

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

15. YÜZYIL MEMLUK SAHASI ŞAİRLERİNDEN RÛHÎ'NİN DİVÂNİ
(İNCELEME-METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAMZA KARA

İSTANBUL 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

15. YÜZYIL MEMLUK SAHASI ŞAİRLERİNDEN RÛHÎ'NİN DİVÂNİ
(İNCELEME-METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAMZA KARA

TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. SEBAHAT DENİZ

İSTANBUL 2014

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Hamza KARA'nın "15. Yüzyıl Memluk Sahası Şairlerinden Rûhî'nin Divânı (İnceleme - Metin)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Sebahat DENİZ
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof.Dr. Nihat ÖZTOPRAK
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Yrd.Doç.Dr. Mehmet TAŞTEMİR
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 06/01/2013 tarih ve 2014/1-4 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Gülşen
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	II
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
ÇEVİRİYAZI ALFABESİ	VII
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: RÛHÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	6
1.1. RÛHÎ'NİN HAYATI.....	6
1.2. RÛHÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	9
1.3. RÛHÎ'NİN ESERİ	21
2. BÖLÜM: İNCELEME	22
2.1. DÎVÂNIN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	22
2.1.1. Dil Özellikleri.....	22
2.1.2. Nazım Şekilleri ve Türleri.....	27
2.1.3. Kâfiye ve Redif	28
2.1.4. Vezin	29
2.2. DÎVÂN'IN İÇERİK ÖZELLİKLERİ.....	31
2.2.1. Allah	33
2.2.2. Kur'ân-ı Kerîm ve Âyetler	40
2.2.3. Hadîs-i Şerifler	44
2.2.4. Peygamberler.....	45
2.2.5. Dört Halife.....	51
2.2.6. Dînî Terimler.....	51
2.2.7. Tasavvufî Terimler	66
2.2.8. Mekânlar.....	74
2.2.9. Kişiler	76
3. BÖLÜM: NÜSHANIN TANITIMI VE METİN TESPİTİ İLE İLGİLİ HUSUSLAR.....	85
3.1. NÜSHA TAVSİFİ	85
3.2. METNİN KURULMASINDA TAKİP EDİLEN USULLER	86
4. BÖLÜM METİN.....	94
SONUÇ	169
KAYNAKÇA.....	170
EKLER	

ÖNSÖZ

Memlûkler Devleti dönemi, çeşitli ilimlerdeki gelişme bakımından çok parlak bir dönem olmuştur. Doğu İslam dünyasında Moğol istilâsından kaçan âlimlerin ve Endülûs'te de haçlı zulmünden kaçanların Mısır'a gelmesi neticesinde Edebiyat, kıraat, fıkıh, tefsir, hadis, sarf, nahiv, tasavvuf gibi pek çok alanda önemli bilginler zuhur etmiştir. Devlet adamlarının ekonomik darlığa rağmen ilmî çalışmaları desteklemeleri, medreselerin sayılarını arttırmaları, her türlü ilmi faaliyeti himaye etmeleri ilim ve kültür bakımından Mısır coğrafyasını bir cazibe merkezi haline getirmiştir.

İlmî çalışmalara destek veren, devrindeki âlimleri koruyup kollayan bir sultan olan Kayıtbay döneminde yazılmış bu *Dîvân*'ın şâiri Rûhî'nin de aynı desteğe mazhar olduğu düşüncesi bizde hâsıl olmuştur.

Dîvân Edebiyatında gerek edebî yönden gerekse muhtevâ yönünden önemi hâiz bulunan fakat gün yüzüne çıkarılmamış pek çok eser ve şâir mevcuttur. Edebî yönden olmasa bile yazıldığı coğrafya ve yüzyıl açısından önemli olduğunu düşündüğümüz Rûhî ve *Dîvânı* da bu türdendir. Amacımız bu eseri ve şâirini mevcut bilgi ve belgeler ışığında Türk kültür tarihine kazandırabilmektir.

Bu çalışma, XV. yy. Memlûk Devleti tasavvuf şâirlerinden Rûhî'nin hayatı, edebî kişiliği ve *Dîvân*'ının transkripsiyonlu metni ile şiirlerindeki dînî-tasavvufî unsurları ihtivâ etmektedir.

Çalışmamız önsözden sonra giriş, inceleme, metin ve sonuç olmak üzere dört bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde Memlûklerin kısaca tarihi yanında şâirin hayatı, edebî kişiliği ve eseri hakkında bilgi verilmiştir.

İnceleme bölümü, *Dîvân*'ın Şekil Özellikleri ve *Dîvân*'ın İçerik Özellikleri olmak üzere iki bölümde incelenmektedir. Şekil Özellikleri başlığı altında Dil Özellikleri, Nazım Şekilleri ve Türleri, Kâfiye ve Vezin incelenirken; İçerik Özellikleri başlığı altında ise *Dîvân*'da en çok geçen unsurlar olması bakımından dini ve tasavvufî unsurlardan Allah, Kur'ân-ı Kerim ve Ayetler, Peygamberler, Hadîs-i Şerifler, Dört Halife, Dînî Terimler, Tasavvufî Terimler, Mekânlar ve Kişiler incelenmiştir.

Metin bölümünde *Dîvân*, transkriptli olarak verilmiş, şiirlerin vezinleri de belirtilmiştir.

Son bölüm olan Sonuç bölümünde ise elimizdeki çalışma değerlendirilmiştir. Yapılan bu tez çalışması metnin aslı ve kaynakça ile bitirilmiştir.

Şu ana kadar taramış olduğumuz, kataloglarda, ansiklopedilerde ve mevcut olan şu‘arâ tezkîrelerinde adı geçmeyen Memlûk şâiri Rûhî’nin *Dîvânı*’nın şimdilik bilinen tek nüshası, British Museum’da Or: 4128 numara ile kayıt altına alınmış olandır.

Tarihî kaynaklarda hayatı hakkında hiçbir bilgiye rastlamadığımız Rûhî’nin başkaca eserlerinin de var olup olmadığını bilemiyoruz. Dolayısıyla hayatı hakkındaki bilgiler ancak eserindeki ipuçlarından elde edilebilmiştir.

Çalışmalarım boyunca, çıkmaza düştüğüm her an, bilgisine ve rehberliğine başvurduğum, bir nezâket, zarâfet ve hoşgörü âbidesi olan Saygıdeğer Hocam! Prof. Dr. Sebahat DENİZ’e, bu süre zarfında asla benden şikâyetçi olmayan ve sabırla sürecin bitmesini bekleyen Sevgili Eşime teşekkür ederim.

Hamza KARA

2014

ÖZET

Bu tezimizde, 15. yüzyıl Memlûk Sahası Şâirlerinden Rûhî'nin *Dîvânı*'nındaki 103 şiirçeviriyazı (transkripsiyon) metoduyla günümüz Türkçe'sine aktarılmış; dönemin tarihi hakkında bilgi verilmiş, şâirin hayatı ve edebî kişiliği anlatılmış; *Dîvân*, şekil ve muhtevâ yönünden incelenmiştir.

Kaynaklar ve kataloglar tarandığı zaman, Memlûk sahasında Türkçe eserlerin yazıldığı görülmüştür; ancak yazılmış Türkçe bir dîvâna rastlanmamıştır. Bununla beraber bu dönemde, Memlûk sultanı Kayıtbay'ın ve şehzadesi Melikü'n-Nasr'ın da Türkçe şiirler yazdığı tespit edilmiştir.

Tezimize konu olan Rûhî *Dîvânı*, Memlûk sultanı Kayıtbay döneminde yazılmış ve Kayıtbay'a 1482 yılında sunulmuştur. Taranmış olan kaynaklarda adı geçmeyen *Dîvân*, British Museum'da Or: 4128 numarada bulunmaktadır. *Dîvân*'da dînî-tasavvufî şiirler ağırlıktadır. Rûhî *Dîvânı*, dönemin zihniyetini ve Memlûk sahasında kullanılan dilin özelliklerini yakından görmemiz açısından incelenmeye değer bulunmuştur.

ABSTRACT

In this thesis, 103 poems in *Diwan* of Ruhi, the 15th century poet of the Mamluks, are transcribed into modern Turkish; historical information on the period is provided; the poet's life and his literary style are told; *Diwanis* examined with regard to form and content.

The resources and the catalogs having been searched, it is seen that literary works in Turkish were produced in the Mamluk period; yet no diwan written in Turkish has been found. However, it has been found that Kayıtbay, the Mamluk Sultan of the period, and Melikü'n-Nasr, the heir-prince, also wrote poems in Turkish.

Diwan of Ruhi, the subject being investigated in the thesis, was produced during the reign of Kayıtbay, the Mamluk Sultan, and was presented to him in 1482. *Diwan*, not mentioned in any of the resources that have been searched, is on display in the British Museum with Or: 4128. *Diwan* is predominated by mystical poetry. *Diwan* of Ruhi enables us to observe closely the mentality in the period, as well as the characteristics of the language then used.

KISALTMALAR

a. g. e.	adı geçen eser
b.	bin (oğlu)
Bkz.	Bakınız
c.	cilt
.	Çeviri
ev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
G.	Gazel
GÜ.	Gazi Üniversitesi
Hız.	Hazreti
haz.	hazırlayan
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
İÜ.	İstanbul Üniversitesi
M.	Mesnevî
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	ölümü
s.	sayfa
S.	Sayı
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
TDAVY	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları
TDKY	Türk Dil Kurumu Yayınları
TDVY	Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları
TY.	Türkçe Yazmalar
vb.	ve benzeri
vd.	ve diėerleri
vr.	varak
Y.	Yazma
Yay.	Yayınları

ÇEVİRİYAZI ALFABESİ

,A ا a, e,	ش Ş, ş
◌ Hemze	ص Ş, ş
ā, A, ā, a	ض Ž, Đ, ž, đ
,B ب b	ط T, t
,P پ p	ظ Z, z
ت T, t	ع ‘
ث Š, š	غ Ğ, ğ
,C ج c	ف F, f
چ Č, č	ق Q, q
ح Ĥ, ĥ	ك K, G, k, g, ñ
خ Ħ, ħ	ل L, l
,D د d	م M, m
ذ Z, z	ن N, n
,R ر r	و V (O, Ö, U, Ü), v (o, ö, u, ü, ū, ō)
ز Z, z	
,J ژ j	• H, h (a, e)
,S س s	ي y (ı, i, ĩ)

GİRİŞ

Abbasiler zamanından itibaren Mısır ve Suriye gibi bölgelerde Türkçe'ye tesadüf edildiğini biliyoruz. Bir Türk sülalesi olan Tolunoğulları'nın Mısır'da hükümlan olmasıyla (868-905) birlikte Türkler siyaset ve askeriye'nin çeşitli kademelerinde boy göstermişler ve artarak giden bir ehemmiyete sahip olmuşlardır. Bu dönemlerde askeriye'den yönetim şekline kadar pek çok unsur Türk geleneklerine göre şekillendirilmiştir. Salahaddîn-i Eyyûbî'nin tesis ettiğı devlet'in ordusunda ve sarayında Türkçe konuşuluyordu. O dönemin tarihçileri Eyyûbîleri bir Türk devleti kabul ediyorlardı. Bunu takip eden Türk Memlûkleri (1250-1382) ve Çerkes Memlûkleri (1382-1517) zamanında da Türkçe önemli bir yere sahipti. Emirlerden ve Memlûk sultanlarından Arapça bilen çok azdı. Çerkes Memlûklerinin ilk sultanı Berkuk (1382-1399) kendisine Türkçe eserler okumak üzere yanında bir Türk âlimi bulunduruyordu. Bu dönemde Türkçe gramer kitaplarının kaleme alınması, el-İtkânî ve Mahmud bin Kutluşah gibi Türkçe öğreten müderrislerin mevcudiyeti gibi bir takım unsurlar Türk dilinin Mısır coğrafyasındaki önemini göstermesi bakımından önemlidir.¹

Memlûkler Devleti, çeşitli ilimlerdeki gelişme bakımından çok parlak bir dönem olmuştur. Doğu İslam dünyasında Moğol istilasından kaçan âlimlerin ve Endülüs'te haçlı zulmünden kaçanların Mısır'a gelmesi neticesinde edebiyat, kıraat, fıkıh, tefsir, hadis, sarf, nahiv, tasavvuf gibi pek çok alanda önemli bilginler zuhur etmiştir. Devlet adamlarının ekonomik darlığa rağmen ilmî çalışmaları desteklemeleri, medreselerin sayılarını arttırmaları, her türlü ilmî faaliyeti himaye etmeleri ilim ve kültür bakımından Mısır coğrafyasını bir cazibe merkezi haline getirmiştir.²

Şâir Rûhî'nin kaleme almış olduğı bu *Dîvân*'ın yazıldığı dönem ve coğrafya hakkında fikir sahibi olunması maksadıyla Memlûkler tarihine kısaca bir göz atmak gerektiğine inanıyoruz.

Sözlükte “mâlik olmak” anlamındaki mülk kökünden türetilen Memlûk “mâlik olunan şey” demektir. Çeşitli İslâm ülkelerinde Memlûk yerine gulâm ve Kuzey Afrika'da ‘abîd kelimeleri kullanılmıştır.

¹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, haz. Orhan F. Köprülü, Ankara, 2004, s. 330.

² İsmail Yiğit, “Memlûkler İlim ve Kültür Hayatı”, *DİA*, c. 29, Ankara, 2004, s. 95.

Muhafız birliklerinde görev yapan, kendilerine has ictimâî ve hukukî statüye sahip Memlûkler bir tür profesyonel asker niteliğinde İslâm toplumuna girmişler ve zamanla siyasî iktidarlara ele geçiren bir güç halini almışlardır. Bunu gerçekleştiren köle olmalarını yadırgamamışlar, hatta ulaştıkları bir eleme ve seçilme sonucunda elde ettikleri için Memlûk kimliğini bir imtiyaz ve asalet belirtisi olarak görmüşlerdir. Memlûk sınıfının ortaya çıkışında bazı önemli kriterler bulunmaktadır. Bunların başta geleni İslâm âlimlerinin uygun bulduğu kölelik statüsünde ve beyaz ırktan olmaktır. Memlûkler, genellikle Kafkaslar'dan ve Orta Asya steplerinden gelen ve Türk diye adlandırılan kavimlerden seçilirdi.³

Anrdé Clot, Memlûkler hakkında yazmış olduğu bir eserde bir Memlûk'ün geçtiği aşamaları şöyle ifâde eder: “ Seçkinlerin seçkini, iktidara ulaşmak da dâhil olmak üzere en yüksek geleceklere yazgılı kişi olarak bir Memlûk, aynı ölçüde önem taşıyan üç koşulu yerine getirmek zorundadır:

- Müslüman olmayan bir kökenden gelmek (tıpkı Osmanlı yeniçerileri gibi),
- Yabancı bir ülkede, tercihen Kıpçaklar'ın steplerinde -en azından XIV. yüzyıla kadar-, ya da halkı “açık renk derili” olan bir başka ülkede doğmuş olmak (renkli derili bir Memlûk hiçbir zaman olmamıştır),
- Çocukken, ya da yeni yetmelik çağına satın alınmış, yani genç bir köle olmak. Her Memlûk kölelikten geçmiş olmak zorundadır.

Bu koşullardan hiçbiri çiğnenmezdi. Birkaç nâdir istisnâ anlam taşımamaktadır.

Sultan da bu kuralın dışında değildi. Memlûklerin kurduğu rejim o çağda, İslam ülkeleri içinde kalıtımı, en yüksek iktidara erişmenin koşulu yapmamış ender rejimlerden bir tanesidir... D. Ayalon'un açıkladığı gibi Memlûklerin oğulları, uygar bir ülkede doğmuş ve büyümüşlerdi ve doğuştan Müslümândılar. Aristokrasi, bütün üyeleri stepte doğdukları ve ilk kuşaktan Müslümân oldukları için, böylece yalnızca bir kuşağın sahip olduğu bir soyluluktur. Bu aristokrasinin devamlılığını sağlamak için, müslümân olmayan topraklardan durmadan yeni göçer çocukları getirmek zorunluydu.

İlk kuşak Memlûkler, dışarıdan getirilmiş olanlar, çoğu kez, yine step ülkelerinden getirilmiş bir kızla evleniyorlardı; ama çocukları, Araplarla ya da

³ Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk”, *DİA*, c. 29, Ankara, 2004, s. 87-90.

yabancıların kızları ya da oğullarıyla evleniyor ve nüfusun kalan kısmı içinde eriyorlardı. Birkaç kuşak sonunda, Memlûk köklerinden hiçbir şey kalmıyordu. Miraslarına çoğu kez sultan tarafından el konulduğundan, zengin emirler, yöneticiliğine çocuklarını getirdikleri vakıflar kuruyorlardı; ama bu, o çocukların, birkaç nesil sonra asimile olmalarını engellemedi.”⁴

İslâm ordusundaki Arap dışı unsurlar arasında Türkler kadar nüfuzlu olanları yoktu. Bu birliklerin kumanda kademelerinde yine Türkler bulunuyordu. Mu’tasım, Türk birlikleri için Samerra şehrini kurarak onlara geniş iktâlar verdi ve yerli halkla karışmalarını engellemek amacıyla Asya steplerinden evlenecekleri kızlar getirtti.

Mısır valî vekîli Ahmed b. Tolun soydaşı Memlûklerin desteğini alarak Mısır’da ilk müslümân-Türk devletini kurdu (Tolunoğulları 254-868).

Türk Memlûkleri farklı devletler tarafından yaklaşık 450 yıl boyunca tercih edilen askerî kuvvet oldu. XII. yüzyılın ortalarında Ortadoğu’daki irili ufaklı bütün İslâm devletlerinde Memlûklerin sayısı ve nüfuzu olağanüstü bir şekilde arttı. Artık Türk Memlûkleri bölgede siyasî ve askerî olaylarda belirleyici bir güç olmuş ve şehzâdelerin tahta geçişlerini kontrolleri altına almışlardı. Çünkü Eyyûbî hükümdarları saltanatlarını korumak için mutlaka Memlûklerin desteğine ihtiyaç duyuyor, onlar da bu sâyede siyasî nüfuzlarını arttırmaya çalışıyorlardı. Nihayet 1250 yılında Mısır’da iktidarı ele geçirip 1517’de Yavuz Sultan Selim tarafından yıkılacak olan Memlûkler Devleti’ni kurdular ve yıkılıştan sonra da 1811 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın önde gelen beylerini ortadan kaldırmasına kadar nüfuzlarını korudular.⁵

Mısır ve Suriye’de 267 yıl varlık gösteren Memlûk Devleti genel olarak Bahrî Memlûkler (1250-1382) ve Burcî Memlûkler (1382-1517) olmak üzere iki dönem halinde ele alınır. Bu tasnife esas teşkil eden unsur ise ilgili dönemlerdeki Memlûk sultanlarının eğitim aldıkları askerî okullardır. Nil Nehrideki bir adada bulunan tıbâkta yetiştirilen Memlûkler dönemi Bahrî olarak adlandırılırken Kahire’de bulunan Kalat’ul-Cebel’de eğitimini almış olan Memlûkler dönemi Burcî olarak tanımlanır. Bunun yanı sıra esas diğer konu, Bahrîler döneminde Mısır’a getirilen Memlûkler Kıpçak ülkesi ve Mâverâünnehr gibi Türk havzalarından satın alındığı için bunların çoğu Türk kökenli

⁴ André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır’ı*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, 2005, s. 34-35.

⁵ Süleyman Kızıltoprak, *a.g.e*, c. 29, s. 87-90.

olurlarken Burcî Memlûkler Kafkasya'dan getirildiği için değişik Kafkas halklarından olmakta idi. Bununla beraber bir vakıadır ki Burcî Memlûkler, Çerkez Memlûkler olarak da adlandırılmıştır.⁶

İncelemiş olduğumuz *Dîvân*, Çerkez Memlûkleri de denilen Burcî Memlûkleri'nin (1382-1517) el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay döneminde, (1468-1496) ferağ kaydındaki ifadeye göre 1482 veya daha önce kaleme alınmış ve Kayıtbay'a sunulmuştur. *Dîvân*'da, devrin hükümdarına yazılmış bulunan kasidede aynen şu ifâde geçer:

‘Âlim ü ‘âmil Ebu’n-Nasr Kayıtbay sultân-ı Mısır

‘Âdil ü fâzıl u kâmil ma‘den-i cûd u şehâ (K 1/5)

Rûhî'nin ifâdesine göre Mısır'ın Sultanı, Nasr'ın babası Kayıtbay; âlim, âmil, âdil, fâzıl, kâmil, cömertliğin ve azâmetin kaynağı bir karaktere sahiptir. André Clot ise Kayıtbay hakkında şu satırları kaydeder: “Dönemin tanıkları, onun özel yaşamını, özellikle de dindarlığını överler. Çevresine bilginleri ve Sûfleri toplamayı seviyordu. Merhametliydi ve yoksullara bol bol yardım ediyordu. Çok sayıda vakıflar ve imâretler kurdu. Ülke içindeki büyük yetkesi sâyesinde, tahttan indirilmiş olan sultanlara ve eski sultanların ailelerine karşı bağışlayıcı ve cömert olabiliyordu. Genelde İskenderiye’de sürgünde yaşayan bu kişilerin Kahire’ye gelmelerine izin veriyor, onları huzuruna kabul ediyordu... Kayıtbay çok uzun boylu, ince ve zarif görünüşlüydü. Aynı zamanda ok ve mızrak kullanmakta usta, savaşta cesur, sportif bir kişiydi.”⁷

Kayıtbay ile ilgili tarihî kaynaklarda dile getirilen özellikler ile Rûhî'nin kasîdeindeki nitelikler karşılaştırıldığında, bunların tam anlamıyla örtüşmekte olduğu görülüyor. Bu da bizde, şâirin, Sultân Kayıtbay'ı çok iyi tanıdığı ve yakından gördüğü kanısını uyandırmaktadır.

Kaynaklarda Sultan Kayıtbay'ın Çerkez asıllı olduğu da beyân edilir. “Çerkez asıllı olup 826'da (1423) Kafkasya'da doğdu. On üç yaşında iken Mısır'a getirildi ve Sultan Barsbay tarafından satın alındı. Daha sonra Sultan Çakmak el-Melikü'z-Zâhir'in

⁶ Kürşat Solak, “Çerkez Memlûkler Çerkez mi?”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, S. 51, Ankara, 2012, s. 201-208.

⁷ André Clot, *a.g.e.* s. 133.

Meml klerinden oldu.  akmak tarafından  z t edilerek hasekiler arasına alındı ve ardından dev d r-ı sag r t yin edildi.⁸

Daha önce de bahsetmiş olduğumuz gibi Burc  Meml klerin Çerkez Meml kler olarak da adlandırıldığını biliyoruz. Bu minval üzere R h 'nin *D v n * 'nı incelediğimizde karşımıza Őu beyit çıkıyor:

Bilmezem  dem  onun geyüp gelen ' lemdede kim

Rum u ya Çerkez 'aceb ya desb t oėlı Laz ola (G. 6/5)

Bu beyitte geçen topluluk isimlerine bakıldığında Burc  Meml klerini oluşturan topluluklardan bazılarının isimlerinin geçtiği görülüyor.

⁸ İsmail Yiğit, "Kayıtbay", *D  A*, c. 25, Ankara, 2002, s. 80.

1. BÖLÜM

RÛHÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. RÛHÎ'NİN HAYATI

Dîvân'ın müellifi Rûhî, Karamanlı Aynî, Edincikli Ravzî gibi dîvânları elimizde olup biyografi kaynaklarında zikredilmeyen şâirlerdendir. O dönemle ilgili biyografik bilgi veren *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yânî'l-Mieti's-Sâmine*, *Menhalü's-Sâfi* ve *l-Müstevfî Ba'de'l-Vâfi*, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi* gibi kaynaklarda zikredilmemektedir.⁹ *Dîvân*'ın sonundaki kayıta Rûhî'nin Memlûklerden olduğu ve lakabının Karaca Rûhî olduğu ifade edilir. Onun hayatıyla ilgili bilgilerimiz şimdilik bunlar ve *Dîvânı*'ndan hayatıyla ilgili çıkardığımız ipuçlarıdır.

Rûhî, yazmış olduğu *Dîvân*'ı, Memlûk Sultanlarından Kayıtbay'a (1468-1496) ferağ kaydına göre 1486 yılında sunmuştur. Ayrıca *Dîvânı*'nda, Kayıtbay'a hitaben yazılmış bir kaside bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında baktığımızda Rûhî'nin 15. yüzyılda yaşadığı kesinleşmektedir; fakat doğumu ve ölümü hakkında bir bilgi yoktur. *Dîvân*'daki bazı beyitlere bakarak, onun *Dîvân*'ını, Sultan Kayıtbay'a, ömrünün kemâl dönemlerinde sunduğu düşünülmektedir:

Ğaflet ile 'ömrümüñ nağdin hasâret eyledüm

Ma'rifet dürrine cāndan ben hırīdār olmadum (G. 62/2)

Rûhî'nin yazmış olduğu şiirlerin muhtevâları gözönünde bulundurulduğunda, dînî-tasavvufî motifler ağır basmakta, bu da Rûhî'nin sûfiyane bir hayat sürdüğü izlenimini güçlendirmektedir.

Şad ü vav ü fî vü yīden şāfī olmağdur murād

Şāfī olğıl māsivādan şūfī [ol] ehl-i safā (K.2/23)

Yukarıdaki beyitte de Rûhî, sûfiyane bir hayatı âdetâ ilke edinmiş, sâfi olabilmek için māsivâ ile alakanın kesilmesi gerektiğini ifâde etmiştir.

⁹ Ersen Ersoy, "Memlûkler Döneminde Yazılmış Bilinmeyen Bir Eser: *Dîvân-ı Rûhî*", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, 2011, S. 25, s. 199-210.

Rûhî'nin hayatı hakkında, kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadığımız için, onun bir tarîkate intisap edip etmediğini de söyleyemiyoruz; ancak *Dîvân*'da geçen bir beyitte, herhangi bir pîre intisap etmediğini, bir çocuk gibi oyun ve eğlenceden vazgeçmediğini ifade eder:

Cem' idüben özümü bir pîr etegin dutmadum

Ṭıfl gibi lehv ü lû'bdan zerre bîzâr olmadum (G. 62/3)

Şiirlerinde Rûhî mahlasını kullanan şâirin, bu mahlası nasıl aldığı veya bu mahlası niçin tercih ettiği herhangi bir bilgi mevcut değildir. Klasik türk edebiyatında, bugünkü tespitlere göre Rûhî mahlasını kullanan on şâir daha mevcuttur. Tezkîrelerdeki bilgilere göre bu şairler şunlardır:

Rûhî-Fâzıl Çelebi

Müftî ali Çelebi'nin oğludur. İsmi Fâzıl'dır. İstanbul'da doğmuş, bilgili bir şahıs olarak tanınmıştır. Riyâzî tezkiresinde "Fâzıl" isminin aynı zamanda doğum tarihi olduğunu söylemektedir. (Fazl: H. 910). Rûhî Fâzıl Çelebi 928'de İstanbul'da ölmüştür: Vây Fâzıl: 928

Rûhî Yeniçeri

1018'de vefât eden şâirin ölümüne Hâşimî şu mısra'ı tarih olarak düşmüştür:

Cân devirdi oldu revân mülk-i bekâya Rûhî (1018)

Rûhî-Sadreddin-zâde Rûhullah Çelebi

1011'de Şirvan'da doğdu. Sadreddin-zâde torunu Abdülkerim Efendinin oğlu Mustafa Efendinin oğludur. Şeyhülislam Mehmed sadık Efendiden ders almıştır. Akranları arasında şâirliği ile kendisini kabul ettiren Rûhî Çelebi, 1071 yılında Vecdî ile beraber katl olunmuştur. Ölümü üzerine Nazmî, aşağıdaki mısra'ı tarih olarak söylemiştir:

Rûh-ı Rûhullah oldu âric-i sahn-ı cinân (1071)

Rûhî-İstanbulî Ömer Çelebi

İstanbulu'dur.

Rûhî-Üsküdarlı

Sultan Mahmud Han devrinde yaşamış, şirin sözlü bir şâir olup, Üsküdarlı'dır. Sultan Mahmud'un cülûsuna tarih söylemiştir.

Rûhî-Karinabadlı

Reisü'l-Etibbâ Hayâtî-zâde Mustafa Efendinin hanedanındandır. Babası mahkeme kâtibi olan Rûhî, medreselerde müderrislik yapmış usta bir şâirdir. 1711'de ölmüştür.

Rûhî-Şu'ayb

Adı Şu'ayb'dır. Hattat Râsim Efendinin kardeşinin oğludur. Hat sanatı öğrenmiş, şiir ve inşâya kâdir bir şâir imiş.

Rûhî-Hasan Kethüdâ Oğlu

Şeyhülislam Ebussuud Efendinin kethüdâsı Hasan Ağanın oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Adı Mustafa'dır. Güzelliğiyle meşhur, şivesi hoş, şirin sözlü bir şâir imiş. Bâkî ile aralarında iyi bir dostluk varmış. 1000 yılları civarında ölmüştür.

Rûhî-Konevî

Konyalı olup, ilim sahibi bir kimse imiş. Güzel şiirleri, birçok beyitleri olmasına rağmen şöhreti pek yoktur.

Rûhî-Kilizî

İsmi Mustafa'dır. İlim sahibi usta bir şâirmiştir. Halep'e gitmiş, 10 cüz'ü aşkın şiirleri varmış. Doğum yeri olan Kiliz'de ölmüştür. Ölümüne Sürûrî şu mısra'ı söylemiştir:

Cihândan Mustafa Rûhî Efendi göçdi cennâta (1213)¹⁰

1.2. RÛHÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Bir eserin meydana getirilmesine, bir işin yapılmasına yol açan gizli veya açık bir sebep vardır. Şâirleri de şiir yazmaya sevk eden sebepler bulunması tabîdir. Her şiir için farklı bir durum veya olay, o şiirin yazılması için şâiri harekete geçirir. Bu sebeplerin bilinmesi, şiirde yer alan ifâdelere, şâirin kastettiği yönde mânâ verilmesinde yardımcı olur. Bazı şâirler eserlerinin dibâcelerinde şiir hakkındaki genel görüşlerini açıklarlar. Mesnevîlerin sebep-i telif bölümlerinde şâiri, o eseri yazmaya teşvik eden sebeplerin belirtildiği örnekler vardır.

Şu'arâ tezkirelerinde şâirlere ayrılan bölümlerde, bazı şiirlerinin yazılış amaçları ile ilgili bilgilere de rastlayabiliyoruz. Nazım şekli veya türü bir şiirin neden yazıldığı konusunda fikir vermesi bakımından yardımcı olur. Bazı şiirlerin başında neden yazıldıklarına dâir açıklamalara nadir olarak yer verilir. Yazılanların tamamı dikkate alındığında bu bilgilere ulaşılabilen şiir sayısı oldukça azdır. Dîvân şâirleri şahsi sayılabilecek bilgileri açıklamamayı tercih ederler.

XV. yüzyıl dîvân şâiri Rûhî de bazı şiirlerinde neden şiir yazdığını belirten ifâdeler kullanmıştır. Amacı, aşkın hadîsini âşıklara anlatmak, şiirleriyle onlara hoş, güzel bir gülistân imâr etmektir.

Başladum 'ışkuñ hadîşin söyleyem cân 'âşıka
Düzeyim bülbül gibi bir hûb gülistân 'âşıka (G. 86/1)

Şâir, aslında sevgilinin firkatinden çektiği dertleri âşıklara yâd etmek istemez; çünkü onların gönüllerinin incineceğini düşünür.

¹⁰ Coşkun Ak, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*, Bursa, 2011, c. I, s. 6-9.

Fürkatünden çekdiğüm bu dertleri yâd itmeyem
İncine diyü okıyanlar gönülden ‘âşıka (G. 86/3)

“Güneş balçıkla sıvanmaz” atasözü misâli, güneş gibi parlayan aşkının sevgiliden gizlenemeyeceğini de ifâde eder.

Gizlemeyem sözümü zerrece ayruğ iy nigâr
Görüne güneş gibi ‘âlemde rûşen ‘âşıka (G. 86/6)

Şâir bir anlamda bütün âşıkların tercümânı olduğunu, şiirlerini okuyanların aşk derdine dermân bulacaklarını belirtir.

Ola her söz kim gele bu haste gönülünden dile
İşidicek ‘ışk ile biñ derde dermân ‘âşıka (G. 86/4)

Şâirin bir diğer amacı da bu kitabı okuyacak olanlar için halli zor meseleleri kolaylaştırmaktır.

Müşkil olan işleri kılsam gerek her vechile
Okıyıcak bu kitâb içinde âsân ‘âşıka (G. 86/8)

Rûhî, aşkın fethedilecek mânâlarının olduğunu düşünürve o bunları keşf ettiğini düşünür; bu cihandan gitmeden de âşıklar ile onları paylaşmayı murâd eder.

Vireyüm **Rûhî** haber işbu cihândan gitmedin
Feth olan ma‘nîleri sözüm işiden ‘âşıka (G. 86/9)

Ebû Hureyre (r.a)’den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “İnsanoğlu öldüğü zaman, bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat.”¹¹ Şâir Rûhî de şiirini adeta bu hadis mûcibince yazdığını belirtmiş, kendisi bu fânî dünyadan göçse bile eserinin bâkî kalmasını arzuetmiştir.

Ğala tâ devr-i kıyâmet bu kitâbda varlığım
Yoğ olursam de hemîn nâm u nişânım ‘âşıka (G 87/3)

¹¹ İmam Nevevi, *Riyâzüs ‘s-Sâlihîn, Peygamberimizden Hayat Ölçüleri, Tercüme ve Şerh*, haz. Prof.Dr. M. Yaşar KANDEMİR, vd, İstanbul, 1997, c.6, s.170-172.

Şiirlerini cümle âşıkâna yâdigar bıraktığını da bildirmiştir.

Çün baña bâkî degül bildüm fenâdur rûzigâr

Yâdigâr u tuhfe kıoram câvidânım ‘âşıkâ (G. 87/5)

Atasözleri ve Deyimler:

Her millet, kendine özgü yaşam felsefesini “atasözleri” adlı küçük kalıplara sığdırmış ve bu küçük ifade birimlerini, insan hayatını düzenlemeye araç etmiştir. Ortak kültür birikimleri ile beslenerek meydana gelen ve kültür yoluyla sezilen atasözleri, bir milletin kültür yapısını resimleyen belgelerdir. Atasözleri sosyoloji, felsefe, tarih ve ahlakî yönden incelenmesinin yanı sıra psikolojik yönden inceleme ve araştırma konusu edilmeye değer millî varlıklardır ve deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından çok önemli dil yapılarıdır.¹²

Bir başka ifâdeyle atasözleri, duygu, düşünce ve hayat görüşlerimizin binlerce yıl içinde geçirdiği deneyimlerle kazanılan, halkın yazılı olmayan anayasası gibidir.¹³

Şâirler, duygu ve düşüncelerin daha açık ve rahat açıklanmasına, az sözle çok şey anlatılmasına ve sanatsal söyleyişe yardımcı olmasına yaptığı olumlu katkıdan dolayı edebiyatımızın her döneminde ve her alanında atasözleri, deyimler ve halk söyleyişlerini bolca kullanmışlardır. Bu kullanımın yoğunluğu edebî türe, zamana ve edebî anlayışa göre farklılık gösterir. Özellikle manzum şekillerdeki kullanımına, şâirler daha fazla rağbet göstermişlerdir.

Köklü ve sözlü anlatım kalıpları olan atasözleri ve deyimler, yaşama bilgisini zamanın şartlarına göre ayarlama, sosyal hayatı ve insan yaşantısını etkileme gücüne sahiptir.

Dilimizin ve millî kültürümüzün temel taşları sayılan atasözleri ve deyimler, halkın dilinde yaşadığı gibi ilk yazılı edebiyat ürünümüz olan Orhun Yazıtlar’ndan itibaren edebî metinleri de süslemiş; zaman içinde gelişerek, zenginleşerek günümüze kadar ulaşmıştır. Eğitici, öğretici, yol gösterici özellikleriyle insanın her zaman muhtaç

¹² Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, 1989, c. 2, s. 13.

¹³ Samed Alizade, *Oğuznâme(Emsal-i Mehmedali) XVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı*, haz. Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, İstanbul, 1992, s. 13.

olduğu bu nasihat dolu “özlü söyleyişler” halk tarafından çok benimsenmiştir. Dolayısıyla onların duygularına tercümân olan halk ve dîvân şâirlerinin şiirlerine, mısralar halinde yansımıştır.

Yüzyıllardan süzülen bu sözlü kuralları yani atasözleri hazînesini bir araya toplamak, edebiyatımızda bir gelenek hâlini almıştır. Geçmişten günümüze pek çok bilim adamı, yazar ve şâir, atasözlerini kitap haline getirmiştir.¹⁴

Eski çağlardan beri “ıstılah” ve “tabir” adlarıyla da kullanılmış olan deyimler kısa ve özlü anlatım şekilleridir. Anlatım derinliğine ihtiyaç duyulduğunda kullanılan deyimler anlatıma bir derinlik, canlılık ve söyleyiş güzelliği katarlar.

Deyimler, asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimedden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır.¹⁵

Memlük sahasında yetişmiş ve bu coğrafyada Türkçe eser veren Rûhî de Türkçe’nin bu zenginliğinden çokça istifade etmiş, *Dîvânı*’ndaki şiirleri, atasözleri ve deyimlerle bezemiştir. Halk söyleyişlerine bolca yer vermiştir.

Şâirler atasözleri ve deyimleri şiirlerinde kullanırken, daha çok asıl atasözünün anlamına telmih ederek, küçük farklılıklarla değişiklikler yaparak kullanmışlardır. Rûhî de atasözleri ve deyimleri kullanırken birebir kullanımının yanında küçük değişiklikler yaparak da kullanmıştır. Şâirin bu alandaki hususiyeti bazı örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır.

Bir gönülde iki sevgü olmaya mümkün degül
Nitekim bir şehir içinde iki sulţân olmaya (G. 4/3)

Bu beyitte, birinci dizede tasavvufî bir anlayış ortaya konmuş, bir gönülde hem Allah hem de dünya sevgisi olamayacağı ifade edilmiş, ikinci beyitte ise “bir şehirde iki sultan olmaz” atasözü ile pekiştirilmiştir.

¹⁴ Mustafa Nihat Özön, *Atasözleri*, İstanbul 1956. s. III.

¹⁵ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, 1986, s. 642.

‘Ârif bilür ‘ârif hâlin cāhil anuñ varmaz yolın

Mümkün degül bu ikisi bir nev‘ile yeksân gele (G. 9/4)

Bu beyitte doğrudan doğruya “Ârif olanın hâlinden ârif olan anlar.” atasözü kullanılmıştır.

Bilmeyenüñ çün derdi yok bilmezligi yiter aña

Çare degül bî-derdlere ırakdahı dermân gele (G. 9/5)

Bu beyitin her iki mısra’ı da birer atasözü niteliğinde olup; birinci dizede bilgisiz kişinin derdi olmayacağını söylerken, ikinci dizede dertsizlere uzaktaki derman bile gelse çâre olmayacağını belirtir.

Rûhî, atasözlerinin yanında şiirlerinde deyimlerden de çok sayıda istifâde etmiştir. Onun *Dîvân*’ı, âdeta dönemin bir deyimler sözlüğü gibidir. Şâir, Türkçe’de kullanılan birçok deymi eserinde belgelemiştir. Şâirin bu konudaki niteliğini göz önüne koyabilmek için kullanılan deyimlerden bazıları aşağıda örneklerle verilmiştir:

Ayağa düşmek: Değeri düşmek.

Ḳuluñ Rûḫî ayağa düşmiş iken

Kerem kı l şāhum anuñ elin ala (G. 89/7)

Bel bağlamak: Güvenmek, birisinin kendisine yardım edeceğine inanmak, inanıp arkasından gitmek.

Şıdḳ u şafā-y-ile gönül bil bağlayup hızmetde ol

Çün faẓl-ı Rabden dā’imā bu veche fermānuñ gelür (G. 27/5)

El almak: yardımcı olmak, yardım etmek.

Ḳuluñ Rûḫî ayağa düşmiş iken

Kerem kı l şāhum anuñ elin ala (G. 89/7)

El yumak: O işle olan alakasını kesmek.

Dost cemâlin görenüñdür bu maķâm-ı ‘âşıkân
Varlığından *el yumaķdur* bende nişân uşta gör (G. 31/8)

Gam yemek: Tasalanma, kederlenme, üzülmeye, endişelenme

Ġam yime iy haste dil kim derde dermân bundadır
Şād ol iy cān kim ḥabibüm cān-ı cānān bundadır (G. 29/1)

Yüz sürmek: Büyük sevgi ve saygı duyulan bir kimsenin katına çıkıldığında yere yüzünü koyarak ona karşı saygısını belli etmek.

İlāhî ḳapuña yüz urageldüm
Ṭapuñda *yüz süregeldüm* (M. 1/2)

Yüz vurmak: Yardım istemek, iyiliğine mazhar olmak için bir büyüğe mürâcât etmek.

İlāhî ḳapuña yüz urageldüm
Ṭapuñda yüz süregeldüm (M. 1/2)

Yele vermek: Boşuna harcamak, savurmak.

Bu günün sermāyesin *yile virürsem* ger baña
Olısdur gey ziyān eyle ticāret eylemek (G. 56/3)

Değeri düşmek anlamına gelen *ayağā düşmek* ve yardımcı olmak anlamına gelen *el almak* deyimleri kullanılmıştır.

Rûhî'nin *Dîvânı*'nda kullanmış olduğu deyim ve atasözleri elbette bunlarla sınırlı değildir; fakat biz burada onun bu alandaki kültürel zenginliğini yansıttığını düşündüğümüz örneklerle iktifâ etmiş bulunmaktayız.

Edebî Sanatlar

Klasik Türk Edebiyatımızın beslenmiş olduğu ve hemen hemen her şâir tarafından benimsenen bir kaynağını da benzetmeler dünyası oluşturur. Kullanılan mazmunlar, telmihler gibi teşbihler de benzerlik gösterir. Bu sebeple bütün şâirlerin eserlerinde aynı benzetmelerle karşılaşmamız kaçınılmaz ve doğaldır. Dîvân

Edebiyatında eser veren bütün şâirler gibi Rûhî de, edebî sanatlardan birçoğunu kullanmış, şiirlerini bu gelenekten istifâde ederek benzetmelerle bezemiştir. Türk şâirlerinin Dîvân Edebiyatına geçiş sürecinin özelliklerini göstermesi bakımından Rûhînin şiirleri, bu sanatların bize çok da ustaca kullanılmadığını gösterir:

İy Süleymân saltanatlu pâdişâh-ı şark u ğarb
İy Mesîh enfaslu cân-bağş u cihân Yûsuf-liķā (K. 1/3)

Dönemin pâdişâhı Memlûk sultanı Kayıtbay'ı övdüğü beyitte istiâre yoluna başvurmamış, benzetme yönlerini de gösterme ihtiyacı hissetmiş; Süleymân (a.s)'a saltanatının gücü ve etki alanı, Îsâ (a.s)'a can bahşetme mucizesi, Yûsuf (a.s)'a ise yüzünün güzelliği yönünden benzediğini belirtmiştir. Şâir yapmış olduğu benzetmeyi açıklama ihtiyacını bir başka beyitte de şöyle gösterir:

Ay yüzüñ görmekdür iy şâh 'ıyd-i adha kıllara
Anıñ içün didiler gün yüzüñe şems-i duhâ (K. 1/1)

Bu beyitte şâir, kendi yapmış olduğu benzetmeyi, padişahın kullarının yapmış olduğu benzetme ile güçlendiriyor ve gün yüzüne “şafak vaktinin güneşi” dediklerini söylüyor.

Şâir Rûhî'nin edebî yönünü göstermek amacıyla, *Dîvân*'ında kullanmış olduğu sanatlardan bazıları örnekleriyle beraber aşağıda gösterilmeye çalışılmıştır:

Teşbîh

Aralarında çeşitli yönlerden benzerlik kurulabilen iki şey veya şeylerden benzerlik itibarıyla zayıf olanı kuvvetli olana benzetme sanatıdır.

İy yüzi gül saçı sünbül mâh-rû
Gözi nerges zülfleri reyhânumuz (G. 41/3)

Bu beyitin birinci dizesinde, sevgilinin yüzü güle, saçı sünbüle ve sevgilinin yüzü tekrar bir teşbîh daha yapılarak aya benzetilmiştir. İkinci dizede ise sevgilin gözü nergise, zülfleri de reyhâna (fesleğen) benzetilmiştir.

Şâirin, aynı beyitte, sevgilinin hem saçını hem de yüzünü iki farklı varlığa benzetmesi, onun sanatının zayıflığı olarak görülebilir. Şâir aynı zayıflığı arka arkaya gelen şu beyitlerde de gösterir:

Cemālũñ âfitâbından töludur
Kamu zerrât-ı ‘âlem kâf tâ kâf (G. 53/2)
Cemālũñ şemsinũñ işrâkı-y-içün
Göñül gözgüsi jengin eyledüm şâf (G. 53/3)

Birinci beyitte sevgilinin cemâli Farsça âfitâba (güneş) teşbih edilirken, ikinci beyitte aynı cemâl, Arapça şemse (güneş) benzetilmiştir.

İştikak

İştikâkın lügat mânâsı türemedir. Aralarında mâna ve terkîb yönünden fark olmak kaydıyla bir kökten başka bir kelimenin, kelimelerin türetilmesidir. Bu tür kelimelere de müştak kelimeler denmektedir.

Kâşîd benem makşûd sen ‘âbid benem ma‘bûd sen
Sâcid benem mescûd sen secdem kamu benden saña (G. 1/9)

Kastetmek kökünden kâşîd ve mksûd; abd kökünden âbid ve ma‘bûd; sücûd kökünden sâcid, mescûd ve secde kelimeleri kullanılarak iştikak sanatına başvurulmuştur.

Çü zîkr u zâkir u mezkûr sensin
Hem esmâ ü nü‘ût ü zât ü evşâf (G. 53/5)

Yukarıdaki beyitte ise aynı kökten türetilmiş olan zikir, zâkir ve mezkûr kelimeleri ile iştikak sanatı yapılmıştır.

Telmih

İfade içinde zikir etmeksizin herhangi bir kıssaya, geçmişteki bir olaya, meşhûr hikâyelere, efsânelere, mâlum bir şahsa, çeşitli inanışlara, âyetlere veya bir hadîse, ya da yaygın bir atasözüne işaret etme sanatıdır. Rûhî bu sanata şiirlerinin pek çoğunda başvurmuştur. Biz burada birkaç örnek vermekle iktifâ edeceğiz:

Her dem ene'l-Hakḳ didügi ne fâ'ide bu halka çün
Manşûr gibi şıdk ile ol zülfine ber-dâr olmaya (G. 5/3)

Halkın aralıksız “Ene'l-Hak” demesinin onlara hiçbir fâide sağlamayacağını, önemli olanın Mansûr gibi sıdk ile asılmak olduğunu söylerken şâir, Hallâc-ı Mansûr'un hâdisesine telmihte bulunmuştur. Nitekim Mansûr'un, vecd halinde iken söylemiş olduğu “Ene'l-Hak” ifadesi sebebiyle şeri'aten asılmasına hükmolunmuştur.

Ağlayam ol deñlü kim bu gözlerüm görmez ola
Yaşlarum Ya'ḳubleyin leyl ü nehâr diñmez ola (G. 6/1)

Başka bir telmihte ise kıskançlık yüzünden kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yusuf (a.s)'ın hasretine dayanamayan, ağlaya ağlaya gözlerinin nurunu kaybeden Ya'ḳub (a.s)'a işaret edilir.

Mübâlağa

Sanatkârı heyecanlandıran hâdisenin, heyecanın mahiyet ve şiddetine göre büyümesi veya küçülmesidir. Sanatkârın rûhî his ve heyecanları, hâdiseleri tabiî boyutları dışında takdîm etmesine sebep olur:

Nice Mecnûn ola kim Leylî vişâlinden cüdâ
Gözlerinden seyl olup yaş ğarḳ-ı tûfân olmaya (G. 4/4)

Leylâ'nın visâlinden ayrı kalındığında gözlerden akan yaşın sel olup, gark-ı tûfâna dönüşmesi hâdisesi bir mübâlağa sanatıdır.

Ağlamakdan Rûhî rûhum dâ'imâ
Gözlerinden yaş akar mişlü's-seḥâb (G. 11/7)

Gözlerinden akan yaşların, bulutların yeryüzüne bıraktığı yağmur damlaları kadar fazla olduğunu belirterek de mübâlağa yapmıştır.

Tezat

Mânâca birbirinin karşıtı iki düşünce, duygu ve hayâlin bir ifâdede toplanmasıdır. Bu sanata tıbak, tatbik, mutâbakat, mukâbele, tekâfü, mütezâd adları da verilmiştir.

Bir fikri zıddı ya da mukâbiliyle anlatmak daha tesirli olur. Birbiri ile hiç benzerliği ve yakınlığı olmayan iki rengin yan yana getirilmesi nasıl dikkati çekerse, bir ifâde içerisinde de zıt iki fikrin yan yana getirilmesi aynı netîceyi doğurur:

‘Ârif bilür ‘ârif hâlin câhil anuñ varmaz yolın
Mümkün degül bu ikisi bir nev‘ ile yeksân gele (G. 9/4)

Bu beyitte ârif ve câhil kelimeleri üzerinden bir zıtlık teşkil edilmiş, tezat sanatı oluşturulmuştur.

Düşer her dem bu keşret gülşenine tâze kıılır
Bu vahdet deñizinden uş pey-a-pey şebnem-i feyz (G. 48/2)

Vahdet ve kesret kelimeleri ile tezat sanatı yapılmıştır.

İrsâl-i Mesel

İrsâl-i mesel veya irâd-ı mesel adı verilen bu bedi‘ tâbir, kuruluş îtibariyle birer birleşik teşbih görünümündedir. Bu bakımdan bir çeşit teşbih olarak kabul edilmektedir.

İrsâl-i meselde söylenen düşünce bir taraf, bu düşünceyi pekiştirmek amacıyla söylenen atasözü veya bu değerdeki söz de ikinci taraftır. İkinci taraf birinci tarafı temsil yoluyla teyîd eder:

Bir gönülde iki sevgü olmaya mümkün degül
Nitekim bir şehir içinde iki sulţân olmaya (G. 4/3)

Birinci dizede dile getirilen “bir gönülde iki sevgi bulunmaz” ifâdesi, ikinci dizedeki “bir şehirde iki sultan bulunmaz” atasözü ile pekiştirilmiş, böylece mâna güçlendirilmiştir.

Tenâsüb

Kelimeye lügâtlerde “uygun, yakışır nisbette olmak” anlamı verilmektedir. Edebî sanat olarak şöyle tarif edebiliriz: Mânâca, aralarında ilgi bulunan iki veya daha fazla kelimeyi, tezat meydana getirmemek şartıyla bir arada kullanmaktır.

Şiirlerinde, kullanacakları kelimeleri büyük bir titizlikle seçmeye çalışan dîvân şâirlerinin en fazla kullandıkları sanatlardan biridir. Çeşitli konularda, birbirleriyle ilgili kelimeleri âhenkli bir şekilde bolca kullanmışlardır:

Zıkr u tesbîh u namâz u şavm u erkân u niyâz
Zülfüññ küfrine oldu cümle îmân uşta gör (G. 31/9)

Şâir bu beyitte, birbiri ile ilgisi bulunan (İslâm Dîni bağlamında) zikir, tesbîh, namaz, savm, erkân, niyâz ve îmân kelimeleri ile tenâsüb sanatını izhâr etmiştir.

Mest olaldan **Rûhî** dünyâ guşşasından dün ü gün
Çıkmayup başdan humârı dahı huşyâr olmadum (G. 62/7)

Yukarıdaki beyitte ise mest, humar ve hüşyâr kelimeleri ile tenâsüb sanatı icrâ edilmiştir.

Teşhîs

İnsan dışındaki canlı varlıkları veya eşyayı, duyan, düşünen, hareket eden insan kişiliğinde göstermek, ona kişilik vermek teşhis sanatıdır.

Teşhîs sanatı, teşbih ve istiâre gibi mecaz sanatlarından istifâde ile yapılır. Başka bir ifâde ile bu sanatın mevcut olduğu bir parçada teşbih ve istiâre gibi mecaz sanatları mutlaka vardır:

Qıbledür yüzüñ habîbüm kaşlaruñ mihrâbdur
Çün imâm oldu cemâlûñ özgeye niçün uya (G. 2/2)

Cemâlin (yüz), imama benzetilmesi ile ona insânî bir özellik bahşedilmiş, böylelikle teşhis sanatı vücuda getirilmiştir.

Bir başka beyitte ise şâir:

Büy-ı zülfüñ armağan şal getürür baña nesîm
Yüzi gül serv ü çınarum kandesin sen gel beri (G. 95/5)

Rüzgâra bir postacı, ulak görevi yüklemiş, sevgilinin kokusunu kendisine onun ulaştıracağını belirtmiştir.

Ayrıca bu beyitte sevgilinin servi ve çınara teşbihi ile de açık istiâre yapılmıştır.

Hüsn-i Ta‘lîl

İnsanlar dış dünyadaki hâdiseleri, kendilerini etkileyen güzellikleri, o anda içinde bulundukları ruh haliyle bakarak değerlendiriler. Bu durumda kendilerine göre bir sebep îcâd ederler, ayrı bir yorum getirirler. Bu da tamamen şahsî duygu ve hayalleriyle ilgilidir. Hüsn-i ta‘lîl sanatı bu noktada doğar. Ta‘lîlin lügât mânâsı sebep, bahâne göstermektir. Söze güzellik kazandırmak maksadıyla, herhangi bir husûsu, asıl sebebi dışında gerçek olmayan bir sebepten dolayı meydana geliyormuş gibi îzâh etme sanatıdır. Ancak söz söyleyenin gerçek olmayan bu sebebe inanmış olması lazımdır. Sanatın başarılı sayılması buna bağlıdır.

Hüsn-i ta‘lîl sanatı yapılırken ileri sürülen gerçek olmayan sebeple, üzerinde durulan husûs arasında bir ilginin olması şarttır:

Geze yâri firâkıyle gözi yaş
Esirgeyüp bile ağlaşa taş u taş (G. 45/3)

Âşığın, ayrılık acısı ile gözü yaşlı gezmesi; dağların ve taşların yüreğine dokunmuş ve onları da âşıkla birlikte ağlatmıştır. Burada dağların ve taşların ağlamasına âşığın ayrılık acısı sebep gösterilmiştir.

Dilberüñ ‘ışkı gamı genc-i revândur kim anı
Gizlemek çün cânda **Rûh**’ özini vîrân eylemiş (G. 46/8)

Sevgilin aşkının gamı, genc-i revâna (yürüyen, sürekli hareket eden hazîne) teşbîh edilmiş ve bu hazînenin gizlenmesi için de yürüyen, sürekli hareket halinde olan bir viraneye ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple de Rûhî kendisini virane eylemiştir.

Tecâhül-i Ârif

Ârif “bilen, bilgili, irfân sahibi”, tecâhül “câhil gibi görünme, bilmemezlikten gelme” anlamlarındadır.

Edebiyat terimi olarak Tecâhül-i ârif: İnsanın bildiği bir gerçeği, bir nükteye bağlı olarak bilmiyormuş gibi göstermesidir. Bu sanatta maksat, düşünce ve fikrin,

bilginin nükteye dayalı olarak ifâde edilmek sûretiyle söze etkinlik kazandırılmasıdır. Bu durumda söz söyleyen kişinin bilgili, ârif olması gerekmektedir.

Bilmezem ben işbu rāzı kim kılpdur şöyle fâş
Söylenür dillerde ‘ışkum yahşî destân eylemiş (G. 46/5)

Şâir bu beyitte kendi aşkının sırrını kimin fâş eylediğini bilmediğini söylüyor, ancak bu sırrın kendisi tarafından fâş edildiğini de biliyor.

Buraya kadar sunulmuş olan örnekler, Dîvân Edebiyatında kullanılagelen sanatların ekserisine, Memlûk sahasında yetişmiş ve Türkçe bir *Dîvân* vücûda getirmiş olan şâir Rûhî’nin de vakıf olduğunu ve şiirlerinde kullandığını göstermiştir.

1.3. RÛHÎ’NİN ESERİ

XV. yüzyıl Memlûk sahası şâirlerinden olan Rûhî’nin, elimizde bulunan *Dîvan*’ı dışında, şu ana kadar tespit edilebilmiş başka bir eseri yoktur. Ayrıca elimizde bulunan eserin başka bir nüshasına da henüz rastlanılmamıştır.

2. BÖLÜM

İNCELEME

2.1. DÎVÂNIN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

2.1.1. Dil Özellikleri

Eski Anadolu Türkçesi, Türk dilinin, nasıl ve ne zaman teşekkül ettiği hâlâ tartışmalı olan dönemlerinden biridir. Bazı araştırmacılara göre Anadolu'ya gelen Oğuzlar'ın XIII. yüzyıldan önce yazı dilleri yoktur ve onlar XI. ve XII. yüzyıllarda Türkçe'yi sadece sözlü edebî geleneklerinde devam ettirmişlerdir. Yazı dilleri Arapça ve Farsça'dır. Şartların olgunlaşmasıyla XIII. yüzyıldan itibaren Oğuzca'ya dayalı yeni bir yazı dili meydana gelmiş ve bu dil ile eserler yazılmaya başlanmıştır. Bazı araştırmacılar ise telif tarihleri ve yerleri bilinmeyen ve “karışık dilli” tâbir edilen birtakım eserlerden hareketle, Oğuzlar'ın XII. yüzyıl ortalarına kadar Karahanlı yazı diline bağlı; ancak kendi lehçe özelliklerinin ağır bastığı bir yazı dillerinin olduğu ve XIII. yüzyıldan itibaren bu yazı dilinin tamamen Oğuzcalaştığı görüşündedir.¹⁶

Muharrem Ergin'e göre Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu bölgesinde kurulup gelişen ve XV. yüzyıl ortalarına kadar süregelen yazı diline verilen addır. Batı Türkçesinin oluş, kuruluş devridir. Batı Türkçesini, Eski Türkçe'ye bağlayan birçok bağ bu devrede kendisini henüz hissettirmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi, yabancı unsurlar bakımından Batı Türkçesi'nin en temiz devridir. Bu devirde Türkçe'ye, Arapça ve Farsça unsurlar girmeye başlamıştır. Bu unsurlar kesifliğini yavaş yavaş arttırmış; ancak devrin sonunda geniş bir istilâ başlangıcı halini alarak Osmanlıca'nın doğuşunu hazırlamıştır. Eski Anadolu metinlerinde görülen Arapça ve Farsça kelimeler çok fazla olmadığı gibi devrenin sonlarına doğru artan terkipler de henüz açık ve basit durumdadır. Yabancı unsurlar bakımından bu devirde manzum ve mensur metinler arasında oldukça fark vardır. Yabancı kelime ve terkipler daha çok nazım dilinde görülür. Nesir dili ise çok temiz ve

¹⁶ Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 1995, s. 268-273.

duru bir Türkçe olarak devrenin sonunda bile Arapça ve Farsça kelimeler ve terkiplerden mümkün olduğu kadar uzak kalmıştır.¹⁷

Eski Anadolu Türkçesi'nin imlâsında sonraki devirlere göre bazı farklılıklar görülmektedir. Bunlar, yazarın konuşma dilinin tesiri altında kalmasından olabileceği gibi medrese öğretimi görmemiş müstensihlerin hatasından da ileri gelmiş olabilir.

Türkçe kelimelerde sesli yerine hareke konmuş, Arapça ve Farsça tesiriyle konulmadığı da görülmüş, zaman zaman harfle de belirtilmiştir. Kelimelerin bu değişik imlâsında aruz vezninin de etkisi büyük olmuştur.¹⁸

Tezimize konu olan Rûhî'nin Dîvânı, Memlûk sahasında Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış bir eserdir. XV. yüzyılda kaleme alınan eser, geçiş dönemi dil özelliklerini yansıtmaktadır.

Eserde dikkati çeken en önemli hususlardan biri, aynı anlama gelen bazı kelimelerin, muhtelif imlâlarla yazılmasıdır. Bunun temel sebebi XV. ve XVI. yüzyılların geçiş dönemi olmasıdır. Aynı kelimelerin bazen iki bazen üç farklı imlâ ile yazıldığını görmekteyiz.

çok	M. 2/2	çoğ	M. 1/9	
yok	G. 75/5	yohsa	G. 73/3	yoğ G. 9/6
uyku	G. 51/6	uyhu	G. 66/1	
okunduğda	G. 48/5	ohıram	G. 15/4	

Örneklerde görüldüğü gibi imlâ farklılıkları genellikle k ve h harflerinin bulunduğu kelimelerde görülmektedir.

Eski Anadolu metinlerinde görülen Arapça ve Farsça kelimeler çok fazla değildir. Türkçe'yi diğer dillerden ayıran en önemli husus şüphesiz ünlü ve ünsüz uyumlarıdır. Eski Anadolu Türkçesi'nde ödünç kelimelerin genellikle büyük ünlü uyumuna (kalınlık-incelik) uyum sağladığı görülmektedir. Bu dönemde alıntı kelimelerin genellikle ince ünlülü söyleyişlerinin tercih edildiğini söyleyebiliriz.

¹⁷ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1972, s. 15-16.

¹⁸ Ahmed Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul, 1974, s. 33.

Kalınlık-incelik uyumunda son hecede bulunan ünlü harfe uyum sağlayan ekler getirilmiştir.

hazretünde	M. 2/58	ni‘metlere	G. 99/4
āzārumuz	G. 40/5	hırāmānuñ	G. 27/4

Eski Anadolu metinlerinde görülen Arapça ve Farsça kelimeler çok fazla olmadığı gibi devrenin sonlarına doğru artan terkipler de henüz açık ve basit durumdadır. Genellikle Farsça tamlama yapılarının tercih edildiği görülmüş; nadir de olsa Arapça tamlamalara da rastlanmıştır.

‘āşık-ı divaneler	G. 33/2	feth-i bāb	G. 10/3
genc-hāne	G. 33/7	şāhib-kemāl	G. 57/10
ene’l-Haḫḫ	G. 96/2	Beyt-el-ḫarāmdur	G. 13/4

Bir başka husus ise “ṭ” ve “d”lerin kullanımıdır. Eski Türkçede kelime başında “d” sesi yoktur. Batı Türkçesi’nde “d” sesine dönüşmüştür. Tam tersi örnekler de mevcuttur. Kelime başındaki “ṭ”ler günümüzde “d” ile yazılmaktadır.

toṭtolu	M. 1/10	ṭuymadum	M. 2/5	ṭalḡa	G. 10/5
dutdı	K. 1/9	dükendi	M. 1/16	dürlü	K. 1/19

Eki Türkçedeki “ḳ” sesi Eski Anadolu Türkçesinde “ḥ” iledir. Fakat bu durum bütün “ḳ”ları kapsamaz. Kelime başında genellikle kendini korumuş; ancak kelime ortasında “ḥ”lı şekillere dönüşmüştür.

ḳorḡulardan	M. 2/65	yoḥsa	G. 71/3	yaḥdı	G. 46/2
ḳoḡusın	G. 10/3	ḳardaşlar	G. 30/3		

Dîvân’da Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri şüphesiz bu kadarla sınırlı değildir; ancak biz burada Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerinden bazılarını vermekle iktifa ettik.

Dîvân'da Kullanılan Bazı Türkçe Kelimeler

Rûhî Dîvânı'nda, bugün yazı dilinde kullanılışına rastlamadığımız bazı Türkçe kelimelerin yer aldığı görülmektedir. Bunlardan tespit edebildiğimiz kelimeler şöyle sıralanabilir:

agu: Zehir. (G. 99/7)

apar-: Götürmek, alıp götürmek. (G. 85/10)

aşşı: Fayda, kâr, kazanç, menfaat, fâiz, kâr etmek. (G. 9/1)

aşşısuz: Faydasız, beyhude, boş. (G. 76/6)

ayruk: 1. Başka, gâyri, diğer, artık. 2. Artık, bundan sonra, bir daha.

başa ağ-: Başa çıkmak, başa gelmek. (G. 37/2)

burun: Evvel, önce. (G. 63/5)

degme gez: Her bir defâ, her zaman, her defâ. (G. 5/8)

dinme-: Sâkin olmak, sükût etmek, susmak. (G. 96/3)

düz-: Dizmek, ipliğe geçirmek, yapmak, hazırlamak. (G. 86/1)

emsem (em): İlaç, devâ, çâre. (G. 63/6)

epsem : Sessiz, ses çıkarmayan, susan. (G. 14/10)

eyde: Diye, diye diye, söyleye söyleye. (G. 23/3)

giñlig: Bolluk, genişlik, ferahlık. (G. 77/1)

girü: Yine, tekrar, bir daha, sonra, artık, başka, gayrî. (G. 46/2)

görklü: Güzel, temiz, iyi, mübarek, mukaddes. (M. 2/56)

göyne-: (göyün-): Yanmak. (G. 75/5)

gözgü: Ayna. (G. 53/3)

ılduz (ıldız): Yıldız. (G. 85/2)

igen (iğen, iğın): Çok, gâyet, pek, ziyâde, daha fazla. (G. 11/3)

irgür- (erür-): Ulaştırmak, eriştirmek. (G. 96/5)

iriş-: Erişmek, ulaşmak, varmak. (G. 82/5)

issi (is): Sâhip, mâlik. (G. 20/3)

ķamu: Hepsi, bütün, tamamı. (G. 87/6)

ķancarū: Nereye, neresi, ne tarafa. (M. 2/26)

ķande: Nerede. (G. 95/1)

ķatı: Çok, ziyâde, pek, şiddetli, iyice, sıkı sıkı, gayet. (G. 79/5)

ķayıt-: Geri dönmek, avdet etmek. (G. 4/7)

kemiş-: Kaymak, bırakmak, atmak. (G. 74/7)

key (gey): Çok, pek, gayet, pek çok. (G. 12/7)

kimesne: Kimse. (G. 89/5)

niçe: 1. Nasıl. 2. Çok, birçok. 3. Hayli. 4. Ne, ne zaman, kaç, ne kadar. (G. 95/4)

ögün-: Övünmek. (G. 58/1)

ķam-: Damlamak, damla damla akmak. (G. 49/5)

ķap: Yeter, kâfi, yetişir, tamam. (G. 29/2)

ķataş-: İstenmeyen bir hâle uğramak. (G. 88/1)

ķayru: Hasta. (G. 21/4)

ķınuk (sınık): Kırık. (G. 49/2)

tamu: Cehennem. (G. 97/2)

uçmak: Cennet. (G. 85/8)

umu: Ümit, emel, rîcâ, arzu, beklenen şey. (G. 30/6)

üyez (üvez): Sivrisinek, at sineği, tatarcık, büvelek. (G. 57/5)

yağşı: Güzel. (G. 99/8)

yahtulu: Işıklı, nurlu, münevver, parlak. (G. 85/2)

yaşur-: Yaşarmak, gizlemek, örtmek, kapatmak. (G. 98/5)

yavlağ: Pek, çok, gayet. (M. 2/29)

yig (yiğ, yeğ): İyi, daha iyi, üstün, efdâl, kuvvetli. (G. 42/2)

yil-: Koşmak, şıtap etmek, acele yürümek, esmek. (G. 91/4)

2.1.2. Nazım Şekilleri ve Türleri

Dîvân Edebiyatında kullanılan nazım şekilleri, beyitlerle kurulanlar ve bentlerle kurulanlar olmak üzere iki kısımda incelenir. Beyitlerle kurulanlar; gazel, kaside, mesnevî, kıt'a ve müstezattır. Bentlerle kurulanlar ise müselles (üçlü); murabba, şarkı, terbi' (dörtlüler); muhammes, tardiye, tahmis, taştir (beşliler); müseddes, tesdis (altılılar), müsebbâ' (yedili), müsemmen (sekizli), mütessa' (dokuzlu), muaşşer (onlu); terkîb-i bend, tercî-i bend (bentliler) olarak adlandırılırlar. Şâir Rûhî ise *Dîvânı*'nda bu nazım şekillerinden sadece mesnevî, kaside ve gazel şeklini kullanmıştır.

Klasik Edebiyatımızda kullanılan nazım türleri ise bahs ettikleri konulara göre adlandırılmışlardır. Tevhîd (Allah'ın varlığını, birliğini ve yüceliğini anlatan şiirler), münâcât (Allah'a yapılan yalvarış ve yakarışları anlatan şiirler), na't (Hz. Muhammed'i övmek için yazılan şiirler), mersiye (Bir kimsenin ölümü üzerine duyulan üzüntüyü dile getiren şiirler), medhiye (Bir kimseyi övmek için yazılan şiirler), hicviye (Bir kimseyi yermek için yazılan şiirler), fahriye (Şâirlerin kendilerini övmek için yazdıkları şiirler)'dir. Rûhî ise bu türlerden münâcât, medhiye ve fahriyeyi kullanmıştır.

Rûhî *Dîvânı*'nda, mesnevî şeklinde 2 münâcât; kasîde şeklinde 1 medhiye ve 1 fahriye; gazel şeklinde ise 99 şiir yer almaktadır.

2.1.3. Kâfiye ve Redif

Şiirde âhengi sağlayan en önemli unsurlardan biri olan kâfiyedir. Rûhî'nin en çok rağbet ettiği kâfiye çeşidi revî harfinden önce uzun sesli harf getirilmek suretiyle yapılan kâfiye-i müreddefedir. Mesela -â (K.1), -ân (G.9), -âr (G.8), -âz (G.6), -âb (G.10), -âd (G.61), -ât (G.13), -âc (G.16), -âh (G.18), -âs (G.43), -âf (G.53), -âl (G.57) bunlardan bazılarıdır.

Şâir, şiirlerinin ekseriyetini -ân ve -âr kâfiyelerinden istifade ederek oluşturmuştur.

Tecellîsi yüzüññ ma'ni-yi *îmān*dur iy dost
Aña inkâr iden insân degül *hayvān*dur iy dost (G.12/1)
Gel ki müştâk oldı cānum yine *dîdār* arzûlar
Mūsî gibi düşüp ānest nārına *nūr* arzular (G.25/1)

Bunun yanısıra *Dîvân*'da mücerred kâfiyeye de sıkça rastlanmaktadır.

Bihamdili'llāh ki olmadum bu varlıgla *mülevves*
'Aceb rindem ki zātum ne qadīm oldı ne *muḥdes* (G.15/1)
İlāhî fazluñ umar bu za'îf *kul*
Çü bildi fazluñı ğayetdedür *bol* (K. 1/8)

Diğer bir kâfiye çeşidi olan cinaslı kâfiyeye ise şu beyitler örnek gösterilebilir:

Hāşe li'llāh 'ışkuñı elden göñül *cāna kıya*
Bir müeşşir nesnedür 'ışkuñ senüñ *cāna kıya* (G.2/1)
Şem'-i meclis çün kim ol yāruñ cemāli oldı uş
Bu sebebden baş u cān iy cānum *pervānedür* (G. 36/5)
Her ki yana ol cemālūñ şem'ine vaşlet bulur
Bes daḥı yanmaḳdan özge 'āşıkā *pervā nedür* (G. 36/6)

Redif, Rûhî'nin şiirlerinde en çok görülen âhenk unsurlarından biridir. Şâirin redifsiz şiiri neredeyse yok gibidir. Redifler bazen bir ekten bazen bir kelimeden bazen de ek ve kelimelerden teşekkül etmiştir.

Nice derddür işbu derdüm bilmezem yoldaşlar
Kim akıdır gözlerümden dem-be-dem kan yaşlar (G.30/1)

İy tabībüm fūrkatüñ derdine dermān *n'eyleyem*
İrmeyeli qalmışam vaşluña hayrān *n'eyleyem* (G.63/1)

İlāhī revnaqum nūrum *benüm sen*
Dağı hem kuvvet ü zūrum *benüm sen*(M.1/26)

Şâirin şiirlerinde kimi zaman redif kusurlarına da rastlanmaktadır. Kelimenin sonunda ek halinde bulunan ve redifin ilk harfi olan ses, bazen kelimenin bünyesinde olan son harfe tekâbül etmekte olup bu husus redifin hem yazılış hem de anlam bakımından aynı olması kuralını bozmaktadır. Mesela Gazel 70'te redif “-e sen” iken dîvâne kelimesinde “-e” sesi kelimenin bünyesinde yer almaktadır. Dolayısıyla redif bozulmaktadır.

Bülbülî tek gülden ayru düşüben efgāna *sen*
Leylîye irmek dilersin iy delü dîvāne *sen*(G. 70/1)

Olmayınca dünyāda bir mürşīd-i kāmīl refīk
Kaçan irebilesin bu vechile Sübhāna *sen*(G. 70/2)

Qılmayınca sen aña lāyık ‘amel cānuñ içün
Bes nice yol bulasın irmege ol cānāne *sen*(G. 70/3)

Žāyi‘ itme günlerüñ şöyle ‘abeş yahşī degül
Qıyma özüñ’ ey āhī n’oldı saña cüvāne *sen*(G. 70/4)

2.1.4. Vezin

Dîvân’da altı çeşit vezin kullanılmıştır. Bunlarda sıklık bakımından ilk sırayı *remel* bahrinin aldığı görülmektedir. *Dîvân*’da toplam yüz üç şiir var iken, altmış altı tanesini sadece *remel* bahri oluşturmaktadır. İkinci sırayı yirmi dokuz şiirle *hezec* bahri alırken, geri kalan sekiz şiir de *recez* bahri ile oluşturulmuştur.

Kullanılan Vezinler:

Remel

Fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün: 59

Fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilātün: 1

Fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün: 6

Hezec

Mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün: 3

Mefā ‘ilün mefā ‘ilün fe ‘ülün: 22

Mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün fe ‘ülün: 4

Recez

Müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün: 8

15. ve 16. yüzyıl şâirlerinin şiirlerine bakıldığında daha çok *remel-i müsemmen-i mahzûf* (*Fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün*) vezninin ilk sırayı aldığı görülür¹⁹. Rûhî de bu genellemenin içerisine aynı ölçüyü kullanmak suretiyle dâhil olmuştur.

Dîvân’da, vezin kullanımı ile ilgili şâirden ya da müstensihden kaynaklanan kusurlar da mevcuttur. Bunların en başında hece eksiklikleri ve fazlalıkları gelmektedir. Aşağıdaki beyitlerin ikinci mısralarında, vezin bakımından hece fazlalıkları vardır:

Saňa n’itdüm ‘aceb ben iy emânsuz
Ayırduñ beni yâr vaşlından yabana (G.79/4)

Bu beyitin ikinci dizesinde, vezin bir hece eksiktir.

Vezin kusurlarından bir diğeri mısra içerisinde fazla hece kullanılmasıdır:

İy rûhuñ Beyt-el-ħarâmdur kaçlarıñ mihrâblar
Selsebîlün ‘aynısın sözlerüñ âb-ı hayâtdur i dost (G. 13/4)

Bu beyitte redif olarak kullanılan “i dost” fazlalıktır, düzeltilememiştir.

Başka bir beyitte ise vezinde fazlalık vardır:

¹⁹ Hakan Taş, *On altıncı Yüzyıl Divan Şâirlerinde Vezin Kullanımı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.

Hānesidür dilberā çün ‘ışkuñuñ bu cān u dil
Vaşluñ ile kıl ‘imāret bi’ llāhi vīrān eyleme (G.76/4)

Şâir, vezin gereği Türkçe kelimelerde yer yer imalelere başvurmuştur:

Baňa bir dem tapuñsuz sekiz uçmağuş fezāsı
Caħīm ü nār u zulmet bend ü zindāndur iy dost (G. 12/6)

Bu beyitte bulunan sekiz kelimesi vezin gereği (mefā‘ilün) olması için “sâkiz” şeklinde imlâ edilmiştir.

Bir başka beyitte ise vezin gereği dize sonunda yer alan “yoldaşlar”, “yaşlar”, “başlar”, “taşlar” kelimeleri “fâ‘ilün” cüzüne uygun olması için “daş”, “yaş” ve “baş” hecelerinde medd’e başvurularak bir buçuk hece şeklinde kabul edilmiştir.

Nice derddür işbu derdüm bilmezem yoldaşlar
Kim ağıdur gözlerümden dem-be-dem kan yaşlar (G. 30/1)

Derd-i fūrkat şöyle kār itdi nigārā cānuma
Togradı bağrum çıkardı yüregümde başlar (G. 30/2)

Ne diyem kim haddi yokdur vaşfa gelmez miħnetüm
Ne kılam çārem nedür bu derde iy kardaşlar (G. 30/3)

Şâirin şiirlerinde sık karşılaşılan vezin kusurlarından biri de zihafıdır:

Beni Mecnūn itdi ‘ışkuñ Leylī hem Şīrīn sözüñ
Gün mi vardur Hüsrevā yoluñda Ferhād olmadum (G. 61/4)

Bu beyitte aslında uzun imlâ edilen ve okunan “Leylī” kelimesindeki uzun “ī”de zihaf yapılmıştır.

Şâirin Dîvânı’ndaki vezin kusurları bunlarla sınırlı değildir; fakat biz hangi kusur ya da durumların mevcut olduğunun tespit edilebilmesi için bu örneklerle iktifâ ettik.

2.2. DÎVÂN’IN İÇERİK ÖZELLİKLERİ

Dîvân Edebiyatı, İslam medeniyeti tesiri altında inkişâf etmiş ve asırlarca Türk milletinin edebiyatının ifâde aracı olmuş, nihayet yerini yavaş yavaş garp medeniyetinin tesiri altında gelişen yeni bir edebiyata bırakmış kadim bir edebiyattır.

Her edebiyat kendi devrinin bir tefekkür, bir tehassüs ve bir tehayyül kâinâtıdır. Kendi devrinin husûsiyetlerini, zevklerini, san'at telakkîlerini, hurâfelerini, îtikatlarını, hakîkî ve bâtıl bütün bilgilerini taşır. Dîvân Edebiyatımız da hayatla alakası ne kadar az olursa olsun, cemiyet hayatının seyrini takip etmekle onun akislerini taşımaktadır.

Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra, bu yeni dînin câmiâsı içine girince, benliklerinden ve husûsiyetlerinden birçok fedâkarlıklar yaptılar. İslâmiyetin getirdiği yeni telakkileri, yeni mefhumlar ve bilgileri kabul edip benimsediler. İslâmiyet yeni bir îmân yeni bir bilgi silsilesi getirmiş oluyor, bu suretle yeni bir fikir ve kültür manzumesi teessüs etmiş oluyordu. Kur'an'ın âyetlerinin şerh ve îzâhı ile Tefsîr, Peygamberin söylediklerinin tespit edilmesi ile Hadîs, Kur'an ve Hadîs'e istinat dünyevî ahkâmı tedvin etmekle Fıkıh ilimleri meydana çıktı. Bunların yanında İslâmî meselelerin münâkaşasından Kelâm, fikir ihtilaflarından da Tasavvuf sistemi ortaya çıkmıştır.

Bütün bu yeni telakkileri, bu yeni bilgileri asırlarca âlimler îzâh için uğraşmışlar, şâirler de bu fikirlerden ilhamla, onları en güzel bir biçimde ifâdeye çalışmışlardır.

Dîvân Edebiyatı dediğimiz bu Eski Edebiyatı anlamak, bütün bu kaynakları bilmek ve onları anlamakla kâbildir. Ancak bütün bu bilgiler, müstakil ve çok hacimli bir eserle ortaya koyulabilir. Dîvân Edebiyatında eser vermiş her şâir, bu bilgi ve kaynaklardan bazılarını eserlerinde daha kesif yer vermişlerdir. Bazı şâirler hikemî şiirlere ağırlık verirken bazıları da rindâne şiirleri tercih etmişlerdir. Bizim incelememize konu olan şâir Rûhî ise şiirlerinde dînî- tasavvufî bir dünyanın kapılarını aralamıştır. Rûhî'nin, şiirlerini dînî ve tasavvufî bir içerikte yazmasının sebebi herhangi bir tasavvufî tarîkate bağlılığı da olabilir; ancak Rûhî'nin hayatı ile ilgili bugüne kadar herhangi yazılı bir kaynağa rastlanılmadığı için bunun kesin olduğu söylenemez. Yazmış olduğu bir beyitte aslında bir tarîkate bağlanmak gerektiğini ifâde etmiştir:

Şıdk u şafâ-y-ile gönül *bil bağlayup* hizmetde ol

Çün fazl-ı Rabdan dâ'imâ bu veche fermānuñ gelür (G. 27/5)

Bu beyitte geçen “*bel bağlama*” ifâdesi bir tarikat hâdisesine işârettir. Şed adı verilen, yünden yapıp bele birkaç kat kuşatılan kuşak, Ehl-i fütüvvet arasında yaygın olup zamanla, fütüvvet teşkilatı ile arası kuvvetli olan Bektâşî, Rîfâî, Ma'rîfî tarîkatlerinde de kullanıldığı görülmüştür. Şed kuşatılmış bulunan dervişe “şed-bend”

denilmektedir. Sûfîler on tane şed olduğunu ifade ederler. Bu şedlerin sahipleri sırasıyla Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. Nûh, Hz. Muhammed, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hamza ve Hâlid b. Velid'dir. Ma'rîfî Tarîkatına göre yedi kez "şed-bend" olan kişi İlâhî hediyeye ulaşır. Bu hediyelerin her birisi şu mânâyâ gelmektedir: Tevekkül, mükerremlik, mürüvvet, fütüvvet, şecâ'at, sehâvet ve ru'yyet. Bu yedi hil'atı giyip beli bağlanan kişi ancak bundan sonra ilm-i şeri'at, ilm-i tarîkat, ilm-i ma'rîfet, ilm-i hakikat ve kerâmet-i Hakk'ı elde edebilir. Bel bağlamak iki türlü olur: Hizmet beli bağlamak, Müfred beli bağlamak.²⁰

Bu bilgiler ile Rûhî'nin "sıdk u safâ ile bel bağlayıp hizmette ol" tavsiyesi tamamen örtüşmekte ve onun bir tarîkate intisâb etmiş olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir.

Dîvân şâirlerinin ekseriyeti gibi Rûhî'nin de bu edebiyatın kaynaklarından fazlaca istifade ettiği görülmüştür. Bu bölümde Rûhî'nin şiirlerinin temelinde yatan dînî-tasavvufî terimler incelenecektir.

2.2.1. Allah

O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır (Haşr 59/22). Mü'minlerin kalbinden çıkmayan ism-i zât, müstecmî'-i cemi'-i sıfat olan Allah'tır. Öyle bir Allah ki "Lâ mevcûde illâ hû". Zîrâ bu mevcûdâtın vücûd ve bekâsı kendi kabillerinden değildir. Belki Allah Teâlâ'nın icâd ve ibkâsıyladır. Öyle olduysa bunların varlığı yokluğu "ke'l-adem" oldu. Zîrâ "Küllü men 'aleyhâ fân" (Rahmân 55/26). "Yeryüzündeki her şey yok olucudur" buyurulmuştur. Kulun bundan nasibi yoktur. Bu ism-i şerîf, şâir esmâu'llâh gibi huylanmak için değildir. Belki Allah Teâlâ'nın tâatıyla ve kelâmıyla üns tutmak içindir. Zîrâ lafzatu'llâh Allâh Teâlâ'nın isimlerinden bir isimdir ki cümleye delâlet eder. Bundan gayri isimler, ancak her biri başka başka birer mânâyâ delâlet eder. Meselâ Rahmân Rahîm'e, R3hîm Gafûr'a, Gafûr Şekûr'a delâlet etmez. Ancak "Lafzatu'llah" cemi'esmâ-i İlâhîyyeye delâlet eder. O yüzden buna ism-i zât, müstecmî'-i cemi'-i sıfat denir.²¹

²⁰ Atabey Kılıç, "Manisa-Demirci'de Görülen Alevî-Bektâşî-Rîfâ'î Meşrepli Bir Tarîkat: Ma'rîfîlik", *Turkish Studies*, S. 6, Ankara, 2007, s. 2-36.

²¹ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, haz. İhsan Kara, s. 216-217.

İsimlerin tamamı sıfat isimdir. Allah ise Zât ismidir. İsim mânânın alâmetidir. Mânâ, Zât'ı bildiren alâmettir. İsimler sıfatları bildiren alâmetlerdir. Sıfatlar da Zât'ı bildiren alâmetlerdir. Sıfatları kabul edip de Zât'ı kabul etmeyen Müslümân değildir. Sıfattan önce Zât'ı kabul edene Müslümân denebilir ve sıfatların kabul edilmesi gerekir. Bunun delili şudur: Eğer bir kimse “Rahmân’dan başka İlâh yoktur” veya “Rahîm’den başka İlâh yoktur” dese ve sırasıyla bütün isimleri bu şekilde söylese, “Allah’tan başka İlâh yoktur” demedikçe Müslümân olamaz.

Allah’ın en büyük ismi Allah lafzıdır. Çünkü O’nun “elif”i gitse geriye “lillah” (Allah için) kalır. Şâyet “lam” gitse “lehû” (O’nun için) kalır. Allah’a işâret eden hususiyeti devam eder. Eğer ikinci “lam” da atılacak olsa geriye “he” kalır. Bütün sırlar bu “he”de gizlidir. Çünkü O’nun mânâsı “Hüve/Hû”dur. Allah’ın diğer bütün isimlerinden bir harf çıkarıldığında mânâsı bozulur. O isimde Allâh’a işâret eden bir hususiyet kalmaz. Bu sebeple de ifâdeye böyle bir mâna yüklemek mümkün olmaz. Bunun için Allah’tan başkası Allah ismi ile isimlendirilemez.

Sûfîler ittifâk etmişlerdir ki: Allah Vâhid (bir), Ahad (tek), Ferd (ikincisi olmayan), Samed (kimseye ihtiyâcı olmayan), Kadîm (ezelî), Âlim (bilen), Kadîr (kudretli), Hayy (hayat sahibi), Semi‘ (işiten), Basîr (gören), ‘Azîz (güçlü), ‘Azîm (ulu), Celîl (yüce), Kebîr (büyük), Cevâd (cömert), Ra‘ûf (şefkatli), Mütekebbir (bütün ihtişamın sahibi), Cebbâr (eğriyi düzelten), Bâkî (ebedî), Evvel (başlangıcı olmayan), İlâh, Seyyid (efendi), Mâlik, Rabb, Rahmân, Rahîm, Mürîd (isteyen), Hâkim, Mutekellim (kelâm sâhibi), Hâlîk (yaratan), Rezzâk (rızkı veren)’tir. Kendisini hangi sıfatlarla vasıflandırmışsa o sıfatlara, hangi adlarla adlandırmışsa o adlara sahiptir.²²

Kültür ve Edebiyatımızda Allah

Diğer milletlerin kültür ve edebiyatlarından daha zengin ve daha orijinal olarak İslâm milletleri ve bilhassa Türk kültür ve edebiyatında Cenâb-ı Hakk’la ilgili başlı başına muazzam bir kültür ve edebiyatın teşekkül ettiği söylenebilir. Cenâb-ı Hakk’la alakalı terim, deyim ve atasözleri, ayrı bir konu teşkil edecek kadar çoktur.

Dînî değerlendirme veya tefsirlerin hâricinde edebî yönden de Besmele’nin vasfında, methinde ve fazîletleri hakkında yazılmış pek çok şiir ve manzum şerhler

²² Zefer Erginli, İlyas Karşı vd, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2006, s. 100-108.

bulunmaktadır. Hatta bazı dîvân ve mesnevîlerin başlarında bir tertip hususiyeti olarak Besmele ile ilgili bölümler mevcuttur. Bu tür edebî veya tasavvufî şerhlerde daha çok Besmele'deki harfler üzerinde durulmuştur. Bazı benzetmeler bakımından Fâtihâ ve Bakara Sûrelerinin üzerindeki Besmele'ler, yüz mushafındaki kaşlar gibidir. Besmele Kur'ân bahçesinin gülüdür.

Tevhîd kelimesi, lûgat olarak birlemek, bir kılmak, bir kılınmak, birleştirmek, birleştirilmek gibi mânâlara gelir. Istılahta ise Allah'ın birliğine îman, Kelime-i Tevhîd: “Lâ ilâhe illallah” ehl-i Tevhîd: Müslüman, Allah'ın birliğine inananlar demektir. Dînî-edebî bir terim olarak Tevhîd diye, Cenab-ı Hakk'ın varlığına, birliğine, yüceliğine, kudretine, isim ve sıfatlarına dair ve O'nun övgüsü mahiyetinde yazılan nazım veya nesir, küçük veya büyük eserlere denilir. Klâsik tertip hususiyetlerine göre düzenlenmiş eserler, bir kısım dîvân ve mesnevîler, önce tevhîd veya tevhîdlerle başlar. Akşemseddinzâde Hamdî, Fuzûlî ve Rûhî Dîvânlarında da görüleceği üzere gazellerde kafiye harfi değıştikçe bazen ilk gazelin tevhîd, münâcat veya na't nev'inden olması da tertip hususiyetlerindendir. Tevhîdleri muhtevalarına göre Ta'dad-ı Esmâ-yı Hüsnâ, tehlîl temcîd, tahmîd veya hamdiyye ve tefviziyye gibi bölümlere ayırmak mümkündür. Daha önce işaret edildiği üzere hemen hemen herhangi bir özelliği belirtilmeksizin sadece Cenab-ı Hakk'ın isimlerinin zikredildiği tevhîdler vardır ki aynı zamanda bunlara, ta'dâd-ı Esmâ-yı Hüsnâ da denilmiştir. Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inin, Handânî'nin Dîvânının başındaki manzumeleri bu türdendir. Tehlîl, “Lâ ilâhe illallah” cümlesinin kısaltılmış şeklidir. Tehlîlleri de ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi redifî, “lâ ilâhe illallah” olan tehlîl veya tevhîdlerdir ki Türk edebiyatında tesiri yönünden de en meşhuru XV. yüzyıl dîvân şairlerinden Şeyhî'ye aittir. İkinci tehlîl şeklinde ise işlenilen hâkim konu, Kelime-i Tevhîde daırdır. Benzeri hususlarda olduğu gibi bu mevzuda da tamamen edebî olan, meselâ; Âşıkına hayır demesi, onu reddetmesi, nazlanması itibâriyle “la” (yok, hayır) edatı sevgiliyi, “illâ” (ancak) edatı da sevgilisinin vuslatını dileyen, ondan başkasını görmeyen âşıkı temsil etmesi gibi bazı hususiyetler tespit olunabilir.

Tasavvufî yönü olan veya olmayan diye ikiye ayrılması da mümkün olabilen tevhîdler, daha çok hitabî, kısmen de tahkîyevî üslûpta ve umumiyetle kasîde, terkîb-bend, tercî-bend, mesnevî ve gazel tarzında yazılmıştır. Bununla beraber:

Ben bilmez idim gizli ayân hep sen imişsin
Tenlerde ve canlarda nihân hep sen imişsin

Senden bu cihân içre nişân ister idim ben
Âhir bunu bildim ki cihân hep sen imişsin

mısralarını muhtevi bu tevhîd örneğinde de görüleceği üzere kıt'a ve daha değişik şekillerde yazılmış olan tevhîdler veya tevhîd mâhiyetinde ilâhîler de mevcuttur. Şiirde tevhîd, daha çok Türk ve İrân edebiyatında gelişmiştir. Türk edebiyatında bu türden meşhur örnekler için Nesîmî'nin Yazıcıoğlu Mehmed'in Kasîde-i Rabbaniyye, Şâhidî'nin, Fuzûlî'nin, Niyâzî-i Mısırî ve Seyyid Nizamoğlu'nun, Nâbî'nin, Yenişehirli Avnî Beyin, Ziyâ Paşa ve Muallim Nâcî'nin, Mehmet Âkif'in tevhidleri hatırlanabilir.²³

Klasik Türk Edebiyatı türünde eser veren hemen hemen bütün şâirler, hem tür olarak hem de içerik olarak Allah'tan bahsetmişlerdir. Hem O'nu her fırsatta anmışlar, hem O'ndan yardım dilemişler hem de O'nu, isim ve sıfatları ile övmüşlerdir. Rûhî de bu gelenekten vazgeçmemiş, Allah'ı farklı isimleri ile beyitlerinde yâd etmiştir:

İlâhî bu za'îf kuluñ günâhkâr
Sana yalvarıgelmişdür i Ğaffâr (M. 1/1)

Şâir kendi âcizliğini ve günahkâr olduğunu ifâde ederek Allah'ın günahları affediciliğinin delili olan Ğaffâr ismi ile O'na sesleniyor ve affedilmesini talep ediyor.

Yâ İlâhî kalmışam hayrân u zâr
N'ideceğim bilmezem iy Kirdigâr (M. 2/30)

Hayrân kelimesi, şaşmış, şaşırılmış mânâlarına geliyorsa da edebiyatta âşık için aşırı tutkun olma hâlini belirtir. Hayrân, esrâr sarhoşu demektir ki bu bakımdan mest (sarhoş) kelimesinden bir gömlek üstündür. Hayrân kelimesinin olduğu yerde genellikle esrâr özelliği taşıyan bir durum söz konusu edilir. Tasavvufta da fenâfillâha ulaşmak için geçilen makamlardan olan hayret makamını aşanlara hayrân denir. "Hayrân olmak" veya "hayrân kalmak" bir durum karşısında -özellikle Allah'ın veya sevgilinin güzelliği karşısında- esrâr içmişçesine kendinden geçmektir.

²³ Amil Çelebioğlu, "Kültür ve Edebiyatımızda Allah (C.C.)", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s.93-105.

Şâir yukarıdaki beyitte de bu hayranlık hâli içerisinde olduğunu (şaşırp kaldığını) ve bu bilinçle hareket edecek durumda olmadığını beyân ederek Allah'tan yardım istemektedir.

Yâ İlâhî faẓluñ umar bu za'îf
Kıl müşerref raḥmetüñle iy Latîf (M. 2/61)

Rûhî, birçok beyitte Allah'a O'nun farklı isimleri ile seslenirken, ileri sürdüğü cürmüne veya hâline uygun reçeteyi sunacak isimle seslenir. Yukarıdaki beyitte de böyle bir durum söz konusudur. Şâir, zayıf, âciz olduğunu itiraf ederek bu halin ancak Latîf olan Allah tarafından anlaşılacağını ve bu isim hürmetine rahmetle müşerref olacağını dile getirir. Bir başka beyitte de:

Yâ İlâhî sen Emân-el ḥâifîn
Korhulardan cümlemüzi kıl emîn (M. 2/65)

Diyerek, Emân-el ḥâifîn sıfatına binâen korkulardan emîn kılınmayı murâd eder.

Dîvân şâiri, devrin sultanını bir zıll-i Hak, Zıllullah, zıll-i Yezdân (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) olarak anar. Allah ise iki cihânın da yegâne sultanıdır. Rûhî de devrin sultanını (Kaytbay) Allah'ın kılıcını kuşanmış biri olarak gösterir ve onun devletinde düşmanların hiç şüphesiz kahrolacağını ifade etmiştir.

Çün riḳāba mâlik itdi ol Hudâ şemşîrûñi
Devletüñde lâ-cerem maḳhûr olısardur 'idâ (K. 1/7)

Bir başka beyitte ise şâir, devletin öneminden bahseder. Çünkü devlet vazgeçilmez bir müessesedir. Onun temelini sağlamlığı için Hudâ'ya candan duâ edildiği takdirde muhakkak kabul edileceğini söyler:

Devlet-i bünyâd-ı muḥkemliğine Rûḥ' it du'â
Kim du'â cāndan olıcaḳ müstecāb ider Hudâ (K. 1/10)

Bu beyitte de görüldüğü üzere Rûhî, Allah'tan yalnız Êsmâ-ül Hüsnâ'da bulunan doksan dokuz ismi ile değil, Farsça ve Türkçe isimleri ile de bahsetmiştir. Bir başka beyitte ise:

Hayrı şerri teñriden bil tã ki mü'min olasin

Teñriye iki diyenler müşrik olur mutlağa (K. 2/20)

Diyerek mü'min olmanın yegâne şartının hayır ve şerrin Tanrıdan geldiğine inanmakla; müşrik olmaktan kurtulmanın şartı ise Tanrı'yı, Lâilâheillallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) demek suretiyle “birlemek” olduğunu ifâde ederken, Allah'ın Türkçe isimlerinden Tengri'yi kullanmıştır.

Çäre nedür di î velî n'idem saña bulam yolu

Hall eylegil bu müşkili hayrân olup ıaldum taña (G. 1/2)

Rûhî, tasavvufî bir şâir olması münâsebetiyle tek arzusunun Allâh'a kavuşmak, O'nun yegâne dostluğuna ermek olduğunu belirtir. Müşkillerinin ise ancak biricik dost olan Velî'nin yol göstericiliği ile halledileceğini düşünür. Aynı beyiti takip eden bir başka beyitte de:

Benden baña yokdur meded senden meded bî-hadd ü 'ad

İy Hâlik-ı ferd ü ehad irür bizi ihsânuna (G. 1/3)

Diyerek âcizliğini tekrar ifâde eder ve hayrı da şerri de yaratan Hâlık olan Allah'tan meded ister, O'nun ihsânına erdirmesini talep eder.

İy Zü'l-Celâl î Zü'l-Cemâl benlik baña oldu vebâl

Benden beni lutf eyle al vaşl eylegil kend' özüne (G. 1/4)

Tasavvuf şairlerinin, şiirlerini oluştururken başvurdukları en önemli referans noktalarından biri “vahdet-i vücûd” nazariyesidir. “Vahdet; birlik, Allah'ın birliği; kesret, zıddıdır. Tasavvufta gerekli olan vahdet, kesret içinde olandır. Yani halk ile birlikte, iş-güçle meşgul iken dahi herkesin ve her şeyin Allah'ın kudreti ile meydâna geldiğini idraktır. Bundan yola çıkarak “vahdet-i vücûd” nazariyesi doğmuştur.

“Vahdet-i vücûd” nazariyesi XIII. yüz yıldan sonra büyük ilerleme kaydetmiştir. Yûnus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzi-i Mısırî gibi sûfî şâirlerin eserlerinde “vahdet-i vücûd”un konları yer alır. En çok verilen misaller arasında sayılardan “bir” ile diğer sayıların, elif ile diğer harflerin ve çizgilerde nokta ve diğer şekillerin ilişkisi zikredilebilir. “Elif” bütün harflerin veya “bir” sayısı bütün sayıların ilkesi olduğu gibi

mutlak varlık da bütün varlıkların ilkesidir. Her şey mutlak varlığın tecelli ve görünümünden ibârettir. Sûfilerin bilgi anlayışında önemli yer tutan ayna benzetmesini bu kapsamda zikretmek gerekir. Aynadaki suretler İbnü'l-‘Arabî’nin sıkça tekrarladığı örneklerden biridir. Buz-su-hava yahut çekirdek-ağaç da verilen örnekler arasındadır.²⁴

Mâşuk, âşık’a şöyle dedi: “*Gel, kendini ben kıl. Eğer ben kendimi sen kıalarsam, o zaman mâşûk ihtiyaç içinde olur ve eğer sen, ben olacak olursan bu durumda artış mâşukta olur. Böylece her şey mâşûk olur, âşık değil; her şey nâz olur, niyâz değil; her şey hâzır olur ve mevcûd olur, ihtiyaç değil; hep zenginlik olur, fakirlik değil; her şey çâre olur, çaresizlik değil.*”²⁵

Rûhî de bu nazariyeden hisse almış, yukarıdaki beyitte de ifâdelendirdiği gibi benliğinin kendisi üzerinde bir vebal olduğunu, lutfedip kendisine almasını (Vahdet-i Vücûd’a erdirmesini) Cemâl ve Celâl sahibi olan Allah’tan diliyor. Aynı gazelin yedinci beyitinde ise yine “vahdet” kelimesi ile aynı hâdiseye tekrar dönüş yapıyor ve kendinde Allah’ı gördüğünü söyleyerek talep ettiği “vahdet-i vücûd”un Gânî olan Allah tarafından gerçekleştirildiğini belirtiyor:

Çün vahdetüñ sürmesini gözüme çekdüñ yâ Gânî
Gördüm gine bende seni yüz biñ şükür olsun saña (G. 1/7)

Şâir, ayrıca şiirlerinde “Hâlik, Bâkî, Hakk, Sübhân, Celîl” isimlerini de kullanmıştır:

Cümle eşyâ **Hâlik** ü **Bâkî**yi gör **Hakk** vechidür
Bu nazarlu olmayan hayvândur insân olmaya (G. 4/8)

Kılaldan tahmirinde âdemüñ esrâruñı maḥfûz
Olupdur senden iy **Sübhân** gönül ü cân u dil maḥfûz (G. 50/1)

Od gülistân oldu lutfuñdan Ḥalîle iy **Celîl**
İtdi qahruñ Nemruda yarım üyezle gû şimal (G. 57/5)

Netice olarak söylemek gerekirse şâir Rûhî, Esmâ-ül Hüsnâ’dan isimlerin yanında Allah’ın Türkçe ve Farsça isimleriyle de Dîvânının çeşitli gazellerinde O’na

²⁴ Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *DİA*, c. 42, Ankara, 2012, s. 431.

²⁵ Zafer Erginli, *a.g.e.*, s. 1151-1164.

seslenmiş, ismi ile müsemma olan sıfatlarından meded beklemiştir. Gânî olan Allah'ın zengin rahmetinden isterken, Velî olan Allah'tan müşkilâtını halletmesini murâd etmiştir.

2.2.2. Kur'ân-ı Kerîm ve Âyetler

Bazı kavilde Kur'an, ahadiyyettir ve bazı kavilde Kur'ân zâttır. Kur'ân'dan murat, "ahlâk-ı ilâhiye"dir ki Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanmayı hâsıl etmektir. Kur'ân Kelâmu'llâh'tır. Kur'an "insân-ı kâmil"dir. Kur'ân-ı Kerîm, "şeri'at-ı Mûsâ"yı ve "şeri'at-ı Îsâ"yı ve "cemâl-i ilâhiye"yi ve "celâl-i ilâhiye"yi mutazammındır.²⁶

Kur'an ve Hadis, Dîvân şâirlerinin çokça istifâde ettikleri bir hazîne ve bir ilham kaynağıdır. Âyet ve Hadisler ya telmihen veya mealen yahut da aynen şiirler içine derc edilir. Bu takdirde ise bazen âyet ve hadîsin bir iki kelimesi, bazen de tam bir mânâ ifade eden bir fıkrası alınır. Vezin zarûreti ile küçük deâişirmeler yapmak da câiz görölür.

Rûhî de şiirlerinde hem Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Osman tarafından toplanıp bir araya getirildiğinden:

Yâ İlâhî Bûbekir (u) 'Ömer hâkı
Câmi '-ı Kur'ân u hem Haydar hâkı (M. 2/57)

hem de bazı âyetlerin metinlerini vererek O'nun hükümlerinden bahsetmiştir. Rûhî *Dîvânı*'nda tespit edilebilen âyetler şunlardır:

1. Ankebut 29/69:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

Bizim uğrumuzda mücâhede edenler (e gelince:) Biz onlara elbette yollarımızı gösteririz. Şüphesiz ki Allah her halde ihsân erbâbiyle beraberdir.

Vellezîne câhedū fînā didi cehd eyledüm
Sırr-ı taḥkîk zâhir oldu hem kemâl-i intihâ (K.2/2)

²⁶ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, a.g.e, s. 889.

2. Tâhâ 20/6:

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى

Göklerde, yerde ve bu ikisinin arasında ve nemli toprağın altında ne varsa O'nundur.

Her ne kim 'âlemde vardur bende gördüm cümlesin

Yir ü gökü 'arş u kürs tahte's- serā fevka'l-'ulā (M. 2/3)

3. Şûrâ 42/51:

وَمَا كَانَ لِنَبِّئٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ

إِنَّهُ عَلَيَّ حَكِيمٌ

(Ya) bir vahy ile ya bir perde arkasından yahut bir elçi gönderip de kendi izniyle dileyeceğini vahyetmesi olmadıkça, Allahın hiçbir beşere kelâm söylemesi (vaki) olmamıştır. Şüphesiz ki O, çok yücedir, mutlak bir hükûm ve hikmet sahibidir.

Celvelendi mümkinât üstine 'ışk

Gör ki toğmış şems-i min vera'l-hicāb (G. 10/ 11)

4. Ra'd 13/29:

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ

Îman edip de güzel işler (hareketler ve ibâdetler) yapanlar: Ne mutlu onlara! (Nihayet) dönüp gidilecek güzel yurt da (onların).

'İşk yolında kim şehîd olsa cenî

Vaşl-ı bî-faşl ola zî hüsni me'âb (G. 10/14)

5. Necm 53/9:

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى

Bu suretle o, (peygamberlere) iki yay kadar yahut daha yakın oldu da...

Çaşıñdur *kābe kavseyn* zūlfüñ Leyletü'l-Mi'rāc

Aña ikrār idenler lāyık-ı kurbāndur iy dost (G. 12/2)

6. Kasas 28/88:

وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.

Perde-i ğaybu'l-ğuyûbı ortadan ref' oldu çün

Vech-i muṭlaḳ zāhir oldu külli şey'in hālikāt (G. 14/7)

7. Hicr 15/87:

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ

Andolsun ki biz sana (namazın her rek'atında) tekrarlanan yedi (âyet-i kerîme) yi ve şu büyük Kur'ânı verdik.

Şerh-i hüsnüñ dört kitābuñ ma'nîsidür iy Ḥabîb

Şāhidüm seb'a'l-meşāni yidi āyâtür iy dost (G. 13/3)

8. Tahrim 66/5:

عَسَىٰ رَبُّهُ إِن طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنْكَ مُّسْلِمَاتٍ مُّؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ

سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَاءَ

Eğer o, sizi boşarsa yerinize — Allaha itaatle teslîm olan, Allahın birliğini tasdîk eden, namaz kılan (tâatte sebat gösteren), günâhlardan tevbe ile vazgeçen, ibâdet eyleyen, oruç tutan kadınlar, dullar ve kız oğlan kızlar olmak üzere — Rabbinin ona sizden hayırlılarını vermesi me'müldür.

Ḥaşr u neşr u hem kıyāmet oldu hüsnüñden zuhūr

Buldı ecrin tāibātın 'ābidātın sāihāt (G. 14/8)

9. Neml 27/7:

إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ

Hani Musa, âilesine: “Ben gerçek bir ateş gördüm. Size ondan ya bir haber getireyim, yahutsize parlak bir ateş koru getireyim. Tâ ki ısinasınız” demişti.

Gel ki müştâk oldu cânım yine dîdâr arzûlar

Mûsî gibi düşüp ânest nâr 'ına nâr arzular (G. 25/1)

10. Sâd 38/35:

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

Dedi ki: “Ey Rabbim, beni yarlığa. Bana öyle bir mülk (-ü saltanat) ver ki o, benden başka hiçbir kimseye lâyük olmasın. Şüphesiz bütün muratları ihsân eden Sensin, Sen.”

Milketi lâ yenbeğî ‘aynûme gelmez zerrece

Ne Âsâf gibi Süleymâna vizâret eylemek (G. 56/2)

11. A‘râf 7/40:

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ

Bizim âyetlerimizi yalan sayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler (yok mu?), onlar için gök kapıları açılmayacak, onlar, deve, iğne deliğine girinceye kadar, cennete girmeyeceklerdir. Biz günahkârları böyle cezalandırırız.

Bendedür semmi 'l-hıyâṭ u bendedür hem ihtiyâṭ

Bendedür işbât ü nefy ü bendedür ḥavf ü recâ (K. 2/15)

12. Fussilet 41/53:

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

Gerek âfakta, gerek kendi nefislerinizde âyetlerimizi yakında onlara göstereceğiz. Nihayet onun hak olduğu şüphesiz kendileri için de apaçık meydana çıkacaktır. Rabb'inin her şeye hakkıyla şâhit olması sana kâfi değil mi?

Didi *senürîhim* *âyâtinâ* çü bildüñ ol Hudâ

Her ne kim *âfâk*da varsa gösterem sende saña (K. 2/1)

2.2.3. Hadîs-i Şerifler

Hadîs-i şerîf, Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini, ve tasviplerini ifâde eden terîm; hadisleri tesbit, nakil ve anlamaya yönelik ilim olarak anlamlandırılır. Kendi sözleri hakkında "hadis" kelimesini ilk defa Hz. Muhammed (a.s.v) kullandığı anlaşılmaktadır.²⁷

Dîvân Edebiyatında âyetlerden sonra gelen kaynaklardan birisi de hadislerdir. Bu yüzden edebiyatta hadislerden iktibaslara ve telmihlere sık rastanır. İktibas edilen hâdisler hem lafzen hem de mânâen Rasûlullah'a ait olabileceği gibi, lafzen Peygamber'e mânâen Allah'a ait olan "Kudsî Hadisler" de olabilir. Hadisler beyitlerde bazen tam metniyle alınır bazen de tercümesiyle yahut belli bir fıkrasıyla ve küçük parçalar halinde de karşımıza çıkar. Bu yolda küçük değişikliklere uğradıkları bile olur. Bu hadislerin başında da "*Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u'refâ fe halaktü'l-halka li ya 'rifânî*" (Ben gizli hazîne idim, bilinmeye muhabbet ettim ve bilinmek için halkı yarattım.) Hadîs-i Şerîfî gelir. Bu hadîs-i kudsîden anlaşıldığına göre muhabbet (aşk) önce Hak'tan zuhûr etmiş, bütün kâinâtın yaratılmasına sebep olmuştur. Rûhî de hadîsin bir kısmını şiirinde kullanarak telmihte bulunmuştur:

Küntü kenzen perdesinde iy hafî olan habîb

Zâhir olduñ görnügeldüñ gayra yokdur iltifat (G. 14/5)

²⁷ M. Yaşar Kandemir, "Hadis" *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 27.

Dîvân'da geçen ve bazı tasavvufî düşünce ekollerine göre “Kudsî Hadîs” olarak kabul edilen ibâre ise “Mûtû kable en temûtû” ibâresidir. “Ölmeden önce ölünüz” mânâsındaki bu ibâre hadîs diye bilinmekle beraber aranan hiçbir sahih hadis kitaplarında bulunamamıştır.

Bu söz mutasavvıflarca “Fenâfillâh” denilen makama işâret edilen bir hadistir. Fakat Hâfız İbn-i Hâcer ve Askalânî, uydurma hadis olduğunu söylerler.²⁸

Rûhî, bu hadîsin metninde ufak bir değişiklik yaparak onu, şiirinde kullanmıştır.

Dilberûñ yolunda terk it baş u cân u dîn

Mûtû kable'l-mevt olanlar tâ ebed buldı hayât (G. 14/12)

2.2.4. Peygamberler

Dîvân Edebiyatının önemli kaynaklarından birisi de Peygamberler ve Peygamberlerin kıssalarıdır. Hz. Âdem (a.s)’den Hz. Muhammed (s.a.v)’e kadar birçok peygamberin kıssası gerek Kur’an âyetlerinde gerek hadislerde gerekse isrâiliyyat aracılığı ile günümüze kadar anlatılagelmiştir. İşte bu kıssaların bazıları şâir Rûhî’nin de ilham kaynağı olmuş, şâir onları şiirlerinde ustalıkla kullanmıştır.

Bilindiği gibi Kur’ân-ı Kerim’de ismi geçen yirmi sekiz peygamber vardır. Dîvân şiirinde bu peygamberlerin tamamı değil, ismi ve kıssası ile ilgili olarak kendisi hakkında mazmun oluşanlar konu edilmektedir. Örneğin sevgilinin güzelliğiyle Hz. Yusuf, aşığa can verici sözleriyle Hz. İsmâ zikredilmektedir. Dîvânlar üzerine yapılan bazı çalışmalarda Yunus Emre’de yirmi²⁹, Hayâlî Bey³⁰ ile Nev’î’de³¹ on dörder, Fenâyî’de on iki³² peygamberin ismi tespit edilmiştir. Hanyalı Nûrî Divânı’nda bu yirmi sekiz peygamber dışındaki peygamberlerle ilgili iki şiir mevcuttur. Kırk dört beyitten oluşan ikinci kısa mesnevîde diğer dîvânlarda göremediğimiz peygamber isimleri geçmektedir. Burada Kur’ân-ı Kerim’de geçen ve geçmeyen tam 293 isme yer verilmiştir. Gerçi şâir 313 tane isim sayacağını belirtmiştir. Her beyitte ortalama on isim

²⁸ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, İstanbul, 1992, s. 128.

²⁹ Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divânı*, C.I, İstanbul 1997, s. 149-182.

³⁰ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı’nın Tahlili*, İstanbul, 1996, s. 66-74.

³¹ M. Nejat Sefercioğlu, *Nevî Divânı’nın Tahlili*, Ankara, 2001, s.25-29.

³² Abdullah Aydın, *Fenâyî Cennet Mehmed Efendi ve Divânı*, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s. 24-31.

zikredildiği göz önünde bulundurularak şiirin iki beyitinin kaybolduğunu söylemek imkân dâhilindedir.³³

Hesâb-ı ebced ile ceyş lafzın et ta'dâd
Temâm üç yüz on üçdür ne nâkıs u ne ziyâd³⁴

Diyerek üç yüz on üç peygamber olduğunu söylemiş ve bu peygamberlerin isimlerini saymaya başlamıştır. Nitekim Rûhî de Dîvânındaki bir beyitinde üç yüz on üç peygamber olduğundan söz etmiştir:

Yâ İlâhî üç yüz on üç mürselûn
Hürmet için kim olardur mürselûn (M. 2/51)

H. Muhammed

H. Muhammed (a.s.v), Mîlâdî 571 yılının Nisan ayında 12 Reûlevvel pazartesi sabahı güneş doğmadan hemen önce dünyayı teşrif etmişlerdir. O'nun doğumu birçok İslâm şâiri tarafından şiirlere konu edilmiş, vilâdet, mevlîd isimli bir çok edebî eser ortaya konmuştur ki bunlardan en başata gelenlerden biri de Süleyman Çelebî'nin kaleme almış olduğu "Mevlîd-i Şerîfî"dir. Ayrıca edebiyatımızda O'nun hayatını anlatan, O'nu öven, O'nu târif eden nice şiirler yazılmıştır. H. Muhammed (a.s.v)'in hayatı, Dîvân edebiyatının en başta gelen kaynaklarından. Dîvân şâirlerinin ekseriyeti O'nu öven kasideler, naatler yazmıştır. Fuzûlî'nin, Şey Gâlib'in kasideleri, Yûnus Emre'nin, Aziz Mahmûd'un ilâhileri dillere destân olmuştur.

Dîvân şâirlerinin ekseriyeti gibi Rûhî de İslam Peygamberi H. Muhammed (s.a.v)'i *Dîvânı*'nda zikretmiş, O'nun farklı isimleri vesileyle Allah'tan rahmet ve mağfiret dilemiştir.

Yâ İlâhî Muştafânûn haqqıçün
Mühtedâ vü Müctebânûn haqqıçün (M. 2/52)

Yâ İlâhî ol Muhammed haqqıçün
Hâmîd ü Maḥmûd u Aḥmed haqqıçün (M. 2/53)

³³ Abdullah Aydın, *Hanyalı Nûrî Osman ve Dîvânı*, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 183.

³⁴ Nûrî Osman Hanyavî, *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.326, v. 18b.

H.z. Süleymân

Süleymân (a.s.), Gazze’de doğdu. Babası vefât ettiğinde on iki on üç yaşlarında idi. Babası gibi O da, önce sultan, sonra peygamber oldu.

Dâvut (a.s.), Allah’ın emri ile Beyt-i Makdîs’in inşasına başlamış fakat ömrü kifâyet etmemiştir. Yerine geçen Süleymân (a.s.), Mescîd-i aksâ’nın yapımını tamamlamıştır.

Süleymân (a.s.)’ın cinlere, rüzgâra hükmetmesi, karıncaların, kuşların dilinden anlaması gibi birçok mucizesi vardır. “İns ve cin, dev ve peri, vuhuş ve tuyur, yılan ve karınca, rüzgâr onun hükmüne tâbi ve münkât idiler”.³⁵

Rûhî, devrin Memlûk Sultanı Kayıtbay’ın, saltanatının gücünü ve tesir alanını ifâde etmek için onu Süleyman (a.s)’a teşbih etmiştir. Şâir aynı beyitte Sultan Kaytbay’a, Îsâ (a.s)’ın ölülere can verme mûcizesi ile Yusuf (a.s)’ın güzelliği karşısında Mısırlı kadınların ellerini kesmeleri mucizesini bahşetmiştir.

İy Süleymân saltanatlu pâdişâh-ı şark u ğarb
İy Mesîh enfaslu cân-bahş u cihân Yûsuf-liķā (K. 1/3)

Bir başka beyitte ise Rûhî:

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

Dedi ki: “Ey Rabbim, beni yarlığa. Bana öyle bir mülk (-ü saltanat) ver ki o, benden başka hiçbir kimseye lâyük olmasın. Şüphesiz bütün muratları ihsân eden Sensin, Sen”. Kur’ân-ı Kerîm: Sâd 38/35) Âyet-i celîlesine isnât ederek, ne dünya malının ne de Süleymân (a.s)’ın veziri Âsaf’ın vezirliği gibi bir makamın gözünde olmadığını Rabbine ilan ediyor.

*Milketi lâ yenbeğî ‘aynüme gelmez zerrece
Ne Âsâf gibi Süleymâna vizâret eylemek (G. 56/2)*

³⁵ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul, 1984, s.120.

H.z. İsâ

İsâ (a.s), Yahyâ (a.s)’ın doğumundan altı ay sonra Kudüs’te dünyayı şerefleştirmiştir. İsâ (a.s), İsrâiloğullarına gönderilen son peygamberdir.

Peygamberlerin en yüksekleri olan ve “Ulû’l-‘Azm” denilen beş peygamberden dördüncüsüdür. Kendisine “Rûhullâh” denilmesi, bir tekrîm ifâdesi olmakla beraber, Allah (c.c)’ın O’nu da Hz. Âdem’i yarattığı gibi ruhundan üfürerek yaratmasındandır.

İsâ (a.s.)’ın ölülere diriltmesi, hastaları iyileştirmesi, çamurdan kuş yapıp uçurması, kendisine gökten sofranın inmesi, uzakta ve gizli olarak söylenen şeyleri duyması gibi mucizeleri vardır.³⁶

Şâir bir başka beyitte ise Hz. İsâ gibi ölümsüz olduğunu belirterek Hz. İsâ’nın göğe yükseltilmesi hâdisesine dikkati çeker. Ölümsüzlük kazanmasının sebebinin ismini oluşturan harfleri saymakla işaret ettiği (‘ayn, lam ve ye) Hz. Ali’nin gelmesine bağlar.

Çaldık ölmekden dahı ‘İsî gibi olduğ diri

Çünkü ‘ayn u lâm u yî geldi bize cân bu gice (G. 85/7)

H.z. Mûsâ

H.z. Mûsâ, “Ulû’l-‘Azm” peygamberlerin üçüncüsüdür. Ya’kûb (a.s.)’ın neslindendir. Benî İsrâil peygamberidir.

Mûsa ve Harun (a.s.) kardeşler. Allâh (c.c.), bir ibret olarak O’nu Firavun’a, kendi sarayında büyüttürmüştür. Döneminde sihirbazlığın öne çıkan bir meslek olması sebebiyle O’na da âsâsını yılan yapma mucizesi verilmiştir. Ayrıca Allah ile Tur Dağında konuşması, Kızıl Deniz’i ikiye yarması gibi mucizeleri vardır.³⁷

Dîvânı’nda Rûhî, Hz. Mûsâ (a.s.)’ın Tûr dağında Allah ile konuşmasına telmihen, o konuşmadaki sırrın kendinde olduğundan bahsetmiştir. Mısır’dan kaçan Mûsâ (a.s), Şuayb Peygamber’in yanında on sene koyun götüktükten sonra, ailesini ve iki çocuğunu alarak tekrar Mısır’a dönmek üzere yola çıktı. Tûr-ı Sînâ’ya yaklaştığı zaman

³⁶ Osman Nûri Topbaş, *Nebîler Silsilesi*, İstanbul, 1997, c. 3, s. 223.

³⁷ Osman Nûri Topbaş, *a.g.e*, c. 2, s. 116.

şiddetli bir rüzgâr ve yağmurla karşılaştı. Yolunu şaşırdı. Ateş yakmak istediye de çakmağı ateş almadı. O sırada uzakta bir ateş gözüne ilişti. Ateşe yaklaşıncı, ateşin bir ağaç tepesinde olduğunu gördü. Korkarak dönmek istedi. O zaman ağaçtan: *Ya Mûsâ! Ben âlemlerin Rab'bi olan Allah'ım. (Kasas 30)* diye bir nidâ işitti.

Mûsâ (a.s) secdeye vardı. O sırada ikinci bir hitap daha işitti: “*Ya Mûsâ! Ben senin Rab'binim. Nalınlarını çıkar; sen Tuva denilen mukaddes vadidesin.*” (Tâhâ 12)

Mûsâ Tûr-ı Sîna'da Âllah'ın hitabına mazhar olduğu sırada : “*Ya Rab'bî! Bana zâtını göster, sana bakayım, dedi*” Allah da: “*Sen beni göremezsın, dedi; fakat dağa bak, eğer benim tecellîme tahammül edip (yerinde) durursa beni görürsün. Allah dağa tecelli edince dağ parçalandı; Mûsâ da düşüp bayıldı.*” (A'râf 143)

Aşağıda verilen beyitler bu hâdseler ile ilgilidir:

Bendedür sırr-ı 'asâ vü bendedür Mûsî vü Tûr

Bendedür sırr-ı 'Alî vü bende sırr-ı Mustafâ (K. 2/16)

Gel ki müştâk oldu cânım yine dîdâr arzûlar

Mûsî gibi düşüp ânest nârına nâr arzûlar (G. 25/1)

Hz. Ya'kûb ve Hz. Yûsûf

Hz. Ya'kûb, İshak Peygamberin oğludur. Ken'an diyârında yaşayan insanlara gönderilmiştir.

Ya'kûb (a.s.)'ın lakabı “İsrâîlîdir. Bu da Allah'ın kulu mânâsındadır. Neslinden birçok peygamber gelmiştir. Bunlardan bir tanesi de oğlu Yûsuf (a.s.)'tur. Yûsuf Peygamber, daha çocukken bir rüyâ görür. “Bir zamanlar Yûsuf, babasına demişti ki: ‘Babacığım! Gerçekten ben (rüyâmda) on bir yıldızla Güneş ve Ay'ı bana secde ederlerken gördüm.’” (Yûsuf 4)

Yûsuf (a.s.) ‘un rüyâsında gördüğü on bir yıldız, kardeşleri; Güneş, babası Ya'kûb (a.s.); Ay ise teyzesi Lâyâ'dır. Annesi daha önceden vefât etmiştir.³⁸

³⁸ Osman Nûri Topbaş, a.g.e, c. 2, s. 32.

Kur'ân-ı Kerim'de, Yusuf Sûresi'nde anlatılan kıssa, Hz. Ya'kub Peygamber ve Hz. Yusuf (a.s.)'un hayatı ile ilgilidir. İbretlerle ve hikmetlerle dolu bu hikâye, birçok şâir gibi Rûhî'nin de şiirlerine ilham olmuştur.

Ağlayam ol deñlü kim bu gözlerüm görmez ola
Yaşlarum Ya'kubleyn leyl ü nehâr diñmez ola (G. 6/1)

Kıl beşâret cāna çün cānāneye irdüñ bugün
Aç gözüñ Ya'kub-veş kim Yūsūf-ı cān bundadur (G. 29/4)

Hz. İbrâhîm

Keldânî kavmine gönderilen ve Hz. Muhammed (a.s.)'den sonra insanların en faziletlisi olan Hz. İbrâhim, Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen ve kıssası anlatan bir diğer peygamberdir. Hakk Teâlâ O'nu "Halîlim" (dostum) diye taltif etmiştir. Bir diğer sıfatı ise "Ebu'l-Enbiyâ"dır. Bâbil'in doğusunda Dicle ve Fırat ırmakları arasındaki bölgede dünyaya gelmiştir.

İbrâhim (a.s) Âzer'in oğludur. Âzer, Bâbil hükümdarlarından Nemrud'un veziri idi. Makam-mevki sâhibi olmakla beraber put yapar ve onu satmakla geçinirdi. İbrâhim (a.s) henüz küçük yaşta iken, babasının satmak üzere verdiği putlara ip takarak onları yerde sürükler ve kırardı. Bir gün Bâbil'in büyük mâbedine girerek balta ile putları kırdı ve baltayı en büyük putun boynuna astı. Sonra halkı îmâna dâvet etti. Nemrut, İbrâhim'i yakmak için meydanda büyük bir ateş yaktırdı. İbrâhim (a.s)'ı mancınıkla ateşe attılar. Cebrâil (a.s), Allah'ın emri ile İbrâhim (a.s)'ı havada tuttu ve hâcetini sordu.

Od gülistân oldu luţfuñdan Hâlîle iy Celîl
İtdi qahruñ Nemruda yarım üyezle gū şimal (G. 57/5)

Hz. Eyyûb

Eyyûb Peygamber, Ya'kûb (a.s.)'un kardeşi 'Iys'ın neslindendir. Şam civârında yaşamıştır. Kendisine az sayıda îmân eden pegamberlerden biridir.

Ömrünün başlangıcında zengin, ortasında fakir ve garip, sonunda ise şükrü ve "darb-ı mesel" haline gelen sabrının neticesinde tekrar "İhsân-ı İlâhîye"ye mazhâr

olmuş bir peygamberdir. “Gerçekten biz Eyyûb’u sabırlı bulmuştuk. O, ne iyi bir kuldu. Dâimâ Allah’a yönelirdi.” (Sad 44)

Rivâyetlere göre mal ve mülk itibariyle çok zengin bir peygamber olan Hz. Eyyub’un, mal-mülk zenginliği, evlatları ve nâil olduğu bütün ni‘metler elinden “imtihân-ı İlâhî” olarak birer birer alındı. Ardından ağır bir hastalığa dûçâr oldu. Ancak tevekkül ve teslîmiyeti ile bedenine, malına ve evlâdına gelen musibetlere büyük bir sabır göstererek İlâhî takdire kavuştu.³⁹

Çekdiğüm miñnetleri Eyyûb belâda çekmedi
Kalmışamdur ben bu dertle tâ ebed tîmârsuz

2.2.5. Dört Halife

Peygamberlerden sonra Dîvân Edebiyatının kaynaklarından birisi de Dört Büyük Halife; Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali (r.a)’dır. Şâir Rûhî de bu gelenkten vazgeçmemiş, bir beytinde Allah’tan onlar hürmetine merhamet istemiştir. Ancak beyitte Hz. Ebû Bekir ve Ömer’den isimleri ile bahsederken, Hz. Ali ve Osman’dan ise sıfatları ile bahsetmiştir. Hz. Osman Kur’an-ı Kerîm’i toplayıcılık sıfatı (Câmi‘-i Kur’ân) ile, Hz. Ali ise Haydar (aslan) sıfatı ile zikredilmektedir:

Yâ İlâhî Bûbekir (u) ‘Ömer hâkı
Câmi‘-i Kur’ân u hem Haydar hâkı (M. 2/57)

Bendedür sırr-ı ‘asâ vü bendedür Mûsî vü Tûr
Bendedür sırr-ı ‘Alî vü bende sırr-ı Mustafâ (K. 2/16)

Kaldık ölmekden dahı ‘İsî gibi olduğ diri
Çünkü ‘ayn u lâm u yî geldi bize cân bu gice (G. 85/7)

2.2.6. Dînî Terimler

Klasik Türk Edebiyatı, Türklerin Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra İslam Medeniyetinin bilim, inanç ve kuralları etkisinde ortaya koydukları bir edebiyat olması hasebiyle muhtevası dini terimlerle örülmüştür. Dîvân Edebiyatı, sanatta ve edebiyatta

³⁹ Osman Nûri Topbaş, *a.g.e.*, c. 3, s. 111.

dönemin zihniyetinin izdüşümüne en güzel örnektir. Bu sebeple bir eserin muhtevâsını incelenirken dönem özellikleri asla göz ardı adilmemesi gerekir. Şâir Rûhî de aynı geleneğin ve zihniyetin müessiri olması vesilesiyle şiirlerini bu geleneğin şifreleri olan dînî-tasavvufî terimleri ile bezemiştir.

Hayır

Sözlükte “iyi olmak, iyilik etmek, üstün olmak, üstün kılmak” gibi anlamlara gelen “hayr” kökünden masdar-isim olup “iyi” yahut “iyilik” mânâsında ve şerr’in karşıtı olarak kullanılır. Mal ve servet anlamlarına da gelen hayır; en iyisi, daha iyisi; şerr de, en kötüsü, daha kötüsü anlamlarını taşır. (Bkz. K. 2/20)

Şerr

Allah’ın emri ve insanın selîm fitratıyla bağdaşmayan kötü ve zararlı şey anlamında bir kelâm terimidir. Allah tarafından yasaklanıp, karşılığında ceza tertip edilen inanç ve davranışlar, günâhlar şerr diye nitelenir.

Bilindiği üzere kâinatta halk edilmiş ne varsa zıddı ile mukâbil ve anlaşılır kılınmıştır. Bu minval üzere bakıldığında hayrın ne olduğunu ya da neleri kapsadığını anlayabilmek, şerr’in nelerden müteşekkil olduğunu anlamakla kâbildir. Nitekim Âmentü’nün (îmân esasları) ilkelerinden biri de “ hayrın ve şerr’in Allah’tan geldiğine îmân etmektir.” Bu, mü’min olabilmenin ön şartlarından biridir. Rûhî de şiirinde bu hakikat ve ilkeye işâret ederek hem Allah’ı birleme (tevhîd) hem de hayır ve şerr’in Allah’tan geldiği ilkesini benimseme konularını bir arada işlemiştir.

Hayrı şerri Teñriden bil tâ ki mü’min olasın

Teñriye iki diyenler müşrik olur muṭlaḳa (K. 2/20)

Diyerek mü’min olmanın yegâne şartının, Allah’a kayıtsız şartsız tevekkül etmekten ve Allah’ı tevhîd inancıyla birlemekten geçtiğini ifâde etmiştir.

Sırrını fâş eyleme nâ-maḥreme bu Rûḥînün

Bu kadar söyledüğüm ṭapu göze bir râz ola (G. 6/7)

Tûba

Müjde anlamında bir kelimedir. Cennette bulunan bir ağaçtır. Üns makamı, İlâhî huzurda sükûn ve huzur halinde bulunmaktır. (Bkz. G. 12/5)

Hûrî

Cennet kadınlarını ve onların güzelliğini ifâde eden bir tâbirdir. Bir telakkiye göre “hûrî” ceylan gözlü, yani gözünün tamamı siyah olan demektir ki böylesine insanlarda rastlanmaz.

Kur’ân-ı Kerîm’de, cennet hayatının dünyadaki insânî duygular paralelinde kurulacağına ve aile mutluluğunun orada da çsüreceğine işaret ederek mü’min olan aile fertlerinin cennette birlikte bulunacaklarını haber veren âyetlerde dünyadaki mü’min eşlerin cennette de beraber olacakları özellikle vurgulanır. Buna göre yeni bir fizyolojik ve psikolojik yapıyla yaratılacak cennet kadınlarının veya hûrîlerin tercihen kişilerin kendi eşlerinden oluşacağını söylemek mümkündür.⁴⁰

Kur’ân-ı Kerîm, cennette hurîlerin mü’minlere hizmet edeceklerini bildirmektedir. (Âl-i İmrân/15, Bakara/25, Nisâ/57). (Bkz. G. 12/5)

Gılman

Çocuk, bıyığı yeni terlemiş genç, hizmetçi, anlamlarına gelen “gulâm” kelimesinin çoğulu olan “gılman”, Kur’ân literatüründe “cennet ehlinin emrine verilen ve hiçbir zaman yaşlanmayan gençler anlamına gelir.

Gılman hakkında müfessirlerce ileri sürülen üç görüş vardır. Bunlardan birincisi mü’minlerin kendilerinden önce ölen çocuklarıdır. Ergenlik çağına gelmedikleri için mükellef olmayan, sâlih amel işlemedikleri için de cennet nîmetlerine hak kazanamayan bu çocuklar, mü’min olan ebeveynlerine hizmet etmekle görevlendirileceklerdir. İkinci görüş ise kâfirlerin ölen çocukları olup mükellef bulunmadıklarından cehenneme atılmayacak, cennet ehlinin statüsünde tutulacaklardır. Üçüncü görüşe göre de mü’minler için cennette yaratılan hizmetçilerdir ve çocukken ölenlerle ilgisi yoktur. Bu görüş daha ağır basmaktadır ki Hz. Peygamber de küçük veya büyük yaşta ölenler dahil

⁴⁰ Bekir Topaloğlu, “Hûrî”, *DİA*, c. 18, İstanbul, 1998, s. 387.

bütün cennet ehlinin otuz yaş civarında olacağını bildirmiştir. (Müsneâ II, 295, 343; Tirmizî, “Cennet”, 12).⁴¹

Yüzüñ cennet kaddüñ tûbî sözüñdür âb-ı hayvân
Tapuñuz arzû kılan hûr ile ğılmândur iy dost (G. 12/5)

Kadir Gecesi

Kadir Gecesi, Kur’ân-ı Kerîm’de Kadr Sûresinde “*Leyle-i Kadr*” olarak haber verilmiştir. “Şüphesiz biz onu Kadir Gecesi indirdik. Kadir Gecesi nedir, bilir misin? Kadir Gecesi bin aydan hayırlıdır. Onda melekler ve rûh, Rablerinin izni ile her türlü iş için inerler. O gece tan yeri ağarınca kadar selâmet verdir.” Buyrulur. Kadir Gecesinin hangi gece olduğu belirtilmemiştir fakat Ramazan ayının 27. gecesinde olduğu hakkında rivâyetler vardır. Kur’ân-ı Kerîm, bu gece nâzil olmaya başlamıştır. (Bkz. G. 14/1)

Berât Gecesi

İki şey arasında ilgi olmaması, kişinin bir yükümlülüğten kurtulması veya yükümlülüğünün bulunmaması, anlamına gelir.

Kamerî aylardan Şaban’ın 14-15. Gecesine “*Leyle-i Berât*” denir. Allâh’ın affı ve bağışlaması ile günâh yükünden kurtulacağı umularak bu geceye “Berât” gecesi denmiştir.

Berât gecesi müslümânlarca kutsal sayılmış, bu gecenin diğer gecelerden farklı bir şekilde geçirilmesi, bu gecede daha fazla ibâdet edilmesi âdet haline getirilmiştir. Bir rivâyete göre Hz. Muhammed (s.a.v.), Şâbanın ortasındaki gecede ibâdet ediniz, gündüzünde de oruç tutunuz. Allah, o gece güneşin batmasıyla dünya semasında tecelli eder ve fecir doğana kadar, “Yok mu benden af isteyen, onu af edeyim; yok mu benden rızık isteyen, onu rızıklandırayım; yok mu bir musibete uğrayan, ona afiyet vereyim...? diye sabaha kadar sorar” buyurmuştur.⁴²

⁴¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Gılman”, *DİA*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 50.

⁴² Halit Ünal, “Berat Gecesi”, *DİA*, c. 5, İstanbul, 1992, s. 475-476.

Gecenin rengi de saçın rengi de siyahtır. Şâir renk benzerliği ile sevgilinin saçını geceye teşbih etmiş fakat bunu yaparken, ondan istifâde edilmesi, feyiz alınması gerektiğini vurgulamıştır.

İy yüzüñ tâbende şems ü vey cemâlüñ nûr-i zât
İy boyuñ tûbî-yi cennet iy saçuñ Kadr ü Berât (G. 14/1)

Hakk

Gerçek anlamına gelir. Allah'ın güzel isimlerindendir. Hakk, güneş misâli aydınlatıcıdır. O'na bakan daha ziyâde yakîne erişir. Beyandan sonra beyan isteyen kimse ise hüsrandır.

Hakk, Allah'tır. Allah: “Ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır.” (Nûr 24/25)

Sûfilerin Hakk'tan murâdı Allah'tır. Bu, Allah'ın isimlerinden biridir. Hakk, kula Allah tarafından vacip olan ve Allah'ın da kendine vacip kıldığı şeydir.

Şâir Hakk'ı, gerçek olarak, Allah'ın ilmi ile ortaya konulan güneş gibi gözler önünde parlayan hakîkât olarak nitelemiştir. Bu anlamın tam karşısında ise “Bâtıl” vardır. (Bkz. G. 14/10)

Bâtıl

Bâtıl, ma'sıyyete (isyân ve günâhlara) dâir konuşmaktır. Kadınların halleri, içki meclisleri, fâsıkların durumları, zenginlerin bolluk içindeki yaşantıları, hükümdârların büyüklenmeleri, kınanan merâsimleri ve çirkin hallerinin hikâye edilmesi gibi. Bunların hiçbiri girilmesi helâl olmayıp haram olan konulardır. Bâtıl, ademdir (yokluktur).

Bâtıl, Hakk'ın dışında olan her şeydir, o yokluktur. Çünkü hakikatte Hakk'tan gayri hiçbir şeyin vücudu yoktur.

Rûhî'de zâhide, Hakk'a bâtil denmemesi gerektiğini, bunun Hakk katında büyük bir ayıp olarak karşılık bulacağını belirterek, bunu görüp edeple susulması gerektiğini tavsiye ediyor. (Bkz. G. 14/10)

Rîyâ (ashâb-ı câh, ashâb-ı riyâ, evkât-ı riyâ, ihlâs-ı mürîdîn, riyâ-yı ârifîn)

Riyâ, ibâdetle Allah'tan başka bir şey kasdetmektir. Allah'ha itaat yoluyla kulun rızâsını istemektir.

Nefsin derinliklerinde rıyanın, saklı üç düğümü vardır: Medhi (övülmeyi) sevmek, zemmedilmekten (yerilmekten) korkmak, dünyaya düşkünlük ve insanların elindekilere tamah etmek.

Riyâ iki türlüdür: Hâlis riyâ ve karışık riyâ. Hâlis riyâ, sadece dünya faydasını istemekten başka bir şey değildir. Karışık riyâ ise dünya ve âhiret faydasını birlikte istemektir.

Riyâ, îtibâr ve saygınlık arzulararak faziletli amel işleyenlere benzemeye çalışmaktır.

Riyâ, amelleri boşa çıkaran bir şirktir. Amele tam olarak sâhip olma husûsunda eksikliğe sebep olur. Riyâ, hakkın (doğru niyet ve davranışın) yokluğuna götürür.⁴³ (Bkz. G. 14/10)

Zühhd

Dünyayı bilmenin alâmeti, dünyayı terketmek, ona dayanan, onu seven, onu tercih eden ve onun kadrini gözünde büyüten kimselerden uzaklaşarak, orada zühhd ve yalnızlık içinde yaşamaktır.

Zâhid, her an O'nu düşünen, O'nun yanında bâkî kalan ve nazarı O'ndan başka hiçbir şeye dönmeyen kimsedir. Âbid, Allah'ın kendisine ibadetlerdeki iyiliğini gören kimsedir. O iyilik ve nîmetler, kendi ibâdetleri, içinde boğulup gidecek kadar çoktur.

Ârif olmayan kişiye göre zühhd, herhangi bir muameledir. Sanki o dünya metâ'ı karşılığında âhiret metâ'ını satın almıştır. Ârife göre ise zühhd, sırrını Hakk'tan alıkoyan herhangi bir şeyden arınmak, kendini Hakk'tan başka her şeyden büyük görmektir.⁴⁴

Ebû Bekir Şiblî zühdü "Zühhd, gaflettir. Çünkü dünyâ hiçbir şey değildir. Hiçbir şey olmayan bir şey hakkında zühhd etmek de gaflettir" diye tarif eder. Dîvân edebiyâtı

⁴³ Zafer Erginli, vd, *a.g.e.*, s.813-818.

⁴⁴ Zafer Erginli, vd, *a.g.e.*, s. 1278-1292.

şâirlerinin zâhid ve zühd konusunda söyledikleri, tam olarak Şiblî'nin târifi ile örtüşmektedir. Çünkü dîvân şâirleri her fırsatta zâhidi riyaya düşmekle isnâd ederler. Kendilerinin ise dünya malı ile hiç alakalarının olmadığını, rindâne bir hayat sürdüklerini ifâde ederler.

Şiblî'ye zühdün mâhiyeti sorulduğunda: “Yazıklar olsun size! Bir sineğin kanadı kadar kıymeti olan bir şey var mı ki, ondan zâhid olunabilsin!” diyerek “Allah katında dünyanın bir sivrisinek kanadı kadar değeri olsaydı, Allah, kâfire ondan bir damla bile su içirmezdi.” (Tirmîzî, Zühd, 13) hadisine işâret ederek, dünya malı ve nîmetleri konusunda zühdün boş ve değersiz bir çaba olduğunu vurgulamıştır.

Şâirlerin ekseriyeti, riyâ ile zühdü ve zâhidi bir arada kullanışlar, aralarında güçlü bir bağ olduğunu şiirlerinde dile getirmişlerdir. Rûhî de aynı mutevîyâtı şiirlerinde yansıtmıştır.

Hakka bâtil dime zâhid ‘aybuñı gör epsem ol
Dün ü gün zühd-i riyâyı itdüğündür seyyi’ât (G. 14/10)

Hidâyet

İrşâd etmek, doğru yolu göstermek anlamında bir masdardır. Hedefe ulaştıran yolu gösterme, ona varan yolu tutma.

Hidâyetin üç mertebesi vardır:

Birincisi, hayır ve şerr yolunu bilmektir. “Ona iki yolu da gösterdik.” (Beled 90/10) âyet-i celfesindeki ifâdedir. Allah tüm kullarını bununla nîmetlendirmiştir. Bazıları akılla; bazıları ise rasullerin dilleriyle (vahiyle) bundan istifâde etmişlerdir. Bundan dolayı Allah, “Semûd’a gelince, onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercîh ettiler. (Fussilet 41/17) buyurmuştur.

İkincisi, kula, onun ilimlerde yükselme ve sâlih amelleri artması, hâlden hâle geçirilmesiyle yardım edilmesidir. Allah “Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların hidâyetlerini arttırır ve sakınmalarını sağlar.” (Muhammed 47/17) âyetiyle bunu kast etmiştir.

Üçüncüsü ise velâyet ve nübüvvet âlemine doğan nurdur. Allah bununla, teklif ve öğrenme imkânı elde edenakıl vâsıtasıyla ulaşılamayan şeye ulaştırır, hidâyet ettirir.⁴⁵ (Bkz. G. 15/5)

İhlas

Kulun bütün davranış ve sözlerin ve de sadece Allah'ın rızâsını gözetmesi anlamında ahlâk ve tasavvuf terimidir. Bir şeyi, içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak, saflaştırmak anlamına gelen “ihlâs” kelimesi, terim olarak “ibâdet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadec Allah için yapmak” demektir. İslâmî literatürde ihlâs daha geniş olarak şirk ve riyadan, bâtil inançlardan, kötü duygulardan, çıkar hesaplarından ve genel mânâda gösteriş arzundan kalbi temizlemeyi, her türlü hayırlı faaliyete iyi niyetle yönelmeyi ve her durumda yalnızca Allah'ın rızâsını gözetmeyi ifâde eder.

Sûfilere göre ise ihlâs, kulun bütün amellerini sadece Hakk için ifâ etmesi, halkın değerlendirmesini kesinlikle dikkate almamasıdır. İhlâsın anlamını derinleştiren mutasavvıflar, kulun işlediği iyi amellerin Hakk'ın bir lûtfu olduğunu söylemişler, bnları kendisinden bilmesini, hatta karşılığında sevap istemesini ihlâs eksikliğine bağlayarak tasavvufi edebe aykırı bulmuşlardır. Sûfilere göre ibâdetin rûhu ihlâstır. İhlâssız amelin de amelsiz ihlâssın da kula faydası yoktur.⁴⁶

İhlâs, hidâyeti tâkip eden, hidâyetle birlikte gelen bir haslettir. Hidâyete, yani Allah'ın doğru olarak tarif ettiği, gösterdiği yola, yöne erişmeden ihlâsten söz etmek mümkün değildir. Rûhî de bu hidâyetin kendisine zaten ezelden (kâlû belâ) verildiğini, Allah'ın nûr-ı hidâyeti ona bahşettiğini ifade ediyor ve bunun akâbinde de ihlâs eteğine sarıldığını, onu isteyen, onun için gayret eden bir kul olduğunu vurguluyor.

Ezelden irişüpdür Rûhiyâ nûr-ı hidâyet

Anın ihlâş etegin' oldu şimdi müteşebbis (G. 15/5)

⁴⁵ Zafer Erginli, vd, *a.g.e.*, s. 373.

⁴⁶ Süleyman Ateş, “İhlâs”, *DİA*, c. 21, İstanbul, 2000, s. 535.

Mi‘râc Kandili

Hiz. Peygamber’in Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksâ’ya, oradan da göge yaptığı yolculuğu ifâde eden terim olması hasebiyle kaynaklarda daha çok “isrâ ve mi‘râc” şeklinde geçerse de Türkçe’de mi‘râc kelimesiyle her ikisi de kastedilir.

Şâir ise bu kelimeyi yükselme anlamıyla kullanmıştır.

Toprağa düşmüş iken bu kâdrümüz ‘arşa ire
Mi‘râca nûr kândilinden uyara câna sirâc (G. 16/6)

Ka‘be

Yeryüzündeki Allah’ın ilk evi olan Ka‘be, ilk olarak Hiz. Adem tarafından yapılmış, daha sonra Hiz. İbrâhim ve oğlu Hiz. İsmâil a.s. tarafından ilk temeli üzerine binâ edilmiştir. Müslümanlar için en kutsal mekân olan Ka‘be’ye insanda bulunan kalp teşbih edilir. Allah’ın yeryüzünde sadece mü’min gönlüne sığabildiği, bu sebeple gönül kırmanın Ka‘be yıkmaktan daha kötü bir eylem olduğu düşünülür. (Bkz. G. 17/4)

Hâcc

Sözlükte “kastetmek, yönelmek” anlamına gelen bir kelimedir. Fıkıh terimi olarak ise hacc, Mekke şehrindeki Ka‘be’yi ve cvarındaki kutsal sayılan özel yerleri, özel vakit içinde, usulüne uygun olarak ziyâret etmek ve yapılması gereken diğer menâsiki yerine getirmek” demektir.⁴⁷

Bihamdili’llâh muğaylân hâr-ı zahmın çekmedin uş
Cemâlin dilberüñ gördük zihî Ka‘be zihî hâc (G. 17/4)

Kurbân

Sözlükte “yaklaşmak, Allah’a yakınlık sağlamaya vesîle olan şey” anlamına gelen “kurban” dînî bir terim olarak, “ibâdet maksadıyla belirli bir vakitte, belirli

⁴⁷ İlmihal, T.D.V.Yay.,c. I, s. 514.

şartları taşıyan hayvanı usulünce boğazlamak ya da bu şekilde boğazlanan hayvan” demektir.⁴⁸ (Bkz. G. 23/5)

Kan Bahası

Harp müstesna, adam öldürmek şer’an haramdır ve kanunen cezâyı mûcibdir. Bu kısasa kısas da olabilir, belli bir miktar dünyalıkla serbest de bırakılabilir. Adam öldürene kısas uygulanmaması için verilen maddî cezaya “kan bahası” adı verilir.

Çünkü kurbân eyledüm kend’ özümü dost yoluna
Senden özge kan bahası iy İlâhum var mıdur (G. 23/5)

Sa’y

Özlükte “koşmak, çaba göstermek” gibi anlamlara gelir. Hac ve Umre ile ilgili bir terim olarak ise sa’y, Ka’be’nin doğu tarafında bulunan Safâ ve Merve adlı iki tepe arasında, Safâ’dan başlanıp Merve’de tamamlanmak üzere yedi gidip gelmeyi ifâde eder. Gidiş ve gelişlerden her birine şavt, sa’yin yapıldığı yere mes’a denilir.

Sa’y Hanefî mezhebine hac ve umrenin vaciplerinden, diğer üç mezhebe (şâfi, mâlikî, hanbelî) göre ise rükünlerindendir.

İbn-i Abbâs tarafından nakledilen ve genel kabul gören rivâyete göre Hz. İbrâhim’in eşi Hâcer’in oğlu İsmâil için su aramak maksadıyla bu iki tepe arasındaki koşması, sa’y’in menşeiini oluşturur.⁴⁹ (Bkz. G. 26/3)

Safâ Tepesi

Hacc’ın vaciplerinden biri olan “sa’y”ın yapıldığı iki tepeden birisidir.

Beryesinde hicrünüñ çekdüm muğaylân zahmetin
Ka’be-i vaşluñ için sa’y u şafâsın arzûlar (G. 26/3)

Zikr

⁴⁸ *İlmihal*, T.D.V.Yay., c. II, s. 1.

⁴⁹ Salim Ögüt, “Sa’y”, *DİA*, c. 36, İstanbul, 2009, s. 206.

Hatırlamak, yad etmek, anmak, anlamlarına gelen zikir, istilâhta, Allah'ı anmak ve hatırlamak, O'nu unutmamak ve gaflet hâlinde olmamak, Allah kelimesini (Lafzatu'llah) ve tekbir, tehlil, teşbih, tahmîd cümlelerini tekrarlamak demektir.

Hiz. Peygamber zikrin en faziletlisinin “Lâilâheillallah” olduğunu vurgulamıştır. (İbn-i Mâce, Edeb, 25)

Zikir; dil, kalb ve beden ile olmak üzere üç çeşittir. Dil ile zikir, Allah'ı güzel isimleri ile anmak, O'na hamdetmek, teşbihte bulunmak, dua etmek ve Kur'an okumaktır. Beden ile zikir; bütün organların Allah'ın emirlerine uyması ve yasaklarından kaçınması ile olur. Kalb ile zikir ise; Allah'ı gönülden çıkarmamaktır.⁵⁰ (Bkz. G. 31/9)

Tesbîh

Allah'ın noksan sıfatlardan münezze ve yüce olduğuna inanıp bunu sözleri ve davranışlarıyla belirtme anlamındaki terimdir. Arap dilinde tesbîh, bir şeyi ta'zîm ederek kötülüklerden ve noksanlıklardan tenzih etmek demektir. Aynı kökten gelen “Subhânallah” kelimesi; eş ve çocuk isnâdı, zulüm, âcizlik, ortağı bulunma vb. ilahlıkla bağdaşmayan her türlü noksan sıfatlardan Allah'ı tenzih ederim demektir. (Bkz. G. 31/9)

Namaz

Namaz diye tercüme ettiğimiz “*salat*” kelimesi, “dua etmek, övmek, tâzim etmek” gibi anlamlara gelmektedir. İlgili âyet ve hadislerle göre namazın farz kılınmasındaki hikmetlerden biri de, namaz kılan kimsenin Cenâb-ı Allah'ın kudret ve kuvvatını, azabını, rahmetini, hayal ve hâfızasına nakşederek nefsinin tezhip etmesi ve bu suretle kendisini her türlü fenalıklardan, hatalardan, alıkoymasındır.⁵¹ (Bkz. G. 31/9)

Savm

Savm kelimesi “bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, engellemek” anlamında kullanılır. Fıkıh terimi olarak ise, isak vaktinden iftar vaktine

⁵⁰ Mehmet Canbulat vd, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, T.D.V.Yay., Ankara, 2010, s. 715.

⁵¹ *İlmihal*, I, s. 220.

kadar, bir amaç uğruna ve bilinçli olarak, yeme içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak demektir.⁵² (Bkz. G. 31/9)

Îmân

Îmân sözlükte, “bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, doğrulamak, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, güvenlikte olmak, şüpheye yer vermeyecek biçimde içten ve yürekten inanmak” anlamına gelir.

Terim olarak ise, Hz. Peygamber’i, Allah Teâlâ’dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlere (zarûrât-ı dîniyye) tasdik etmek, O’nun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak demektir.⁵³ (Bkz. G. 31/9)

Niyâz

“Yalvarma” demektir. İslam literatüründe “duâ” anlamına gelir. Mevlevî mukabelesi sona ermekteyken, biraz daha uzamasını istemeye de “**niyâz**” denir. (Bkz. G. 31/9)

Erkân

Erkân, rükûn’un çoğuludur. Rükun, fıkıh ilminde bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ve onun yapısından bir parça teşkil eden bir unsuru ifâde eder. İbâdetlerde rükunlar ve bunların yanında sıhhat şartları o ibâdetin farzlarını oluşturur. Bunlardan birinin eksik olması o ibâdeti geçersiz (bâtıl, fâsid) kılar. (Bkz. G. 31/9)

Küfr

Örtmek, gizlemek, nankörlük etmek gibi mânalara gelen küfr, terim olarak genellikle “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek,

⁵² *İlmihal*, I, s. 381.

⁵³ T.D.V.Yay, *İlmihal*, I, s. 68.

ona inanmamak” diye tanımlanır. Küfrü benimseyene “fitrî yeteneğini köreltip örten” anlamında “kâfir” denilir.⁵⁴

Zıkr u tesbîh u namâz u şavm u erkân u niyâz
Zülfüññ küfrine oldu cümle îmân uşta gör (G. 31/9)

Levh-i Mahfûz

Üzerine yazı yazılan yassı ve düzgün yüzey (levha) demektir. Bu tâbir Ku’ân’da “Hakîkâtte o, levh-i mahfuzda bulunan şerefli Kur’ân’dır.” (Burûc, 85/21,22)

Şâir burada, kendisinde bulunan hakîkât sırrının büyüklüğüne işâret ederek, onu şerh ettiği takdirde levh-i mahfuza bile sığmayacağını ifâde ediyor. Zîrâ levh-i mahfuzun, gönül levhalarının binde biri kadar olduğunu belirterek, bir kudsî hadiste “Ben kâinatta hiçbir yere sığmadım; ancak mü’min kulun gönlüne sığdım” mânâsına işâret buyuruyor.

Bu esrârı idersem şerh sığışmaz Levh-i Maḥfûza
Zîrâ elvâḥ-ı dilden biñde biridür Levh-i Maḥfûz (G. 50/2)

Vâcib

Lazım, gerekli, lüzumlu anlamlarına gelen vâcib, bir fıkıh kavramı olarak, yapılması kesin ve bağlayıcı bir şekilde istenen fiildir.

Fâkihlerin çoğunluğuna göre farz ile vâcib arasında bir fark yoktur. Hanefîlere göre ise farz ve vâcibin her ikisi de, bağlayıcı ve kesin olarak yapılması istenen şeydir. Ancak farz, delâlet ve sâbit olması bakımından kesin delille sâbit olmuştur.

Saḥa vâcib olan oldur her nefes biñ cân ile
Ḥaḥḥ işiginde yüzüñ sürüp ziyâret eylemek (G. 56/5)

Fitne

Fitne kelimesi, sözlükte “altın ve gümüş gibi değerli madenleri, saflığını anlamak için ateşte eritmek” mânâsına gelen fetn (fütûn) kökünden türetilmiştir.

⁵⁴ Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *DİA*, c. 26, Ankara, 2002, s. 533.

Kuyumcu için aynı kökten türeyen fettân kelimesi kullanılır. Kelime, Kur’ân-ı Kerîm’de “ateşe atma, ateşle azap etme” anlamında kullanılmaktadır. (Zâriyât, 51/13)

Denemek, imtihân etmek, yakınmak, bir şeyden çok hoşlanmak, görüş ayrılığı, kargaşa, delilik, dalâlet, sapıtmak, şaşırtmak, aldatmak, şiddet, işkence, öldürmek, belâ, musibet, kötülük, mihnet gibi anlamlara da gelen bu kelime Türkçe’ye de girmiş; azdırma, baştan çıkarma, fesat, ara bozma, ihtilaf, âfet, musibet, sıkıntı, belâ, cezâ, delilik, dinsizlik, canilik ve daha çok karışıklık ve kargaşa anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁵

Dîvân şiirinde öncelikle kıyâmetle ilgili olarak kullanılır. (Bkz. G. 58/7)

Üç Talak

İslam hukukunda *talak* kelimesi hem tek taraflı irâde beyanıyla yapılan boşamayı, hem tarafların anlaşarak evlilik birliğine son vermelerini hem de mahkeme kararıyla meydana gelen boşanmayı içerir.⁵⁶ Dînimiz nikâhı meşru gördüğü gibi boşanmayı da meşru görmüştür. Ancak evlenmeyi teşvik etmiş, boşamayı hoş görmemiştir. Erkeğin eşini boşarken üç talak hakkı vardır. Bunları farklı zamanlarda kullanabileceği gibi bir anda da kullanabilir. Üç talakın da kullanılması, o eşlerin bir daha bir araya gelmemesi gerektiğini ifâde eder.

Rûhî fitneñden kaçuben üç talak virdi saña

Kesil’ andan çünkü olduñ aña ağıyar epsem ol (G. 58/7)

Selsebil Şarabı

Selsebil cennete bulunan bir pınarın adıdır. Kur’an-ı Kerîm’de İnsân Sûresinin 18. âyetinde de (Orada bir pınar ki ona *Selsebil* adı verilir) işaret edilir.

İy rûhuñ Beyt-el-ğarâmdur kaşlaruñ mihrâblar

Selsebîlûñ ‘aynısın sözlerüñ âb-ı hayâtdur iy dost (G. 13/4)

Cennet ve Cehennem

Rûhî’nin Dîvânı, dînî ve tasavvufî bir dîvân olması hasebiyle Rûhî, şiirlerinde cennet ve cehennem isimlerinden de bahsetmiş; fakat bunu yaparken cennet ve

⁵⁵ Mehmet Canbulat vd, *a.g.e.*, s. 188.

⁵⁶ *İlmihal*, II, s. 224.

cehennem isimlerinin bazen Arapça bazen Farsça bazen de Türkçe karşılıklarını kullanmıştır. Bunun yanında şâir, cennetin farklı tabakalarına verilen isimlerden de bahsetmiştir.

Yâ İlâhî fazl iderseñ ben kıula
Cennet ü dîdâr görmeklik revâ (M. 2/62)

Şâir bu beyitte cennetin Ârapça’daki genel ismi olan “Cennet”i kullanmış, Allah’ın fazl etmesi halinde cennette O’nun cemâlini göreceğini ifâde etmiştir.

Rûhî aşağıdaki beyitte ise cennetin Türkçe karşılığı ile cehennemın Farsça karşılığını aynı dizede belirterek; eğer bir bağa bülbül gelip de feryâd ü efgân etmezse;o bağın, cennet olsa bile cehennem olacağını; çünkü orada gül bahçesi bulunmayacağını ifâde ediyor.

Bir bağda kim bülbül gelüp feryâd ü efgân eylemez
Uçmağisa dūzağ olur çün anda gülzâr olmaya (G. 5/5)

Bir başka beyitte ise cehennemın Türkçe karşılığı olan “Tamu” ismini kullanarak; Rabb’inden son nefeste kendisine îmânı yoldaş etmesini ve cehenneme salmamasını istirhâm etmiştir:

Yâ İlâhî şöñ nefesde kıamuya
Yoldaş it îmānu şalma kıamuya (M. 2/64)

Bir beyitinde de şâir, cennetin kaç tabakasının olduğunu beyân etmiştir:

Baña bir dem kıapuñsuz *sekiz uçmağūñ* fezâsı
Cağîm ü nâr u kıulmet bend ü zindāndur iy dost (G. 12/6)

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi Rûhî, bazen de cennetin farklı tabakalarına işâret etmiştir:

Ol İrem Bağında vü Ravza-i Rıdıvanda i cân
Gül yüziñ gibi dağı tâze gülüstân olmaya (G. 3/2)

Hüsnini cennet gülünüñ *Dāru’s-Selāmda* göresin
Yohsa yâ kıaçan göresin bunda ol gülzârı sen (G. 71/3)

Eger arz ideler *Cennet-i 'Adnî*

Yok anda ihtiyârum senden ayru (G. 73/5)

2.2.7. Tasavvufî Terimler

Yün giymek, saf olmak anlamına gelen tasavvuf kelimesinin pek çok tanımı yapılagelmiştir. Kötü huyları terk edip güzel huylar edinmek; Hakk ile birlikte ve O'nun huzurunda olma hali; edebe uygun yaşama; nefisten fânî, Hakk ile bâkî olma; Hakk'ın seni sende öldürmesi ve kendisiyle diriltmesi; temiz bir kalp, pak bir gönül sahibi olma; herkesin yükünü çekme, kimseye yük olmama; kimseden incinmeme, kimseyi incitmemedir.

Tasavvufu her sûfî, içinde bulunduğu hâle göre tanımlamıştır. Kısaca tasavvuf, “kişiye, Allah'ı görürmüşçesine ibâdet etme hazzına erişmenin yolunu gösteren ilim” olarak tanımlanabilir. Tasavvufu, bir hayat tarzı olarak benimseyen kimselere sûfî veya mutasavvıf denir.⁵⁷

İslamiyette tasavvufun ne zaman ve nasıl başladığı konusunda değişik görüşler vardır. Kûfeli Ebû Hişam, ilk sûfî olarak kabul edilir. IX. Yüzyılda Horasan Erenleri ve Irak sûfîleri iki büyük grup hâlinde ortaya çıkmıştır. X. Yüzyıldan sonra ise Yunan felsefesi tasavvufta etkili olmaya başlamış, Fahrüddin Râzî, Farabî ve İbn-i Sînâ'dan sonra XI. Yüzyılda Kuşeyrî, Gazalî gibi âlimlerin fikirleri tasavvufun gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Tarîkatler de bu dönemden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Tekkeler çoğalıp dervişlik toplumun her tabakasında yayılmıştır.

Tasavvuf Anadolu'da XIII. yüzyılda gelişmeye başlar. Moğol istilâsından kaçan şeyhlerin Anadolu'ya sığınmaları, halkın yoksul düşmesi ve zor günler geçirmesi, siyasî ve sosyal sorunlar Anadolu halkını tasavvufa yöneltmiştir. Tasavvufla bağlantılı olarak değişik tekke ve tarîkatlerin ortaya çıkması Anadolu'da tasavvuf düşüncesinin hızla yayılmasını sağlamıştır. Bu arada İran edebiyatı etkisiyle gelişen Dîvân Edebiyatında da tasavvuf düşüncesi önemli yer tutmuştur. Sadece dînî edebiyatta değil din dışı edebiyatta bile tasavvuf düşüncesinin etkileri, izleri görülmüştür.

⁵⁷ Mehmet Canbulat vd, *a.g.e.*, s. 634.

Memlûk sahasında yetişmiş olan Rûhî'nin şiirlerinde dînî-tasavvufî terimler ağır basmaktadır. Muhtevâ bakımından tam anlamıyla bir tasavvuf şâiri olduğu görülmektedir. Şiirlerinin genelinde Fenâfillah'a erme arzusu vardır. Geleneksel Tasavvufî şiirlerdeki rind-zâhid çatışması Rûhî'de de görülmektedir. Bu kısımda Rûhî'nin şiirlerinde bulunan tasavvûfî terimleri inceleyeceğiz.

Vahdet

Bilik anlamına gelen vahdet, tasavvufta, her şeyi bir olarak ve bir içinde, nesneleri Allah ile görmek demektir. Dîvân edebiyatı eserlerinde en çok vahdet-i vücûd şekliyle karşımıza çıkar.

Vahdet-i vücûd

Varlığın birliği demektir. Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak, bilmektir. Şuhûdî tevhiddeki sâlikin her şeyi görmesi geçicidir. Birlik bilgide değil, görmededir. Vahdet-i vücûd'da ise bu birlik bilgidedir. Vahdet-i vücûd zevkle elde edilir, yaşanarak bilinir. Kitap okunarak öğrenilen bir felsefe sistemi değildir. Vahdet-i vücûdu zevken elde eden sâlik, gerçek varlığın bir olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibâret bulunduğunu, Hakk ve O'nun tecellilerinden başka hiçbir şeyin bulunmadığını bilir. Her şey, o Bir'in çeşitli şe'nlerinden, görünüşlerinden, tecellilerinden ibârettir.

Vahdet-i vücûd, âşığın kendini mâşukta kaybetmesidir. Âşıkların mâşukta kendilerini kaybetmeleri öyle bir noktaya gelir ki âşık, kendini kendi gözünden ve hatta kendinden bile kıskanır. Bu incelik zaman zaman daha da artar ve eğer bir gün mâşuk daha da güzelleşecek olursa âşık incinir ve gazaplanır.

Aşk mâhiyeti gereği belâdır. Ünsiyet ve rahat ona yabancı ve eğreti bir haldir. Çünkü ayrılık aşkta ikiliktir. Vuslatsa mâhiyeti gereği tekliktir. Bunun dışındaki her şey gerçek vuslat değil, vuslat yanılsamasıdır.

Ahmet Gazzali bu konuyu bir şiiriyle şöyle tarif eder:

Belâdır aşk çekinmem üstüne üstüne varırım

Hatta uyuyacak olursa onu ben uyarırım

*Kurtul ŧu belâdan diyor dostlar bana
Belâ gönüldür gönülden nasıl uzak dururum*

*Aşk hoş da acısı hoş değilse eğer
Hoştur bu bana ikisini birbirine kararım*

Âşıklık bütünyle O olmak, mâşukluk ise bütünyle Sen olmaktır. Zîra kendin olman san yaraşmaz; sana yaraşan mâşûka ait olmandır. Âşıklığa yaraşan asla kendine ait olmamaktır ve kendi başına kalmamaktır.⁵⁸

Şâir de vahdet-i vücûd anlayışını şiirlerinde işlemiş, onu, değişik isimlerle tamlamalar oluşturarak (libâs-ı vahdet, hâle-i vahdet) kullanmıştır.

Kudret

Kişinin malî ve bedenî bir yükümlülüğe yahut îfâya güç yetirebilmesi anlamındaki fıkıh terimidir.

Allah'ın subûtî sıfatlarından biri olan kudret, O'nun sonsuz güç sahibi olması ve bütün mümkünâta irâde ve ilmîne uygun olarak te'sîr ve tasarruf etmesi demektir. O'nun kudretinin yetmeyeceği hiçbir şey yoktur. O, âciz değildir. Zîrâ kudretinin zıddı olan acz, allah hakkında düşünülemez.

Rûhî, Kudret kelimesini de bir başka tasavvufî ıstılah terim olan şarab ile tamlama şeklinde kullanmış, âdetâ seyr-i süluktaki yerini işaret etmek için vahdet elbisesini giyen, kudret şarabını içen ve dâima 'Ene'l-Hakk' zikrini dilinden düşürmeyen bir mürşîd olduğunu ifade etmiştir. (Bkz. G. 1/8)

Ene'l-Hakk

Hallâc-ı Mansûr'un ulûhiyyet ve hulûl iddia ettiği gerekçesiyle öldürülmesine sebep olan mehûr sözdür.

⁵⁸ Zafer Erginli vd, *a.g.e.*, s. 1151-1164.

“Ben Haakk’ım” anlamında bir ifâde olup Hallac-ı Mansûr tarafından söylenmiştir. Erzurumlu İ. Hakkı’nın dillendirdiği gibi: “Söyleyen Nâsır (Allah) idi, Mansûr A’ndan tercümân olur.” şeklinde anlaşılmalıdır. O’nun, bu sözü Hakk’tan rivâyeten söylediği kaydedilmekle birlikte, fenâ halinde iken söylediği veya kendisinin bâtıl olmadığını ifâde etmek için serdettiği de nakledilir. Kasas sûresindeki ağaç kökünün “Muhakkak, Ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım sözünü anlayan, Hallac’ın “Ene’l-Hakk” sözünü anlar.

Geydüm libās-ı vahdeti içdüm şarāb-ı kudreti

Buldum müebbed devleti zıkr old’ enel-Haqq uş bana (G. 1/8)

Rind

Kayıtsız, laubâli, akıllı, münkir vs. gibi özellikleri olan kişi demektir. Dışı melam, içi selîm olan kişiye rind denir. Batı’da dünyaya önem vermeyen, bohem tarzı hayat sürdürenlerle, rindler arasındaki en önemli fark; rindlerin iç estetiğe önem vermeleri, kalplerini her türlü kötülükten temizlemeyi hedef edinmeleridir. Batı’da bohem, hayvan gibi yaşar, hayvan gibi ölür. Rind ise ölünce:

“Ve serin serviler altında kalan kabrinde,

Her seher bir gül açar, her gece bir bûlbûl öter.” (Yahya Kemal Beyatlı)

Rind ve kallaş, aynı anlamları ifâde etmesine rağmen şâir, bu iki kelimeyi aynı beyitte, aynı mısradaki kullanmakla mânâda kuvvetlendirme yapmaya çalışmış; fakat şiir estetiğine göre zayıflığını da göstermektedir.

Çün ezelden tâ ebed ‘aşıklarun hâli bu nev’

Rind ü kallāş ol i Rûhî sen dahı düş ol şuya (G. 2/6)

Rûhî, her fırsatta rind olduğunu ve rindâne bir hayat yaşadığını her fırsatta dillendirir. Aynı zamanda melâmîlik (kınanmışlık) onun için övünülecek bir makamdır ve diğer tasavvuf şâirlerinin dâimî uğrak yerleri olan gönül meyhânesi, onun beş vakit ibadetgâhıdır.

Rûhî rind-i harābāt-ı melāmetdür bugün

Aña meyhâne anuñçün penc-evkatdur i dost (G. 13/7)

Kallaşî

Berduş, keyfince yaşayan, kimseye aldırmadan hayatını sürdüren kişi demektir. Harabâtî, içinde bulunduğu hâle göre davranan kişi, hal sahibi, dünya ile ilgisini kesen, rind olan kişidir. (Bkz. G. 2/6)

Bâtın

Gizli şey, bir şeyin içi, gizli olmak, bilmek, bir şeyin iç yüzüne vakıf olmak anlamlarına gelir.

Allah'ın ismi olarak Bâtın; gizli olan şeyleri bilen, akıl ve uzuvlarla hakîkâtî idrâk edilemeuen demektir.

Çün nefsinı bilen kişi günden ‘ayan vaşf itmese

Bâtında anuñ bilmiş ol zerrece esrâr olmaya (G. 5/4)

Zâhir

Dış, dışa ait, zuhur eden, ortaya çıkan, görünen gibi anlamları olan bir kelimedir. Ez-Zâhir, Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Allah bu isim gereği, hikmeti, kudreti, sıfatlarıyla görünür, zuhur eder. Zâhir, görünen âleme de denir. Mukâbili Bâtın'dır. Şâir, bu tasavvufî terimi ise “Küntü kenzen...” kudsî hadisinin îcâbı, Rabb'in perdesinden sıyrılıp âlemde zuhur etmesi hadisesiyle kullanır.

Küntü kenzen perdesinde iy hafî olan habîb

Zâhir olduñ görnügeldüñ gayra yokdur iltifât (G. 14/5)

Şerîat ilmi tek ilim olup, rivâyet ve dirâyet denen iki mânâyı içinde toplayan tek bir isimdir. Bunları bir araya topladığın zaman, zâhir ve bâtın amellerine çağırın bir şerîat ilmi ortaya çıkar. Bu mânâda ilimde zâhir ve bâtını ayrı düşünmek mümkün değildir. İlim kalpte bulunur; dille açığa vurulursa ilm-i zâhir, açığa vurulmazsa ilm-i bâtın olur.

Zâhirî ameller azalara (bedene, organlara) yönelik (namaz, oruç vb.), bâtınî ameller ise tasdik, îmân, yakîn, ihlâs vb. kalbî duygulara yöneliktir.

Nefs-i Emmâre

Ruh, can, akıl, insanın şahsı, bir şeyin varlığı, zâtı, içi, hakikâti, beden, ceset, kan, azâmet, kötü söz, bir şeyin cevheri anlamlarına gelen nefis; tasavvufta ise kendisinde irâdî hareket, duygu ve hayat kuvveti bulunan latîf bir cevher şeklinde tanımlanmaktadır. Mutasavvıflar nefsi; nefis-i emmâre, nefis-i levvâme, nefis-i kâmile, nefis-i râziye, nefis-i merdıyye, nefis-i mutmainne, nefis-i mülheme, nefis-i zâkiye ve nefis-i sâfiye kısımlarına ayırmışlardır ki bunların ilk basamağı nefis-i emmâredir.

Nefis-i emmâre, emredici nefis anlamına gelir. Kötülüğü emreden nefsin sıfatları hakkında bütün yerilmiş sıfatların menşeinin nefis olduğu söylenmiştir. Hevâyâ kulluk etmek, sürekli şehvetlerin ve lezzetlerin peşinden gitmek onun karakteridir.

Nefsin diğer bir sıfatı nifaktır. Onun zâhiri ile bâtını birbirinden farklıdır. İnsanların yanında onları över, gayblarında onlar hakkında gıybet eder. Riyâ da onun başka bir özelliğidir. Sürekli kendisini övülmüş sıfatlarla tanıtmaya, öyle görülmeye çalışır.

Bunların dışında nefsin ilahlık taslama, ucb ve kendini beğenme, kıskançlık ve haset, istek ve şehvet, hafiflik ve acelecilik, dâimâ şikâyet ve tembellik gibipek çok menfî hasletleri vardır.⁵⁹

Nûr degül bu zûlmetüñ aydınlığı bil iy cānum

Nefs-i emmâre yiri her dem caḥīm-i nār ola (G. 8/4)

Gayb

Akıl ve duyular yoluyla hakkında bilgi edinilemeyen varlık alanıdır. “Arapça’da gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak” anlamında masdar ve “gizlenen, hazırda olmayan, bulunmayan şey” mânâsında isim veya sıfat olarak kullanılır.⁶⁰

Gayb, Hakk’ın kendisinden değil, senden gizlediği şeydir. Gayb, şehâdet âlemininzarfıdır. Burada şehâdet âlemi, Allah Teâlâ’nın dışında yaratılan yaratılmayan veya yaratılıp da sonradan suret ve arazlar gibi gayba havâle edilen her şeydir. Şehâdet âlemi, Âllah’a şâhit olunan âlemdir. Bundan dolayı ona “şehâdet âlemi” denilir. Hakk,

⁵⁹ Seyyid Câfer Seccâdî, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü (Ferheng-i Istilahat ve Tabirât-i İrfani)*, çev. Hakkı Uygur, İstanbul, 2007, s. 354.

⁶⁰ İlyas Çelebi, “Gayb”, *DİA*, c. 13, İstanbul, 1996, s. 404.

gayb âleminde parça parça sayı olarak sonsuza kadar çıkarmaya devam eder. Bunlar; şahıslar, cinsler, ve çeşitlerdir. Bunlardan âlemde Allah'ın gaybına geri döndürdüğü ve ebedî olarak döndürmeyeceği şeyler vardır.

Gaybdaki şeylerin kemmiyeti yoktur. Çünkü kemmiyet hasrı (nicelik sınırlı olmayı) gerektirir ve “ne kadar, kaç tane?” gibi sorular sorulur. Bu gaybdan ayrılan bir şey değildir. Çünkü o sonsuzdur. Kem (nicelik), keyfe (nitelik), eyne (mekân), zaman, vaz‘ (konum), izâfet (mensubiyet), araz, en yef‘ale (etken fiiller, etki), en yenfe‘ale (edilgen fiiller, edilgi); bunların hepsi nibettirler (kategoridirler), aynları yoktur.

Halife yani insân-ı kâmil, “gaybdır”. Âlemin bâtını ve onun müdebbir (sevk ve idâre eden) ruhudur.⁶¹

Rûhî, gayb âleminde bahsederken şiirine tasavvufî bir görüşü temel almıştır. Bu görüş, “Yeryüzünde Allah'ın yarattığı her şeyde Allah gizlidir.” görüşüdür. Fakat gayb perdesi âdemoğlunun bunu görmesini, idrak etmesini engellemektedir. Beyitte ise Şâir bu perdenin kalkması ile Yaratılmışların cümlesinde mutlak varlığın (Allah) görüldüğünü ifâde etmiştir.

Perde-i gaybu'l-guyûbı ortadan ref' oldu çün
Vech-i muṭlaḳ zâhir oldu külli şey'in hâlikât (G. 14/7)

Mey

Şarap demektir. Eski Türkçe'de sücüdür. Tasavvufta ise aşkın galebesine denir. Mevlânâ “Rûhun kadeh olduğu içkiden içiyorum, aklın dîvânesi olduğu kimsenin sarhoşuyum” diyerek mey'in bugünkü anlamında olmadığını vurgulamıştır.

Mey-i aşk, cezbe ve hayret haline ve Rabbânî tecellilere denir. Mey-i köhne (eski şarap), vâsıl olan kâmil ârifin kalbine denir.⁶²

Şâir de beyitinde mey-i ışk'a işâret etmiştir:

Mey-i 'ışk kaynayup tevḥîd meyin içdi gönül çün
Daḥı şimden giri olmaz izâfatla mülevves (G. 15/2)

⁶¹ Zafer Erginli vd, *a.g.e.*, s. 281-283.

⁶² Seyyid Câfer Seccâdî, *a.g.e.*, s. 320.

Sâkî

Tasavvuf edebiyâtında çeşitli anlamlarda kullanılmış kelimelerdendir. Bazen mutlak feyz dağıtan, bazen bazen Kevser dağıtan bazen de bezm âleminde meclise neşe ve canlılık katan anlamında kullanılmıştır.⁶³

Ortada dolaşarak içki dağıtmak onun görevidir. Şâirin gözündeki sevgili, bir sâkî sayılır yahut bizzat sâkî, sevgili mesabesindedir. Bazen sâkî mutrib olarak da görev yapar. Bütün bu hallerde sâkî mutlaka güzelliğiyle dikkat çeker. Hatta âşık içkiden değil, sâkînin güzelliğinden sarhoş olmalıdır. Sâkîden içki dışında dilekte de bulunabilir. Meselâ şâir ondan vuslat veya dudağının içkisini sunmasını isteyebilir.

Kaçan ol sâkî-yi bâkî mey-i tevhîd vire aña
Ki ola vasfı anuñ eren yolında çün muhannes (G. 15/3)

Ezel

Başlangıçsız zaman, zihnen başlangıcı düşünölemeyen süre, varlığın geçmişte sonsuzca devam etmesi anlamında felsefe ve kelâm terimidir. Sözlükte “kıdem” ile eş anlamlı olarak “başlangıcı olmama” anlamında kullanılır.

Ezel ve ezelî kelimeleri Kur’ân’da geçmez. Ancak Hadîd Sûresinin 3. âyetinde yer alan “O, evveldir ve âhirdir” ifâdesindeki “evvel” kelimesi İslâm âlimleri tarafından Allâh’ın Ezelî olduğu mânasında anlaşılmıştır.

Allâh’ın doksan dokuz isminin sıralandığı hadiste ezeliyyeti ifâde eden “evvel”, “mübdî”, “tâm” gibi isimlerle birlikte ezelî ile aynı mânaya gelen “kadîm” ismi de zikredilmiştir.

Kelâmcılar, varlıkları ezelî olup olmamaları bakımından üç kısma ayırmışlardır:

- Hem ezelî hem ebedî olan varlık; bu iki sıfat sadece Allâh’a mahsustur.
- Ne ezelî ne ebedî olan varlık; Kînât’tır.

⁶³ Seyyid Câfer Seccâdî, *a.g.e.*, s.397.

- Ezeli olmayıp ebedî olan varlık; Âhiret'tir. Bunun aksi, yani ezeli olup da ebedî olmayan bir varlık düşünülemez; çünkü "kıdemi sâbit olanın ademi imkânsızdır"⁶⁴

Ezelden irişüpdür Rûhiyâ nûr-ı hidâyet
Anın ihlâş etegin' oldu şimdi müteşebbis (G. 15/5)

Eşik

Eve dışarıdan içeri girmek, kapının eşiğinden atlamakla mümkündür. Dışarıdan içeriye girmekle zâhirden bâtına, dıştan içe ulaşıldığı dergâhtaki, evdeki olgun erlere, olgun şeyhlere ulaşıldığı, bu ulaşmaya da eşiğin sebep olduğu kaydedilir. Ulaştırdığı hedefin ulviliği yüzünden, eşikte de bir ulvilik görülür. Eşik, yokluk ve tevâzu gibi anlamları ifâde eder. Tevâzu ehli için "eşik gibi ayaklar altında" denir. Bir dergâh veya türbeye girilirken eşik öpülüp öyle girilir. Buna "eşiğe baş koymak" denir. Tasavvuf düşüncesi ile örülü şiirlerinden birinde de Rûhî, eşik konusunu ele almış, kişinin müşkil olan işlerinin halli için bir eşikte karar kılması gerektiğini savunmuştur.

Muķîm olğıl bir işikte kim anda
Bulına bağılu işlerüñe miftâh (G. 18/7)

2.2.8. Mekânlar

Memlûk sahasında yetişmiş ve bu sahanın ilmî, dînî ve kültürel geleneği ile beslenmiş olan şâir Rûhî, hiç şüphesiz şiirlerinde de burada bulunan medeniyetin (İslâm Medeniyeti) şifrelerini kullanmıştır. Bu medeniyetin en önemli kodlarından biri de, bu medeniyete ait yer isimleridir. Şâirin dînî-tasavvufî yönünün güçlü olması, bu alanla ilgili yer isimlerini kullanmasında etkili olmuştur. Biz bu bölümde şâirin Dîvânında geçen yer isimlerini göstermeye çalışacağız.

Mısır

Bir ülke adı olan Mısır'ın şiirde kullanılmasının yegâne sebebi, bu ülkenin padişahı olan Sultan Kayıtbay'ın nitelenmesidir. Sultanın birçok soyut niteliği ifâde edilmiş ve bunların arasında da Mısır'ın sultanı olduğu da belirtilmiştir.

⁶⁴ Ahmet Saim Kılavuz, "Ezel", *DİA*, c. 12, İstanbul, 1995, s. 49.

‘Ālim ü ‘āmil Ebu’n-Nasr Kaytbay sultān-ı Mısr
‘Ādil ü fāzıl u kāmıl ma‘den-i cūd u seha (K. 1/5)

Tûr Dağı

Bilindiğı üzere Hz. Mûsâ, Tûr Dağında Allah (c.c) ile konuşur ve bu konuşma neticesinin sırrının kendisinde olduğunu belirtmek için, bu telmihi yaparak şâir, Tûr Dağından da bahsetmiş olur.

Bendedür sırr-ı ‘asâ vü bendedür Mûsî vü Tûr
Bendedür sırr-ı ‘Alî vü bende sırr-ı Mustafâ (K. 2/16)

Beytü’l-Harâm

Ka‘be-i Muazzama’nın diğeri ismi olan Beytü’l-Haram, Tasavvufî anlamıyla ise haram evi, Allah’tan başkasına yasaklanmış kāmıl insanın kalbi anlamına gelir. Rûhî de bu beyitte sevgilinin yanağını Ka‘be’ye, kaşlarını da mihrâblara benzetmiştir.

İy ruhuñ Beyt-el-Harâm ü kaşlaruñ mihrâblar
Selsebîlûñ ‘aynı sensiñ iy yüzüñ âb-ı hayât (G. 14/2)

Ka‘be

Yeryüzündeki Allah’ın ilk evi olan Ka‘be, ilk olarak Hz. Adem tarafından yapılmış, daha sonra Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâil a.s. tarafından ilk temeli üzerine binâ edilmiştir. Müslümanlar için en kutsal mekân olan Ka‘be’ye insanda bulunan kalp teşbih edilir. Allah’ın yeryüzünde sadece mü’min gönlüne sığabildiğı, bu sebeple gönül kırmanın Ka‘be yıkmaktan daha kötü bir eylem olduğu düşünülür.

Hâlüm iy kıblem ki senden ayru ol cān Ka‘bede
Çekdüğüm miñnetleri vaşf idemezler cümle hâc (G. 16/3)

A‘râf

Cennet ile cehennem arasında yüksek bir alan olup, tartıda sevap ve günâhı eşit çıkanlar orada Allah’ın dilediğı kadar bir süre beklerler ve daha sonra Allah’ın affına kavuşarak cennete girerler. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen A‘râf Sûresi de ismini bu sûredeki

46. ve 48. âyetlerde geçen bu kelimedenden almıştır. Rûhî de şiirinde en şerefliilerin merhâmet için beklediği yer, senin kapının toprağıdır diyor.⁶⁵

Kapıñ toprağıdur A‘râf-ı eşrâf
Maħalleñ Ka‘be-i esnâf-ı eṭrâf (G. 53/1)

Sidretü’l-Müntehâ

Mi‘râc’da sınır çizgisindeki bir ağaç olup, buradan ne melek ne başka varlık öteye geçemez. Haz. Muhammed daha ileri geçerek ilâhî iltifâta mazhâr olmuştur.⁶⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de Necm sûresinin 14. ve 16, âyetleri olmak üzere iki yerde geçer.

Çıkdı Mi‘râca gönül iy kıdd-i sidre’l-müntehâ
Çün hakîkat milketine oldu sulṭân bu gice (G. 85/6)

Kenan İli

Filistin topraklarında bulunan Kenan İli’nin isminin, rivâyete göre Hz. Âdem’in oğlu Hz. Şit’in oğlu Hz. Enûş’un oğlu Hz. Kenan’dan kaynaklandığı söylenir.⁶⁷

Ağlayup Ya‘kûb âḥir buldı vişal Ke‘ânına
Kıanlu yaşum gör ki diñmez sen dil-i âzârsuz (G. 42/4)

2.2.9. Kişiler

Dîvân Edebiyatında eser meydana getiren şâirler, bu edebiyata kaynaklık eden menkıbelerden ve bu menkıbelerin başkahramanlarından bahsetmeden, telmihte bulunmadan geçemezler. Bu minval üzere Rûhî de, bazı şahsiyetlere şiirlerinde yer vermiş, telmihlerde bulunmuştur. Bu şahsiyetler genelde tasavvufî bir hayat süren ve bu süreçte de hayatlarında önemli hâdiseler gerçekleşen kişilerdir.

⁶⁵ Hamdi Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı: Kur’ân-ı Kerîm, Yüce Meâli ve Açıklaması*, c. I, Eylül 2003, İstanbul, s. 278.

⁶⁶ Hamdi Döndüren, *a.g.e.*, s. 847.

⁶⁷ Şehmus Aslan, *Kuzey Mezopotamya’nın Gani Kenti Ergani*, Diyarbakır, 1998, s. 67.

İbrâhim bin Edhem

Zâhid, sûfî ve muhaddis olan İbrâhim b. Edhem Horasan'ın Belh şehrinde doğmuştur. Tam ismi Ebû İshak İbrâhim b. Edhem b. Mansur b. Yezîd b. Câbir et-Temîmî el-İclî'dir.

İbrâhim b. Edhem'in babası Edhem b. Mansur saka (su satıcısı)'dır. Annesi Belh hükümdarının kızı Gülbün Sultan'dır. Babası Hicaz'dan Horasan'a gelmiş, Belh şehrinde sakalık yapmaya başlamıştır. Annesi tarafından Türk olma ihtimali yüksektir. Hatta onun Türk olduğunu iddia eden bazı görüşler de mevcuttur.

Hakkında kaynakların verdiği bilgiler çelişkilidir. Genç yaşta zühd yoluna girmeyi seçinceye kadar Horasan'da yaşamıştır. Memleketinden ayrılmadan önce birçok hizmetçisi bulunan zengin ve itibarlı bir ailenin çocuğu olduğuna dâir kayıtlar, Belh hükümdarı veya hükümdarın oğlu yahut torunu olduğu şeklindeki rivâyetlerden daha doğru görünmektedir. Sâhip olduğu bütün dünya nimetlerinden vazgeçip, zühd yolunu seçmesi sebebiyle destanlaştırılan hayatına dâir bilgiler arasında önemli farklılıklar görüldüğü gibi, tarihi kimliğiyle menkıbelerde anlatılan şahsiyeti arasında da ciddi uyumsuzluklar gözlenmektedir.

Bir kaynakta İbrâhim b. Edhem'in doğum tarihi olarak m.624 yılı verilmiştir. Doğduğu yer olarak da Belh mezarlığının kenarındaki kulübe zikredilmiştir. Başka bir kaynakta ise doğumu için h.112/m.730 verilmiştir.⁶⁸

Yile virdi Süleymân mülketini bu gice-y-içün

O sultân ibn-i Edhem tâc u tahtın itdi târâc (G. 17/2)

Hallâc-ı Mansûr

Tasavvufun gelişmesine önemli katkılarda bulunan ünlü mutasavvıf Hallâc-ı Mansûr milâdi 858 yılında İran'ın Fars eyaletinde bulunan Beyzâ'nın kuzeydoğusundaki Tûr'da doğdu. Cüneyd-i Bağdâdî'nin sohbetlerinde bulundu. Onun sohbetleriyle Müslüman olanlara Mansûrî deniliyordu.

⁶⁸ Halime Gül, *İbrahim Bin Edhem ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s. 14-15.

Mansûr, hakkında verilen idam kararının Halîfe Muktedir-Billah tarafından tasdik edilmesi ile 26 Mart 922 tarihinde idam edildi.⁶⁹

Bu dem ol dem durur kim fâş ola sırr-ı ene'l-Haqq
Olam berdâr habîbüñ zülf-i dârında çü Hallâc (G. 17/3)

Ene'l-Haqq didüğüm çün zülfüne yâr
Beni Mansûr gibi berdâr idersin (G. 72/2)

Hüsrev

Hüsrev ü Şîrin adlı mesnevîlerdeki erkek kahramanlardan biridir. İran şahlarından birkaçı aynı adla anılırsa da içlerinden en meşhuru budur. Ayrıca kelime “pâdişah” anlamında da kullanılmıştır. Böylece hüsrevânî, hüsrevî, hüsrevâne gibi kelimeler oluşturulmuştur.

Hüsrev, Nûşirevân'ın torunudur. Sasaniyân sülalesinden bir pâdişah olup “Pervîz” lakabıyla bilinir. Pervîz, balık demektir. 589 yılında tahta geçmiş, olup Ermeni prensesi Şîrîn'e olan aşkı dillere destân olmuş ve artık gerçek kişiliği etrafında birçok rivâyetler uydurularak efsânevî bir kişiliğe bürünmüştür. Sevgilisi için Kasr-ı Şîrîn'i yaptırmıştır.

Edebiyatımızda tarihî kişiliğinden çok efsânevî kişiliği ile söz konusu edilir. Ferhâd ile Şîrîn veya Hüsrev ü Şîrîn adlı mesnevîlerde vuslata eren bir âşık olarak ele alınır.

Şâir Rûhî de hüsrevânî kelimesini kullanarak, edebiyatımız içerisinde mevcut bir kraktere, telmihte bulunmuştur.

Hüsrevânî humda kaynar çün gönül çün mey müdâm
Mey humârı anda n'eyler yâr-i huşyâr arzular (G. 25/3)

Hızır

Hızır, Hz. Mûsâ döneminde yaşadığı, kendisine ilâhî bilgi ve hikmet verildiği söylenen kişidir.

⁶⁹ Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 377.

Şarkiyatçıların bir kısmına göre Hızır kelimesi Arapça asıllı olmayıp Gılgamış destânında yer alan Gılgamış'ın atası Hasistra veya Hasistra'nın Arapçalaşmış halidir.⁷⁰

Âb-ı hayat denilen ebedîlik suyunu, Hz. İlyâs ile bulup içtiği için, her ikisinin de Kıyâmet gününe kadar bir tür dirilikle yaşayacağına inanılır.

Rûhî, aşağıda verilen her iki beyitte de onun âb-ı hayat suyuna kavuşmasından bahseder:

Şordum iy cān ben dudağũñ vaşfını ‘āriflere
Hızra la‘lũñ uş şarābın āb-ı hayvān gösterür (G. 28/6)

Ne bilür Hızr içdügi āb-ı hayātuñ kadrini
Ol kişi kim Hakk anı ma‘nide hayvān eylemiş (G. 46/6)

Âsâf

Hz. Süleyman'ın hikmet ve tedbiriyle tanınan veziri Âsaf b. Berahyâ'nın adından gelmektedir. Osmanlılarda ve özellikle verîriâzamalar için kullanılmıştır. Çeşitli kelimelerle birleşerek “vezir ait” mânâsına âsâfî, sadrazam konağı Bâbîâlî için Bâb-ı Âsâfî denilirdi. Edebiyatta ise vezirlerden bahsederken veya sadrazamlara yazılan kasidelerde övgü için kullanılmıştır.⁷¹

Milketi lâ yenbeğî ‘aynûme gelmez zerrece
Ne Âsâf gibi Süleymāna vizāret eylemek (G. 56/2)

Nemrûd

Bâbil ülkesinin kurucusu sayılan ve Bâbil Kulesini yaptıran kral olup Hz. İbrâhim'i attıran kişidir. Yaşadığı dönem M.Ö. 2640 yıllarına rastlar.

Rivâyete göre Hz. İbrâhim'e “Sen git, benimle senin Rabb'in savaşsın” diye meydan okur. Allah (c.c.) da Nemrut'un ordusuna bir sivrisinek ordusunu musallat eder. Nemrut'un payına ise topal (yarım) bir sinek (üyez) düşer, burnundan giren sinek yavaş yavaş beynini kemirir. Rahatsızlığını gidermek amacıyla tuttuğu tokmakçı en sonunda usanır ve hızlı bir tokmak darbesiyle Nemrut'un başını ikiye böler ve onu öldürür.

⁷⁰ İlyas Çelebi, “Hızır”, *DİA*, c. 17, İstanbul, 1998, s. 406.

⁷¹ Mehmet İpşirli, “Asaf”, *DİA*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 455.

Beyitte de bu hikâyeye telmih olduğunu, Nemrut’a kahrını yarım bir sinekle gösteren Allah’ın, İbrâhim’e ateşi, lütfu ile nasıl gül bahçesi ettiğinden bahseder.

Od gülistân oldu lütfuñdan Halîle iy Celîl
İtdi ahruñ Nemruda yarım üyezle gû şimal (G. 57/5)

Cüneyd-i Bağdâdî

İlk devir sûfiliğinin en güçlü temsilcilerinden olan meşhur sûfî Cüneyd-i Bağdâdî, Bağdatta doğmuş ve orada yaşamıştır. Doğum tarihi tam olarak belli olmayan Bağdâdî’nin ailesinin aslen Nihâvendli olup cam ticaretiyle uğraştıkları vakidir. Bizzat Cüneyd de ipek ticaretiyle meşgul olmuştur.

Birçok ünlü sûfî Cüneyd’din sohbetinde bulunmuş, onun müridi ve halifesi olmuştur. Bu sebeple tarikatlerin tamamına yakın kısmı silsilelerinde Cüneyd’de yer verirler.⁷² (Bkz. G. 57/9)

Ebu Bekir Şiblî

H. 247’de Bağdat’ta veya Samerra’da doğmuş, H. 334’te Bağdat’ta vefat etmiştir.

Önceden memurluk yapan Şiblî, daha sonra Hayrû’n-Nessâc’dan tövbe almış ve sûfiliğe Oadım atmıştır. Cüneydî Bağdâdî’den çok istifade etmiştir. Şiblî, fakih bir âlimdi. Yirmi sene hadis yazdığı hatta İmam Malik’in Muvatta isimli hadis kitabını ezbere bildiği söylenir.

Şiblî’ye göre tasavvuf, Allah’a yönelmek, O’na yaklaşmak demektir. Şiblî şiirlerinde vahdet-i vücud görüşünü benimsediğini ortaya koymuştur. Ayrıca vecd ile ayakta kalabildiğini vecdsiz yaşayamayacağını ifade etmiştir.⁷³ (Bkz. G. 57/9)

Ammar bin Yâsir

Ammar b. Yâsir, İlk Müslümanlardan ve anne-babası ilk şehîd olan sahâbedir. Annesi Sümmeyye ve babası Yâsir de ilk Müslümanlardandır ki bu uğurda şehîd edilmişlerdir. Hz. Ömer devrinde Kûfe’ye vali olarak gönderildi (M. 641/642). Sıffın

⁷² Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 119.

⁷³ Dilaver Güre, “Şiblî, Ebû Bekir”, *DİA*, c. 39, Ankara, 2010, s. 125.

Şavaşı sırasında Hz. Ali'nin ordusunun yaya birlikleri komutanlığını yaparken şehîd edildi (M. 657).⁷⁴ (Bkz. G. 57/9)

Selmân-ı Fârisî

İslâmiyet'i kabul eden İran asıllı ilk sahâbî Selman-ı Fârisî, Râmhürmüz'de doğdu ve ilk çocukluk yıllarını burada geçirdi.

Hz. Peygamber'in saçlarını tıraş etmesi sebebiyle berberlerin pîri sayılan Selmân böylece fütüvvet teşkilatının gelişmesinde önemli rol oynamış, aynı zamanda pek çok tasavvufî silsilenin içinde yer almıştır. Şîfler, Selmân'ı çok az sayıdaki güvenilir sahâbîler arasında saymış, onu Hz. Ali'den sonra ikinci sırada önemli bir kişi kabul etmişlerdir. Bazı aşırı Şîfler, Hz. Ali'nin Allah katındaki makamına vâkıf olduğu için Selmân'ı hüccet kabul etmektedirler. Milâdi 656 yılında vefat etmiştir.⁷⁵ (Bkz. G. 57/9)

Bilâl-i Habeşî

Habeşli bir köle olduğu için Bilâl-i Habeşî diye bilinir. Müşriklerin işkencelerine uzun müddet göğüs germiş, dîninden dönmesi için yapılan bütün tehdit ve tenkitleri geriye çevirmiştir. İlk Müslümanlardan olan Bilâl-i Habeşî'nin sesi çok güzel olduğu için, Ezan-ı Muhammedî'yi Hz. Muhammed (s.a.v) ilk ona okutmuş, Efendimizin vefatına dek müezzinliğini yapmıştır. Peygam Efendimiz vefât ettikten sonra artık Medîne'de O'nsuz bir hayata katlanamayacağını belirterek Şam'a hicret etmiştir. Yıllar sonra tekrar Medîne'ye geldiğinde bir ezan daha okur; fakat *Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullâh* derken kendini tutamaz ve ağlamaya başlar. Onun sesini duyan bütün Medîneliler, sanki Hz. Muhammed (s.a.v) yeniden gelmiş gibi heyecanlanır ve Mescîd-i Nebevî'ye akın ederler.

Bilâl-i Habeşî, 641 yılında 60 yaşında Şam'da vefât eder.

Bâde-i 'ışkuñ içenler Şiblî vü ma'rûf Cüneyd

İşigünde cân satan 'Ammâr u Selmân u Bilâl (G. 57/9)

⁷⁴ Mustafa Fayda, "Ammar b. Yâsir", *DİA*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 75.

⁷⁵ İbrahim Hatiboğlu, "Selmân-ı Fârisî", *DİA*, c. 36, İstanbul, 2009, s. 441.

İskender

Eski kültürümüz iki İskender tanır. Bunların birincisi İskender-i Zülkarneyn, diğeri de İskender-i Yunanî (yani Makedonyalı Filip’in oğlu İskender)’dir.

Yaluñuz varduğı çün düşdi düşdi Sikender zulmete
Âb-ı hayvân içmege nûr baħrinüñ kenarına (G. 75/3)

Lokmân

Kur’ân-ı Kerîm’de kendisine hikmet verildiğı bildirilen, peygamberliğı tartışmalı bir din büyüğüdür. Arap şiirinde Lokmân b. Âd olarak geçen iki kişinin mevcudiyeti yanında zaman içinde muhtelif kişilere ait çeşitli özellikler de bu isim etrafında toplanmıştır.

Lokmân b. Âd, hikmetli sözler söylemesiyle meşhur olduğundan Lokmânü’l-hakîm diye de maruftur. Eski Arap kıssalarında Lokmân, Âd Kavmine mensup bir kişi olarak takdim edildiğı gibi İslâmî kaynaklarda İsrâiloğulları’ndan biri olarak da gösterilmektedir.

Türk Edebiyatında Lokmân, Arap edebiyatında öne çıkan özellikleri yanında hakîm/filozof kimliğinin yanında hekim/tabip hüviyetinde görölmektedir.⁷⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de adına bir sûre vardır. Hakkında “Doğrusu Lokman’a, Allah’a şükret diye ilim ve anlayış verdik. Kim şükrederse, ancak kendi nefsi için şükreder. Kim de nimeti inkâr ederse, şüphe yok ki Allah (onun şükrüne) muhtaç değildir, Hamîd’dir. (Lokman/12)” buyurulmaktadır. Eski Araplar arasında da ünlü olan Lokman’ın bir peygamber veya nebî olduğuna hakkında tefsirlerde rivayetler vardır. Ancak çoğunluk, onun “salih bir kul” olduğunu kabul eder. Kur’an’da oğluna öğütler veriş, onu tevhid ve ahiret konusunda uyarması, İlâhî emirlere vasita olması yönleriyle adından bahsedilir.

Hikmete uy şehveti ko olmağıl hayvân şıfât
Vir nasîhat hâsa ‘âma oğluna Lokmân bigi (G. 99/9)

⁷⁶ Ömer Faruk Harman, “Lokmân”, *DİA*, c. 27, Ankara, 2002, s. 205-206.

Nûşirevân

İran hükümdarlarından olan Nûşirevân'ın, adâleti ile meşhur bir hükümdar olduğu, döneminde kimsenin zulme uğramadığı söylenir. Bu sebeple Dîvân Edebiyatında birisinin adaleti övülecekse, “âdil-i dâim” Nûşirevân’a teşbih edilir.

Hulûk-ı ziyâ sözi tatlu ol hemîşe halk ile
Zulmi terk it ‘âdil-i dâ’im Nûşirevân bigi

Ayaz

Ayaz, Gazneli Mahmûd’un sadık hizmetçisidir. Rivâyete göre Ayaz’ın daima kilitli tuttuğu bir odası vardır. Ayaz, arada bir odaya girer, kapıyı kilitler, bir süre kalır, çıkarken de yine kapısını kilitlerdi. Ayaz’ı çekmeyenler, onun bu odada herkesten gizli bir hazine biriktirdiğini düşünürler ve sultan Mahmûd’a şikâyet ederler. Sultan; odayı açıp bakmalarını, hazine bulurlarsa paylaşmalarını emreder. Aslında Ayaz’ın dürüstlüğünden ve o odada hazine olmadığından emindir, ancak kıskanç ve kötü niyetli adamlarına bir ders vermek ister. Adamlar odayı açarlar, içeride sadece eski bir çarık ve abâ (post) vardır. Sultan, Ayaz’a, bu çarık ve abâyı neden sakladığını sorar. Ayaz; “Ben saraya bunlarla geldim. Onlardan başka bir şeyim yoktu. Sizin sayenizde büyük bir devlete, yüceliğe kavuştum. Ancak aslımı unutmamak, benliğe düşmemek, kibirden korunmak için bunları sakladım. Arada bir odaya girer, kendime; ‘Sen buydun, gene aynısın, sakın devlete aldanma, kibre kapılma!’ diye nasihat eder, nefsimi terbiye ederim.” der. Hikâye Mesnevî’nin V. cildinde araya başka hikâye ve konular da girerek, 313 beyitte (1837-2149, s. 153-176) anlatılır.⁷⁷

Eger sen Hâzret-i Maḥmûda irem maḥbûb olam dirseñ
Özüñ Ayas gibi eyle **Rûḥî** tâ olasın sen ḥâs (G. 47/5)

Belkıs

Hiz. Süleymân, Sebe Melîkesi olan Belkıs’ın varlığından Hüdhüd’ün getirdiği haberle haberdâr olur. Halkı ile birlikte güneşe tapan Melîke’yi bir mektupla dîne dâvet eder. Devlet erkânıyla istişâre eden Belkıs, hediyelerini de reddeden Hiz. Süleymân’ı maiyetiyle birlikte ziyarete gider. O yakın bir menzilde iken Hiz. Süleymân mâiyyetinde

⁷⁷ Emine Yeniterzi, “Klasik Türk Edebiyatı Ahlâkî Mesnevîlerinde Mevlâna’dan İzler”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik, Ulusal Sempozyumu*, Konya, 2006, s. 11-27.

bulunan “kitaptan bir ilim” sahibi bir zât, Belkıs’ın tahtını getirir. Belkıs, tahtını tanır. Hz. Süleymân Belkıs’ı bir köşke dâvet eder, camdan yapılmış zemini su zanneden Belkıs, eteklerini toplar, şaşkınlığa düşer ve nihayet gördüğü bu olağanüstü hallerin sıradan bir durum olamayacağı bilinciyle *“Ey Rabbim! Ben gerçekten kendime yazık etmişim. Süleyman’la beraber âlemlerin Rabbi olan Allah’a teslim oldum”*⁷⁸ der.

Bu vücūd şehrin dīve virmeñ saķınıñ dir **Rūhī**
Nefs Belkısına varuben ziyāret eylemen (G. 55/5)

⁷⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Neml 27/44.

3. BÖLÜM

NÜSHANIN TANITIMI VE METİN TESPİTİ İLE İLGİLİ HUSUSLAR

3.1. NÜSHA TAVSİFİ

Rûhî'nin Dîvânı British Museum'da Or. 4128 numarada kayıtlıdır. Eserin dili Eski Anadolu Türkçesidir. Türkiye kütüphanelerinde ve yurtdışındaki koleksiyonlarda bulunan Türkçe yazma eserleri tarama hizmeti sunan www.yazmalar.org.tr adresinde bu Dîvân, Bağdatlı Rûhî'ye ait gösterilmiştir. Yazmanın 2b varağındaki kayda göre Dîvân, Sultan Kayıtbay'ın kütüphanesi için istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi Zilhicce 886/Ocak 1482'dir.

Eser, meşin cilt içerisinde olup mükemmel bir harekeli nesihle yazılmıştır. Yazma, toplam altmış sekiz varaktan müteşekkildir. Her sayfada ortalama yedi sekiz beyit vardır. Mürettep bir dîvân olan Rûhî'nin eseri bütün harflerde yazılmış şiirleri ihtivâ etmektedir. Şiirler; 2 mesnevî, 2 kasîde, 99 gazel şekliyle oluşturulmuştur.

Dîvân'ın Başı:

İlâhî bu za'îf kuluñ günâhkâr
Saña yalvarıgelmişdür i Ğaffâr

Dîvân'ın Sonu:

Gel bu fâsid fikri terk it **Rûhî**
Yâre ٲoğrı varasın sen sevgülü mihmân bigi

Dîvân'ın aslı British Museum'da olduğı ve Türkiye'de başka bir nüshasına da rastlanılmadığından, Dîvân'ın fiziki özellikleri ile ilgili söyleyebileceklerimiz bunlardan ibârettir.

3.2. METNİN KURULMASINDA TAKİP EDİLEN USULLER

Türkçe Bazı Ekler ve Kelimelerin İmlâsı

Ekler

Rûhî'nin Dîvânı XV. yüzyıl Memlûk sahasında Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan bir dîvân olması sebebiyle bu dönem Türkçe dil özelliklerinin çoğunu ihtivâ etmektedir.

İsim Çekim Ekleri

a) Akkuzatif (Yükleme) eki

İsmi cümlelerin nesnesi haline getiren ve yükleme fonksiyonu taşıyan akkuzatif eki düzlük yuvarlaklık uyumuna göre değildir. Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini taşıyan Dîvân'da bu ek “+In, +I, +nI ve +n” şeklindedir.

sözümü	G. 86/6	kaşları	G. 89/4
cânın	G. 34/1	tonın	G. 6/5
kanını	G. 22/6	bizi	G. 74/3

b) Datif (yönelme), lokatif (bulunma) ve ablatif (ayrılma) ekleri

Lokatif ve ablatif eklerinin imlâsında sadece d'li şekilleriyle karşılaştığı için +da, +de, +dan, +den şeklinde okunarak, sessiz uyumuyla ilgili olan t'li şekilleri kullanılmamıştır.

Yönelme ekinin ise büyük ünlü uyumuna göre “+a ve +e” şekli görülmektedir.

bâğında	G. 3/2	ezelde	G. 3/5
yârdan	G. 4/2	gözlerinden	G. 4/4

c) Genitif (tamlayan) ekleri

Genitif eki yuvarlak vokalli olarak “-un, -ün, -nun, -nün” şeklinde yazılmıştır.

yüzüñüñ	G.12/1	uçmağüñ	G. 12/6
---------	--------	---------	---------

ç) Çoğul ekleri

Çoğul eklerinin imlâsında iki şekle rastlanmaktadır. “+lar ve +ler”

diller M. 2/59 nūrlar G. 18/6

d) İyelik ekleri

Birinci teklik ve birinci çokluk hallerinin yardımcı vokalleri yuvarlak şekliyle yazılmıştır.

dilegüm G. 97/3 kıadrümüz G. 16/6

İkinci teklik şahıs iyelik ekleri “+ın, +in ve +un, +ün” dır.

yüziñ G. 3/2 fūrkatüñ G. 6/2

Üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin sesli harfi ise her zaman +ı, +i, +sı, +si şeklinde düz-dar olarak yazılmıştır.

çevresi G. 8/6 āhı G. 6/3

e) Soru eki

Soru eki daima “mı” şeklindedir. Vokali düz-dar olarak yazılmıştır.

Gazel 23’ün mısra sonları “mıdır” ile bitmektedir.

var mıdır G. 35/1 maḥcūbam mı G. 65/3

f) Şahıs ekleri

Şahıs ekleri günümüzdekine benzer bir kullanıma sahiptir. Yalnızca birinci çokluk şahıs ekine emir ve şartta “-vuz, -vüz” şeklinde iki örnekte rastlanmıştır.

gelmişem M. 1/4 Birinci teklik şahıs “-m”

cihānsın G. 13/2 İkinci teklik şahıs “-sın, -sin, -sun, -sün”

geldi G. 19/2 Üçüncü teklik şahıs “eksiz”

görevüz G. 16/5 Birinci çokluk şahıs “-vüz, ”

gördük	G. 85/8	Birinci çokluk şahıs “-k”
idemezler	G. 16/3	Üçüncü çokluk şahıs “-ler, -lar”

g) Bildirme eki

Bildirme ekinin daima yuvarlak sesli olan şekli kullanılmıştır. Konsonant uymuna dâhil edilmeden ekin “-dur, -dür” şeklinde d’li yazılışına rastlanmıştır. Ekin –durur şeklinde olanları ise ayrı yazılmıştır.

senüñdür	G. 51/1	hayvāndur	G. 12/1
olmuş durur	G. 47/3	âyâtdur	G. 13/3

Yapım Ekleri

a) Fiilden fiil yapanekler

“-gür” eki:

irgürmege (ulaştırmaya) G. 96/5

–dur eki: -dır, -dir, -dur, -dür faktitif eki yuvarlak vokalli yazılmıştır.

yandurup G. 34/6

-n dönüşlülük eki: –n’nin önüne gelen yardımcı ses dar-düz alınmıştır.

görine G. 78/3

-l eki:

yazılur K. 1/11

b) İsimden isimyapan ekler

–lık eki: +lık ve +lîğ olmak üzere iki farklı şekilde yazılmıştır.

varlık G. 55/4 varlığı G. 56/4

–lı, -li eki: Ekin vokalleri dar-yuvarlak şekliyle yazılmıştır.

kanlu G. 32/1 görklü M. 2/48

c) Fiilden isim yapan ekler

-ık, -ik eki:

artık G. 10/16 şınuk G. 49/2

d) İsimden fiil yapan ekler

-la, -le eki:

başladım G. 86/1

e) Gerundium (zarf-fiil) ekleri

-up, -üp eki: Atıf sigası olan –up, -üp yuvarlak vokalli ve p’li yazılmıştır.

uşanup G. 2/4 idüp K. 1/4

-üben eki: Zarf-fiil kalıplaşması ile oluşmuştur.

düşüben G. 70/1 geçüben G. 32/5

-ınca, -ince eki: Zaman gerundiumlarından olan –ınca, -ince eki düz vokalli şekliyle yazılmıştır.

görince G. 47/3 olmayınca G. 90/4

-madan, -meden eki: Bu ek –madın, -medin şekliyle yazılmıştır.

olmadın G. 53/7 içmedin G. 79/9

f) Partisip (sıfat-fiil) ekleri

-duk eki: Metinde ekin yalnızca –duğ şekline rastlanmış ve aynen imlâ edilmiştir.

kurduğı G. 8/2

Fiil Zaman Ekleri (haber kipleri)

a) Geniş zaman eki: -r eki yardımcı vokal aldığında –ar, -er, -ur, -ür şekilleriyle yazılmıştır.

bilür	G. 9/4	açar	G. 11/7
virmez	G. 33/6	olunmaz	G. 11/3

b) Şimdiki zaman eki: Ayrı bir ek kullanılmamıştır. Geniş zaman ve istek ekleriyle karşılanmıştır.

c) Gelecek zaman eki: İki şekli vardır:

-ısar, -iser şekli

kalısar	G. 3/5	n’olısar	M. 2/7
---------	--------	----------	--------

- se + gerek şekli

dönse gerekdür	G. 9/6	söylese gerek	G. 87/6
----------------	--------	---------------	---------

d) Geçmiş zaman eki: Geçmiş zaman eklerinin hikâyesi (-dı,-di) dar-yuvarlak vokalli yazılmıştır. Rivayeti ise (-mış, -miş) düz-dar olarak yazılmıştır. Geçmiş zamanın hikâyesinde konsonant uyumu söz konusu değildir.

şataşduğ	G. 82/2	eyledüm	M. 2/10
düşmiş	G. 84/3	yanmış	G. 42/4

Dilek Kipleri

a) Emir eki: Emir için bir ek yoktur. Fiil köklerine emir için kullanılan şahıs ekleri getirilerek kullanılmıştır.

Tekil 1. kişi : -ayım, -eyim (-ayum, -eyüm)

düzeyim G. 88/1

Tekil 2. kişi : -ğıl ve eksiz

gör	G. 32/5	olğıl	G. 43/5
-----	---------	-------	---------

Tekil 3. kişi : -sun, -sün (-durur, -dürür)

varsun G. 5/2

Çoğul 1. kişi : -alum, -elüm

Çoğul 2. kişi: -n, -un, -ün, -nuz, -nüz

Çoğul 3. kişi : -sunlar, -sünler

b) Şart eki: -sa, -se

şorarsañ G. 88/6 bilmese G. 93/3

c) İstek eki: -a, -e

görevüz G. 16/5 bula G. 16/4

Kelimeler

Metinde “y” ile gösterilen hemzeli kelimeler, aslına uygun olarak hemzeli yazılmıştır.

kāyināt / kā’ināt G. 3/6, 13/2, 14/3

ğarāyib / ğarā’ib G. 4/10

dāyimā / dā’imā G. 7/4, 27/5, 11/7

zāyildür / zā’ildür G. 8/2

Bazı mısralarda, ünlü ile biten bir kelimedden sonra ünlü ile başlayan bir kelime geldiğinde, vezin gereği hece fazlalığı meydana geldiği için, birinci kelimedeki ünlü düşürölmüş, ulama yapılmıştır. Kaldırılan harf kesme (’) işaretiyle gösterilmiştir.

ki eyledüm / k’eyledüm M. 2/10

Rūhīye imkân / Rūhīy’ imkân G. 3/6

etegine oldu / etegin’ oldu G. 15/5

Ünlü ile biten bazı kelimelere ünlü ile başlayan bir ek-fiil ya da bağlaç getirildiğinde şâir, bu iki kelimeyi, “y” kaynaştırma harfini harekeleyerek imlâ etmiştir. Metin kurulurken yazmadaki uygulamaya sadık kalınmıştır.

şafâ-y-ile G. 27/5

‘âşi-y-isem M. 1/7

katre-y-idi G. 49/2

Bazı şiirlerde veznin, bazen bir hece bazen de bir cüz fazla ya da eksik olduğu görülmüş, anlamı bozmamasına dikkat edilerek fazla olan kısım () işâreti içerisine alınmıştır. Uygun olan eklemeler ise [] işâreti içerisinde yapılmıştır.

Yarılğa(ğıl) senligüñle pâdişâhum M. 1/11

Bunca ism ü vaşf u talğa (mevc) [vü] habâb G. 10/5

Çande bilür ‘ışk’ (h)âlinden⁷⁹ bilmeyen evbaşlar G. 30/7

Virdüm irsem başum[ı] yüz cân ile şükrâneler G. 33/6

Bu sebebdan baş u cân [hep] iy cānum pervānedür G. 36/5

⁷⁹ ‘ışk hâlinden: Şâir burada vezin gereği kelimenin başındaki “h” harfini düşürüyor.

4. BÖLÜM

METİN

Mesnevîler

Âyâtü'l-Besâyir ve Ğâyâtü's-Serâyir

(İbretli Âyetler ve Sırlı Hedefler)

1.

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün

Hezec + --- / + --- / + ---

1. İlāhî bu za'îf kuluñ günāhkār
Saña yalvarıgelmişdür i Ğaffār

İlāhî kapuña yüz urageldüm
Tapuñda toprağa yüz süregeldüm
3. İlāhî kapuña yalvarıgeldüm
Bırakdum nām u nengi 'ārî geldüm

İlāhî hāzretüñe gelmişem uş
Saña lāyık 'amellerden elüm boş
5. İlāhî armağānum cürm ü 'işyān
Getürdüm hāzretüñe nakş u nisyān

İlāhî saña lāyık armağānum
Degüldür ne kılam iy görklü hānum
7. İlāhî ben ne denlü 'āşî-y-isem
Senüñ fazluñ katında hîç ü hem kem

İlāhî fazluñ umar bu za'îf kul
Çü bildi fazluñı gayetdedür bol
9. İlāhî müstemend ü zār u hayrān
Oliben umaram çoğ fazl u ihsān

İlāhî benligümden kıl beni boş
Senüñle toptolu kıl tā kılam cüş

¹ vr. 2b.

11. İlāhī benligümdür hep günāhum
Yarılğa(ğıl) senligüñle pādişāhum

İlāhī benligüm zenb-i ‘aẓīmdür
Firākuñ hem baña saqm-ı elīmdür
13. İlāhī ihtiyācum senligüñdür
Beni ayru kılan bu benligümdür

İlāhī al beni benden tamām et? temamet
Seni vir sen baña kılğıl kerām et
15. İlāhī benligümden ben uşandum
Firākuñ odına gāyetde yandum

İlāhī fūrkatüñden yandı bağrum
Qarārum qalmadı dükendi şabrum
17. İlāhī olmışam bīmār u haste
Firākuñdan dahı göñlüm şikeste

İlāhī haste cānum sen şifāsı
Bu dertlü göñlümüñ sensin devāsı
19. İlāhī göñlümüñ sensin habībi
Firākuñ derdinüñ vaşluñ tabībi

İlāhī fūrkatüñ tamudan acı
Saña vaşl olan andan oldı nācī
21. İlāhī fūrkatüñden nār-ı nīrān
Meger bir cemredür bu bunca sūzān

İlāhī fūrkatüñ deryā-yı ğamdur
Aña düşenlerüñ gözleri nemdür
23. İlāhī fūrkatüñdür zehr-i kātıl
Qaçan görür bu zehri saña vāşıl

İlāhī vaşletüñdür bāğ u bostān
Aña giren olur her lahza handān
25. İlāhī vaşletüñdür āb-ı hayvān
Anı içen bulur hem cāvidī cān

İlāhī revnaqum nūrum benüm sen
Dahı hem kuvvet ü zūrum benüm sen

27. İlāhī vaşletüñdür baħr-i vaħdet
Fırāķuñdur senüñ şol baħr-i keşret

İlāhī rūḥīlik rūḥī ḥicābı
Ḥaķīķat şemsinüñ rūḥī niķābı
29. İlāhī Rūḥīyi maḥv eylegil sen
Ki vech-i şems-i Ḥaķ görine rūşen

2.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – –

1. Yā İlāhī gelmişem yüzi kıara
Ḥazretüñe derd ile dil pür-yara

Yā İlāhī yüzüm urdum kıapuña
Çok ḥaṭā vü cürmler uş kıapuña
3. Yā İlāhī cürmümüñ sağışı yok
Nefse yoldaş olanuñ sağı işi yok

Yā İlāhī ‘ömrümi kııldum telef
Dürlü dürlü ma‘şıyet kııldum selef
5. Yā İlāhī geçdi ‘ömrüm tuymadum
Bir nefes Ḥaķ buyruğa ben uymadum

Yā İlāhī ‘ömrümüñ her bir demi
Bir nefīs gevher gibiydi eñ kemi
7. Yā İlāhī cümlesin virdüm yile
N’olısar ḥālümü yā Rab kim bile

Yā İlāhī her biri ol gevherüñ
Re’s-i malı ol idi her serverüñ
9. Yā İlāhī gör ne mağbün olmışam
Nefse ğāyet nice meftün olmışam

Yā İlāhī bu ticāret k’eyledüm
Bey‘um içre key ḥasāret eyledüm

² vr. 4b.

11. Yā İlāhî hâdden aşdı ma‘şiyet
Tevbe kıldum yarlığa kıl merhamet

Yā İlāhî ‘āşıye rahmet kılan
Sensin āhir kamuya şefkat kılan
13. Yā İlāhî cümlesinden ben beri
Kulluk içre kemterinüñ kemteri

Yā İlāhî nefis ile hālüm harāb
Nefis elinden bağrum olmışdur kebāb
15. Yā İlāhî nefis elinden ben esīr
Olmışam hor ü za‘īf ü hem haķır

Yā İlāhî kamuya nefsi muṭı‘
Zī ‘aceb ben olmışam nefse muṭı‘
17. Yā İlāhî nefis-i şüm elinden uş
Kaçuben geldüm saña bî-‘aql u hūş

Yā İlāhî destgīr olgıl baña
Nefis elinden çün kaçup geldüm saña
19. Yā İlāhî virme beni sen aña
Çün beni ısmarladum küllī saña

Yā İlāhî kime varam ben zelīl
Senden özge kimse yok çün kim delīl
21. Yā İlāhî muṭṭali‘ aḥvālūme
Senden özge kimse yokdur hālūme

Yā İlāhî hālūmi ‘arz itmezem
Gayruña hem gayruñı ben bilmezem
23. Yā İlāhî ‘aybumı sensiñ bilen
Kimseye fāş itmegil iy zū’l-minen

Yā İlāhî ‘aybuma yokdur ‘aded
Senden özge müşterī yok bir eḥad
25. Yā İlāhî ‘ayblısam her nev‘ ile
Eski‘ayblu issinüñdür şer‘ ile

Yā İlāhî n’eyleyüp n’itsem olur
İşügüñden kıncaru gitsem olur

27. Yā İlāhî çün bilürsin bir eḥad
İdemez bu ḳalmıṣa hergiz meded

Yā İlāhî pes meded eyle baña
Yüzümi tutdum saña geldüm saña
29. Yā İlāhî düşmişem ben ser-nügün
Ḥayret içre ḳalmışam yavlaḳ zebün

Yā İlāhî ḳalmışam ḥayrān u zār
N'idecegüm bilmezem iy Kirdigār
31. Yā İlāhî vālih ü ḥayrān benem
İşügünde zār u ser-gerdān benem

Yā İlāhî ḳalmışam bî-çāre ben
Fūrḳat içre derd ile āvāre ben
33. Yā İlāhî gerçi luṭfuñ 'āmdur
Lîki bu bî-çāreye in'āmdur

Yā İlāhî sen mürüvvet kânısın
Ḥaste göñlüm derdinüñ dermānısın
35. Yā İlāhî ḳıl devā ben ḥasteye
Feth-i bāb itgil bu kārı besteye

Yā İlāhî sen iriş feryāduma
Luṭf idüp ḳılḡıl devā bu derdüme
37. Yā İlāhî ḥadden aşdı intizār
Kim ne vāḳtin iriserdür luṭf-ı yār

Yā İlāhî ben baña oldum vebāl
Ḳıl kerem benden beni luṭf eyle al
39. Yā İlāhî sen saña vaşl eylegil
Benligümden bu beni faşl eylegil

Yā İlāhî göñlümüñ maṭlûbı sen
Sevdügi bu cānumuñ maḥbûbı sen
41. Yā İlāhî ḥüsnüñüñ ḥayrānıyam
Emrünüñ hem ḥükmünüñ fermānıyam

Yā İlāhî çün ḳamu ḥayrān durur
'Āciz ü muḥtāc u ser-gerdān durur

43. Yā İlāh' 'āyīne-i dil çün tonuḵ
Silmeginden 'ācizem sensin tanuḵ
Yā İlāhī pāk kılğıl jengini
Şayḵal ur maḥv eyle ğayruñ rengini
45. Yā İlāhī zulmetinden göñlümi
Kıl muṭahhar 'illetinden göñlümi
Yā İlāhī tā münevver ola dil
Kim ola meşrūḵa-i şems-i cemāl
47. Yā İlāhī göstere ḥüsn ü cemāl
'Āşıḵ-ı şādıḵ ola şāhib-kemāl
Yā İlāhī pāk zātuñ ḥaḵḵıçün
Görklü aduñ hem şıfātuñ ḥaḵḵıçün
49. Yā İlāhī luṭf u fazluñ ḥaḵḵıçün
Kullar içre ḥüb 'adlün ḥaḵḵıçün
Yā İlāhī enbiyālar ḥaḵḵıçün
Aşfiyā vü evliyālar ḥaḵḵıçün
51. Yā İlāhī üç yüz on üç mürselün
Hürmetiçün kim olardur mürselün
Yā İlāhī Muştafānuñ ḥaḵḵıçün
Mühthedā vü müctebānuñ ḥaḵḵıçün
53. Yā İlāhī ol Muḥammed ḥaḵḵıçün
Hāmīd ü Maḥmūd u Aḥmed ḥaḵḵıçün
Yā İlāhī ol ḥabībün ḥaḵḵıçün
Hem ḥabībün hem muḥibbün ḥaḵḵıçün
55. Yā İlāhī cism ü cānı ḥaḵḵıçün
Muştafānuñ ḥānedānı ḥaḵḵıçün
Yā İlāhī pāk ālī ḥaḵḵıçün
Anlaruñ görklü ḥışālī ḥaḵḵıçün
57. Yā İlāhī Būbekr (ü) 'Ömer ḥaḵı
Cāmi'-ı Ḳur'an u hem Ḥaydar ḥaḵı
Yā İlāhī cümle şahbī ḥaḵḵıçün
Hazretünde 'ālī ratbī ḥaḵḵıçün

59. Yā İlāhî ehl-i diller haqqıçün
Ter olan zıkrûñle diller haqqıçün
Yā İlāhî **Rūhî**ye fazl işlegil
Her ne deñlü suçı var bağışlağıl
61. Yā İlāhî fazluñ umar bu za‘îf
Kıl müşerref rahmetüñle iy Laţîf
Yā İlāhî fazl iderseñ ben kula
Cennet ü dîdār görmeklik revā
63. Yā İlāhî kamunuñ maqşūdı ne
Sen bilürsin sen irür maqşūdına
Yā İlāhî şoñ nefesde kamuya
Yoldaş it îmānu şalma tamuya
65. Yā İlāhî sen Emān-el hāifîn
Korhulardan cümlemüzi kıl emîn

Kasîdeler

Medh-i Mevlānā Es-Sultān ‘Azze Naşruhū

1.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ay yüzüñ görmekdür iy şāh ‘ıyd-i ađha kullara
Anuñ için didiler gün yüzüñe şems-i duhā
İsterem bu cānuma kurbān ola sultānuma
Ol dem irem ‘ıydüme ola saña cānum fedā
3. İy Süleymān salţanatlu pādişāh-ı şark u ğarb
İy Mesîh enfāslu cān-bağş u cihān Yūsuf-liķā
Çün ezelden seni iy cān rahm idüp bu ümmete
Enbiyā tahtına sultān eyledi Rabbu’l-‘ulā
5. ‘Ālim ü ‘āmil Ebu’n-Naşr Kaytbay sultān-ı Mısr
‘Ādil ü fāzıl u kāmil ma‘den-i cūd u seķā

¹ vr. 9b.

Bulmadı lu‘b u hünerde saña benzer bu cihān
Görmedi luṭf u keremde bu sipihr hemtā saña

7. Çün riḳāba mālīk itdi ol Ḥudā şimşīrūñi
Devletūñde lā-cerem maḳhūr olırsardur ‘ıdā
- Bu zamān çeng ü rebābdan özge kimse görmedüm
Meclisinde sen şehūñ kim ḡulm elinden iñleye
9. ‘Adlūññ ṭāvūsı dutdı aşīyān bu ‘āleme
Anuñ içün ṭoldı zīnet bu cihān başdan başa
- Devleti bünyād-ı muḳkemligine **Rūḥ**’ it du‘ā
Kim du‘ā cāndan olıcaḳ müstecāb ider Ḥudā
11. Her gün ol ḳutlu yüzini varuben görenlere
Yazılır bī-‘add şevāb maḥv olur bī-ḥadd ḥaṭā

2.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Didi *senürīhim āyātina*⁸⁰ çü bildüñ ol Ḥudā
Her nekim *āfāk*da varsa gösterem sende saña
- Velleḡīne cāhedū fīnā*⁸¹ didi cehd eyledüm
Sırr-ı taḥḳīḳ ḡāhir oldı hem kemāl-i intihā
3. Her nekim ‘ālemde vardur bende gördüm cümlesin
Yir ü gökü ‘arş u kürs *taḥte*’s- *serā*⁸² fevḳa’l-‘ulā
- Bendedür sırr-ı raḥīm ü bendedür dīv-i racīm
Bendedür rūḥ-ı laṭīf ü bendedür nefis ü hevā
5. Bendedür Firdevs-i a‘lā bendedür anuñ yolu
Bendedür ṭamu sırāt u hem cezā vü hem sezā

² vr. 10a.

⁸⁰ Kur‘ân-ı Kerīm: Fussilet 41/53: **Senürīhim āyātina** fi’l-āfāki ve fi enfüsihim hattā yetebeyyene lehum ennehu’l-ḥakk, Evelem yekfī bi rabbike ennehū ‘alā külli şey’in şehīd. [Gerek āfakta, gerek kendi nefislerinizde **āyetlerimizi** yakında **onlara göstereceğiz**. Nihayet onun hak olduğu şüphesiz kendileri için de apaçık meydana çıkacaktır. Rabb’inin her şeye hakkıyla şāhīd olması sana kāfī değil mi?]

⁸¹ Kur‘ân-ı Kerīm: Ankebūt 29/69: **Velleḡīne cāhedū fīnā** lenehdiyennehüm sübūlenā ve innallāhe leme‘al muḡsinīn. (**Bizim uğrumuzda mücāhede edenler (e gelince)**: Biz onlara elbette yollarımızı gösteririz. Şüphesiz ki Allah her halde ihsān erbābiyle beraberdir.)

⁸² Kur‘ân-ı Kerīm: Tāhā 20/6: Lehū mā fi’s-semāvāti ve mā fi’l-erdi ve mā beynehümā ve mā **taḥte**’s- **serā**. (Göklerde, yerde ve bu ikisinin arasında ve **nemli toprağın altında ne varsa O’nundur**.)

- Bendedür fi‘l-i laṭīf ü bendedür fi‘l-i ḥabīs
Bendedür ḳurb ile bu‘d ü bendedür ḳün ü ḳerā
7. Bendedür şıdk u yaḳīn ü bendedür İslām u dīn
Bendedür ḥayr u şevāb u bendedür şerr u ḳazā
- Bendedür şavm u şalāt ü bendedür taḳvā vü zühd
Bendedür fısk u fücür u bendedür işm ü ḥaṭā
9. Bendedür şabr u taḥammül bendedür ḥışm u ḡazāb
Bendedür mihr ü maḥabbet bendedür cev̄r ü cefā
- Bendedür aḡyār u yār u bendedür ḡülzār u ḥār
Bendedür luṭf u vefā vü bendedür ḳahr u belā
11. Bendedür āzār u bī-zār bendedür ḳirkin ḥūlar
Bendedür ḥulḳ u tevāzu‘ bendedür şerm ü ḥayā
- Bendedür ‘ucb ile kibr ü bendedür buhl ü ḥased
Bendedür şükr ü ḳanā‘at bendedür cūd u rızā
13. Bendedür īmān u küfr ü bendedür şirk ü nifāk
Bendedür zerḳ u tesālūs bendedür zühd ü riyā
- Bendedür şekk ü ḡümān ü bendedür yahşi yaman
Bendedür baḥt u sa‘ādet bendedür hem eşḳıyā
15. Bendedür *semmi’l-ḥıyāṭ*⁸³ u bendedür hem ihtiyāt
Bendedür işbāt ü nefy ü bendedür ḥavf ü recā
- Bendedür sırr-ı ‘asā vü bendedür Mūsī vü Ṭūr
Bendedür sırr-ı ‘Alī vü bende sırr-ı Mustafā
17. Hem zemīme hem ḥamīde cümle bende iy dede
Yine hem benden olupdur feh̄m idüben bilseñe
- Bir tecellī pertevîdür dürlü dürlü bu eşer
Levn ü şekl ü ism ü cism ü ḥāk ü āteş şu hevā
19. Aşlı bir zāt oldu līkin adı oldu işbu nev‘
Ḳahr u luṭf u nūr u zulmet ḥayr u şer aḡ u ḳara

⁸³ Kur‘ân-ı Kerīm: A‘râf 7/40: İñne‘llezîne kezzebū bi āyātınā ve’s-tekberū ‘anḥā lā tüfetteḥu lehüm ebvābü’s-semāi ve lā yedḥulüne‘l-cennete ḥattā yelice‘l-cemelu fī-**semmi’l-ḥıyāṭ**, ve kezālike neczi‘l-mücrimîn. [Bizim āyetlerimizi yalan sayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler (yok mu?), onlar için gök kapıları açılmayacak, onlar, deve, **iğne deliğine** girinceye kadar, cennete girmeyeceklerdir. Biz günahkârları böyle cezalandırırız.]

- Hayrı şerri Teñriden bil tā ki mü'min olasın
Teñriye iki diyenler müşrik olur muṭlaқа
21. Ol ḥabībūñ 'aynı eknūn oldı zāhir ḥāzır ol
Ḥā vü sīn ü nūn içinde [ma'nīsini] görseñe
Hā Ḥayy ü sīn Settār [u] nūn nūrdur bil i yār
Bu üç ismi perde itmiş kendüye ol dilrubā
23. Şad ü vav ü fī vü yīden şāfī olmaқdur murād
Şāfī olğıl māsivādan şūfī [ol] ehl-i safā
Fānī-i maḥz oldı Rūhī tā ki buldı ol vişāl
Fānī-i maḥz ol be küllī bulasın 'ayn-ı beқā

[GAZELLER]

Ḥarfü'l-Elif

1.

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Recez -- + - / -- + - / -- + - / -- + -

1. Kıldum temennā iy delīl yol bulmağa senden yaña
Müşṭāḳ olupdur cān u dil irmeklige dīdāruña
Çāre nedür di iy Velī n'idem saña bulam yolu
Ḥall eylegil bu müşkili ḥayrān olup qaldum ṭaña
3. Benden baña yoқdur meded senden meded bī-ḥadd ü 'add
İy Ḥālīḳ-ı ferd ü eḥad irür bizi iḥsānuña
İy Zü'l-Celāl iy Zü'l-Cemāl benlik baña oldı vebāl
Benden beni luṭf eyle al vaşl eylegil kend' özüñe
5. Geldi baña senden nidā gitdi yüzümden uş ridā
Derdüme ol oldı devā yol buldı cānum vaşluña
Nā-geh tecellī eyledüñ benden saña yol eyledüñ
Benligümi maḥv eyledüñ gitdi ḥicāb öñden soña
7. Çün vaḥdetüñ sürmesini gözüme çekdüñ yā Ğanī
Gördüm gine bende seni yüz biñ şükür olsun saña

¹ vr. 12a.

Geydüm libās-ı vaḥdeti içdüm şarāb-ı kudreti
Buldum mü'ebbed devleti zıkr old' ene'l-Ḥaḫḫ uş baña

9. Kāşıd benem maḫşūd sen 'ābid benem ma'būd sen
Sācid benem mescūd sen secdem kamu benden saña
- Benem şerīf benem zarīf benem Rūhī cānı laṭīf
Oldı fenā cism-i keşīf çün nūr-ı Ḥaḫḫ tıldı bana

2.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Hāşe li'llāh 'ıṣḫuñı elden gönül cāna kıoya
Bir mü'eşşir nesnedür 'ıṣḫuñ senüñ cāna kıoya
- Ḳıbledür yüzüñ ḥabībüm kaşlaruñ miḥrābdur
Çün imām oldı cemālüñ özgeye niçün uya
3. Her kimüñ kim içi taşı ola 'ıṣḫuñdan tolu
Her dü kevnüñ ni'metinden şanma ol lezzet tuya
- Dürlü dürlü cevır u miḥnet görse yüz biñ yıl temām
Şanma kim 'ıṣḫuñ esīri uşanup senden toya
5. Benlik ü senlik ḥicāb u 'ār u nāmı bildi kayd
Ṭāhir oldı dil bulardan hem kilim şaldı şuya
- Çün ezelden tā ebed 'āşıkıların ḥālī bu nev'
Rind ü kallāş ol i Rūhī sen dahı düş ol şuya

3.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Hüsnüñe beñzer laṭīf şüretlü insan olmaya
Hem gönül tahtına lāyık şāh-ı sulṭān olmaya

² vr. 12b.

³ vr. 13a

Ol İrem bāğında vü Ravza-i Rıḏvānda i cān
Gül yüzüñ gibi dağı tāze gülüstān olmaya

3. Tuḥfe tağılmış kara zülf al yanağıñ üstine
Eyle nāzuñ vechile sünbül perīṣān olmaya

Aynası pākdür gören ḥüsn-i cemālūñi senüñ
Yohsa gözi perdelüden nite penhān olmaya

5. Çün ezelde oldu ma‘mūr ‘ışkuñ ile cān u dil
Tā ebed şöyle kalısar dağı vīrān olmaya

Ḥüsninüñ çün gözgüsidür zerre zerre kā’ināt
Andan özge nesne görmek Rūhīy’ imkān olmaya

4.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Kānķı ‘āşıkdur kim ol ma‘şūka kurbān olmaya
Yāḥūd ayru olsa bir dem yüregi kan olmaya
Dağı her dü kevnde yārdan özge kimse bilmeyüp
Şādık ola ‘ışķı vü ‘ahdinde noķṣān olmaya
3. Bir gönülde iki sevgü olmaya mümkün degül
Nitekim bir şehir içinde iki sultān olmaya
Nice Mecnūn ola kim Leylī viṣālinden cüdā
Gözlerinden seyl olup yaş ğarķ-ı tūfān olmaya
5. Ol ki bilmez dilberüñ cevriñ vefādur ‘āşıka
Müşkilin ḥall itmek anuñ bil ki āsān olmaya
Bu sözüm fehm eyleyen birlige gönül bağlasun
Tā ki cem‘iyyet güninde ol perīṣān olmaya
7. Bunda gelen bilmesek kim nereden gelmiş durur
Kaytduğı dem ol yola yol bulmaķ imkān olmaya
Cümle eşyā Hālik ü Bākīyi gör Ḥaķķ vechidür
Bu nazarlolu olmayan ḥayvāndur insān olmaya

⁴ vr. 13b.

9. Ol ‘imāretler ki yaptı miskīnūñ göñlinde dost
‘Arş u kürs durduçca ma‘mūr ola vīrān olmaya
Rūhī sen sözüñ uzatma aña kim fehmi itmege
Bu ġarā‘ib hikmeti delīle imkān olmaya

5.

Müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün

Recez -- + - / -- + - / -- + - / -- + -

1. Hayvān oñuñ ol insānuñ adın ki bir yār olmaya
Hem ‘āşıkūñ tevḥīdine göñlinden ikrār olmaya
Varsun dañı da‘v’ itmesün geldüm diyu bu ‘āleme
Ger şāh-ı ġarb u şark ise hergiz özi var olmaya
3. Her dem ene’l-Hakḳ didügi ne fā’ide bu ḥalka çün
Manşūr gibi şıdk ile ol zūlfine berdār olmaya
Çün nefsinı bilen kişi günden ‘ayan vaşf itmese
Bātında anuñ bilmiş ol zerrece esrār olmaya
5. Bir bāğda kim bülbul gelüp feryād ü efgān eylemez
Uçmağisa dūzaḥ olur çün anda gülzār olmaya
Ol Leylīnūñ dīdārına irişmege müştāk m’olur
Ol kimse kim şeb-tā-seher Mecnūn gibi zār olmaya
7. Şartı budur ma‘şūkanuñ kim ‘āşıkı berdār ide
Ma‘şūkanuñ emrinden özge ‘āşıkā kār olmaya
Geçmez özinden degme kez degmesi ol bī-dertlerūñ
Görsün bu girçek ‘āşıkā baş terki düşvār olmaya
9. Ol dem cānın kıyup vire cānum saña şādık olan
Bu bir nefes dirlik içün cānına korḡar olmaya
Şekker sözüñ kılğıl mükerrer iy Rūhī tūṭī-nefes
Tā fehmi ide ol kim sözüñ bilmez çü tekrar olmaya

⁵ vr. 14b.

6.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ağlayam ol deñlü kim bu gözlerüm görmez ola
Yaşlarum Ya'kubleyn leyl ü nehār diñmez ola

Fūrkatūñ Leylüm beni Mecnūn iderse çok degül
Vaşluñ için her nefes biñ āh idersem az ola
3. Ol kadar feryād idem ben gül yüzüñden ayru kim
Her seherde bülbulūñ āhı baña dem-sāz ola

Sen bilürsin hālūmi senden cūdā nic' idügin
Līki bilmezlendüğüñ sinüñ baña gör nāz ola
5. Bilmezem ādem tönin geyüp gelen 'ālemde kim
Rūm u ya Çerkez 'aceb ya despot oğlu Lāz ola

Cümle eşyādan ene'l-Haqq çağıran kimdür baña
Cān içinden işidüp bildüm anı n'āvāz ola
7. Sırrını fāş eyleme nā-maḥreme bu Rūḥīnūñ
Bu kadar söyledüğüm tapuñuza bir rāz ola

7.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Umaram kim ol benüm yār-i vefā-dārum ola
Ḥāşe li'llāh ki benüm yār-i cefā-kārum ola

Cümle 'ālem halkı ger men' ideler benden anı
Bilürem redd ide kamu bes benüm yārum ola
3. Evvel āhir göñlümün kesrin bilüp cev eyleyen
Müşfikum hem hem-demüm maḥbūb u dildārum ola

Bilür ola 'aczümi ol şefkat ide dā'imā
Görür ola hālūmi her 'ayba settārum ola

⁶ vr. 15a.

⁷ vr. 15b.

5. Ola vaşlet gide fūrkat her dü ‘ālem kayğusı
Gele yārum mūnisūm her derde tīmārum ola

Bu cihāndan yoğ olup gitdükde bākī dirlige
Yidi tamu ansuzın bu dildeki nārum ola
7. Maḥrem olduñ sırr-ı Haḫka iy Rūḫī söyledüğüñ
‘Işk ile kudret dilinden ma‘nī esrārum ola

8.

Fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilūn

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Mümkün olmaz bu ‘acūze dünya bize yār ola
Ne bu fānī ni‘meti bir dem bizümle var ola

Küllī zā’ildür bunuñ bizümle ḫīle kurduğı
Bilmiş iken ḫīlesin aldanmak aña ‘ār ola
3. Çün ‘asel diyü saña ağı şunar öldürmege
Sağın ol el şunma kim beñzer arusu mār ola

Nūr degül bu zulmetüñ aydınlığı bil iy cānum
Nefs-i emmāre yiri her dem caḫīm-i nār ola
5. Cūşa gelme çün bilürsin dünyede şeksüz bugün
Her cünūnlüğün sonı şöyle gerek qarār ola

Ol çiçekler kim būyı gül gibi olmaz bahçede
Bülbüle zehri anuñ çevresi çalu ḫār ola
7. Çün fenādur bākī olmaz cümle ‘ālem varlığı
Rūḫī remz ile didügin añlasañ yarar ola

⁸ vr. 16a.

9.

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Aşşı mıdur ol nesne kim andan saña ziyān gele
Ya ne kemāldür ol kemāl k'andan saña noḳşān gele

Çendān degül nā-cinsile şoḥbet kılpur rāz söylemek
'Āḳıl olan neymiş bilür k'andan aña yaman gele
3. Bilen kişi her dā'imā saḳınuben kılpur ḥazer
Ol daḥı bilmez kim ziyān kend' özine neden gele

'Ārif bilür 'ārif ḥālin cāhil anuñ varmaz yolın
Mümkin degül bu ikisi bir nev'ile yeksān gele
5. Bilmeyenüñ çün derdi yok bilmezligi yiter aña
Çāre degül bī-derdlere ıraḳ daḥı dermān gele

İy Rūḥī her nesne ki var dönse gerekdür aşlına
Toḡrı yola kim varmasa gümrāḥ olup peşmān gele

Ḥarfü'l-Bâ

10.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + –

1. Bend ideyim bāb-ı 'ışḳdan bir kitāb
Sırr ile çün ma'sūḳa kıldı ḥitāb

Didi bu 'ışḳ sırlarından kılpur 'ayān
Ref' oldu aramızdan çün ḥicāb
3. 'Āleme ma'nā ḳoḥusın fāṣ it
Bu muṭalsam gence eyle feth-i bāb

Söylegil aḥvāl-i 'ışḳdan şorana
Ḥall ide müşkilleri ola cevāb

⁹ vr. 17a.

¹⁰ vr. 17b.

5. Bu haḳīkat baḥri üzre di nedür
Bunca ism ü vaşf u ṭalğa (mevc) [vü] ḥabāb

Bu haḳīkat oldu çün baḥr-i kıdem
Hālik oldu ḥādīsāt çün ğarḳ-ı āb
7. Şāhid-i ‘ışḳ çün ki ref’ itdi niḳāb
Şems gibi pertev’ eyledi pertāb

Her ne ma’dūm var idi buldı vüçūd
Oldı ma’mūr her ne kim vardı ḥarāb
9. Şems-i vechi pertevinden nurlanur
Hāle-i vaḥdet çü bedr-i māh-ı tāb

Haḳdan özge nesne var dimek ḥaṭā
Şöyle kim şuşaşa göricek serāb
11. Celvelendi mümkināt üstine ‘ışḳ
Gör ki toğmış şems-i *min ve ra’l-ḥicāb*⁸⁴

Çünkü eşyā Haḳḳ ile ḳā’im ola
Bes ene’l-Haḳḳ didüğün ola şevāb
13. Sen dahı berdār ol Maṣṣūr gibi
Ḥasret odı nit’ ide bağruñ kebāb

‘İşḳ yolında kim şehīd olsa canı
Vaşl-ı bī-faşl ola zī *ḥüsn-i me’āb*⁸⁵
15. Her ne kılsa ‘āşıḳa ma’şūḳ olur
Hicr ü cev̄r ü luṭf u ‘az̄b olur ‘az̄āb

Bundan artuḳ dile gelmez bu kelām
Fehm itmez illā erbābu’l-elbāb
17. Mültebis ol kisvet-i ‘ışḳla Rūḥī
Çün semāsından saña geldi ḥiṭāb

⁸⁴ Kur’ân-ı Kerîm: Şûrâ 42/51: *Ve mâ kāne libeşerin en yükellimehü’llāhü illā vahyen ev min verāi ḥicābin ev yūsile rasülen fe yūhiye bi iznihi mâ yeşā’, innehü ‘aliyyün ḥakîm: [(Ya) bir vahy ile ya bir perde arkasından yahut bir elçi gönderip de kendi izniyle dileyecğini vahyetmesi olmadıkça, Allahın hiçbir beşere kelām söylemesi (vaki) olmamıştır. Şüphesiz ki O, çok yücedir, mutlak bir hükûm ve hikmet sahibidir.]*

⁸⁵ Kur’ân-ı Kerîm: Ra’d 13/29: *Ellezîne āmenū ve ‘amilü’ssālīḥāti ṭūbā lehüm ve ḥusn-i me’āb: [İman edip de güzel işler (hareketler ve ibâdetler) yapanlar: Ne mutlu onlara! (Nihayet) dönüp gidilecek güzel yurt da (onların)]*

11.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + –

1. Sensüz iy cān bu gönül oldu harāb
Görmeyelden seni gördi çok ‘azāb

Müşkil ola ger kıla şöyle hālüm
Yā İlāhī eyle aña fetḥ-i bāb
3. Vaşf olunmaz iy ṭabīb derd-i kıatı
Miḥneti igen oransuz bī-hisāb

Kıl ‘ināyet luṭf ile iy yār tīmār
Oldı ḥasret odına bağır kebāb
5. Hāḳdan özge kimse bilmez hālını
Şorar olsañ ne diyem saña cevāb

Bir nefes şād oluben hiç gülmedüm
Tolunalı gün yüzüñ taḥte’t-türāb
7. Ağlamaḳdan Rūḥī rūḥum dā’imā
Gözlerinden yaş akar mişlū ‘ş-seḥāb

Harfü’t-Te

12.

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – –

1. Tecellīsi yüzüñüñ ma‘nī-yi imāndur iy dost
Aña inkār iden insān degül ḥayvāndur iy dost

Kaşuñdur *ḳābe ḳavseyn*⁸⁶ ü zülfüñ Leyletü’l-Mi‘rāc
Aña ikrār idenler lāyık-ı ḳurbāndur iy dost

¹¹ vr. 18b.

¹² vr. 19a.

⁸⁶ Kur’ân-ı Kerîm: Necm 53/9: Fe kâne **ḳābe ḳavseyn** ev ednâ. [Bu suretle o, (peygamberlere) **iki yay kadar** yahut daha yakın oldu da]

3. Dişüñ incüsi vaşfin gösterür gözüm gamuñdan
Ki her kıatresi deryâ-yı ‘ummândur iy dost
- Yağar fūrkat beni ser-tâ-kadem şöyle şanasın
Yidi tamu odı bu dildeki nîrândur iy dost
5. Yüzüñ cennet kadüñ tûbî sözüñdür âb-ı hayvân
Tapuñuz arzû kılan hûr ile ğılmândur iy dost
- Baña bir dem tapuñsuz sekiz uçmağüñ fezâsı
Cağım ü nâr u zulmet bend ü zindândur iy dost
7. Hayâl itdi bu Rûhî cismini zülfüñ hayâli
Ki vaḳti key perişân-hâl ü ser-gerdândur iy dost

13.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Pāk zātuña bu her dü-kevn mir’âtdur i dost
Kamusı uşbu zâtıda maḥv u bi’z-zâtdur i dost
- Âftâb-ı cân cihânsın uşbu cümle kâ’inât
Kamusı ser-geşte hayrân hem çü zerrâtdur i dost
3. Şerḥ-i hüsnüñ dört kitābuñ ma’nîsidür i ḥabîb
Şâhidüm *seb’a’l-meşâni*⁸⁷ yidi âyâtdur i dost
- İy rûḥuñ Beyt-el-ḥarâmdur kaşlarıñ mihrâblar
Selsebîlün ‘aynısın sözleriñ âb-ı hayâtdur i dost⁸⁸
5. Genc-i bî-pâyân içinde bî-nevâ olmak ‘aceb
Teşne olavuz dört yanum baḥr-i fūrâtdur i dost
- Çün sen oldun Hakk Kitâbı sende yazlu ‘ilm-i a Hakk
İki ‘âlem ol cemâle muşhaf âyâtdur i dost
7. Rûhî rind-i ḥarâbât-ı melâmetdür bugün
Aña meyhâne anuñçün penc-evḳatdur i dost

¹³ vr. 19b.

⁸⁷ Kur’ân-ı Kerîm: Hicr 15/87: *Ve leḳad âteynâke seb’an mine’l-meşâni* ve’l-Ḳur’âne’l-‘azîm: [Andolsun ki biz sana (namazın her rek’atında) **tekrarlanan yedi (âyet-i kerîme)**’yi ve şu büyük Kur’ânı verdik.]

⁸⁸ Bu mısra’ın vezni bozuktur.

14.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İy yüzün tãbende şems ü vey cemâlün nûr-i zât
İy boyun tûbî-yi cennet iy saçun Kıadr ü Berât

İy ruhuñ Beyt-el-ħarām ü kaşlaruñ miħrâblar
Selsebîlün 'aynı sensiñ iy yüzün âb-ı ħayât
3. Maṭla'-ı envâr-ı ħüsnün ṭali' oldı 'âleme
Raḡsa girdi çarḡ-ı gerdün şu'lelendi kâ'inât

Dört kitâbun ma'nîsidür şerḡ-i ħüsnün iy ħabîb
Şâhidüm seb'al-meşânî âyetidür beyyinât
5. Küntü kenzen perdesinde iy ħafî olan ħabîb
Zâhir olduñ görnügeldün ġayra yokdur iltifât

Çün tecellî kıldı ħüsnün ṭoldı 'âlem nûr ile
Cümle eşyâ maḡv oldı vâcib oldı mümkinât
7. Perde-i ġaybu'l-ġuyûbı ortadan ref' oldı çün
Vech-i muṭlaḡ zâhir oldı külli şey'in hâlikât⁸⁹

Ĥaşr u neşr u hem kıyâmet oldı ħüsnünden zuhûr
Buldı ecrin tâibâtın 'âbidâtın sâihât⁹⁰
9. Ĥaḡḡ 'ayân oldı ve lîkin çeşm-i ser görmez anı
Çeşm-i sırdur gören anı bil yaḡîn iy münkirât

Ĥaḡḡa bâṭıl dime zâhid 'aybuñı gör epsem ol
Dün ü ġün zühd-i riyâyı itdügüñdür seyyi'ât
11. Kıalbüñi pâk it hevâdan ba'dezân gel 'âbid ol
Çün ħadıṡ-i Muşṭfâdur lâ-ħuzûra lâ-şalât

¹⁴ vr. 20b.

⁸⁹ Kur'ân-ı Kerîm: Kasas 28/88: *Ve lâ ted'u me'allâhi ilâhen âħara lâ ilâhe illâ ħüve küllü şey'in hâlikün illâ vechehü, lehul ħukmü ve ileyhi türce'un*: [Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka ħiçbir ilâh yoktur. O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Ĥüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.]

⁹⁰ Kur'ân-ı Kerîm: Tahrîm 66/5: *'Asâ rabbuhü in ṭalleḡakünne en yübdilehü ezvâcen ħayran min künne müslimâtin mü'minâtin kânitâtin tâibâtin 'âbidâtin sâihâtin seyyibâtin ve ebkârâ*: [Eger o, sizi boşarsa yerinize — Allaha itaatle teslim olan, Allahın birliğini tasdik eden, namaz kılan (tâatte sebat gösteren), ġünâhlardan tevbe ile vazgeçen, **ibâdet eyleyen, oruç tutan kadınlar**, dullar ve kız oğlan kızlar olmak üzere — Rabbinin ona sizden ħayırlılarını vermesi me'mûldür.]

Dilberüñ yolunda terk it baş u cān u dīn
Mūtū ḳable'l-mevt olanlar tā ebed buldı ḫayāt

13. 'İşḳ yolında kim şāhid oldısa anuñ bī-gümān
Vaşlı bī-faşl oldı cānı şanma anı sen memāt

Ger muzāfıyla şıfātı **Rūḫī** oldı dilberüñ
Çün izāfāt oldı sākıtı 'ayn-ı zāt oldı şıfāt

Ḥarfü's-Se

15.

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

Hezec + --- / + --- / + --- / + ---

1. Biḫamdillāh ki olmadum bu varlıgla mülevves
'Aceb rindem ki zātum ne ḳadīm oldı ne muḫdes
Mey-i 'ışḳ ḳaynayup tevḫīd meyin içdi göñül çün
Daḫı şimden giri olmaz izāfatla mülevves
3. Ḳaçan ol sākī-yi bākī mey-i tevḫīd vir' aña
Ki ola vasfı anuñ eren yolında çün muḫannes
Şükür Ḥaḳḳa irişdüm o bākī cennete girdüm
Oḫıram uş bugün elḫamdüli'llāhillezī evrās
5. Ezelden irişüpdür Rūḫiyā nūr-ı hidāyet
Anın iḫlās etegin' oldı şimdi müteşebbis

Ḥarfü'l-Cīm

16.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1. İy ṭabībüm derd ü mendem umaram senden 'ilāc
Dilde od u gözde şu-y-ile var idi bu mizāc

¹⁵ vr. 21b.

¹⁶ vr. 22a.

- Senden özge iy ḥabībüm var mıdur dermān baña
Ya olur mı derstden özge daḥı tīmāra' ihtiyāc
3. Ḥālüm iy kıblem ki senden ayru ol cān Ka'bede
Çekdügüm miḥnetleri vaşf idemezler cümle ḥāc
- Līki umar faẓl-ı Rabdan uşbu dertlü göñlüme
İre dermān bula cānum ayrılıqdan infirāc
5. İrişevüz hizmetine görevüz kıutlu yüzün
Ḥāşıl ola kamu maḳşūd ḳalmaya hıç i'vicāc
- Toprağa düşmiş iken bu ḳadrümüz 'arşa ire
Mi'rāca nūr ḳandilinden uyara cāna sirāc
7. Āmin ola fūrḳatinden ḳabūl ola āmīnüm
Bulmaya ayruḳ Rūḥī saña zafer ḥasūd lecāc

17.

Mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün

Hezec+ --- /+ --- /+ --- /+ ---

1. Bu gice Leyletü'l-Ḳadr mi 'aceb yā Rab ya Mi'rāc
Hezārān kadre iren bir demine ḳaldı muḥtāc
- Yile virdi Süleymān mülketini bu gice-y-içün
O sultān ibn-i Edhem tāc u taḥtın itdi tārāc
3. Bu dem ol dem durur kim fāş ola sırr-ı ene'l-Ḥaḳḳ
Olam berdār ḥabībüñ zülf-i dārında çü Ḥallāc
- Biḥamdi'llāh muḡaylān ḥār-ı zaḥmın çekmedin uş
Cemālin dilberüñ gördük zihī Ka'be zihī ḥāc
5. Taşup 'ışḳuñ deñizi ḳaynayup dürler döker uş
'Aceb ġarḳ olısar Rūḥī çü başdan aşdı emvāc

¹⁷ vr. 22b.

Ḥarfü'l-Ḥâ

18.

Mefā'îlün mefā'îlün fe'ûlün

Hezec+ --- /+ --- /+ ---

1. Ezelden ol müsâfirân-ı ervâḥ
Degüllerdi henüz muḳîm-i eşbâḥ

Bırakdı pertev ol ḥurşîde-i Ḥak
Ḳamu ecsâma töldi uşta ervâḥ
3. Mey oldı ol ü 'âşıklar daḥı cām
Cân oldı mey ü ekvân ḳamu aḳdâḥ

Tenüm mişkât durur göñlüm zücāce
Zücāce de cānumdur uşta mişbâḥ
5. Dilüm ser-mest iden bu mey degüldür
Cānum medhûş ḳılan iy cân degül rāḥ

O nûrlar nûrını var sen taleb ḳıl
İ Rûḥî tâ ola her işüñ işlâḥ
7. Muḳîm olğıl bir işikde kim anda
Bulına baḡlu işlerüñe miftâḥ

Ḥarfü'l- Ḥâ

19.

Mefā'îlün mefā'îlün fe'ûlün

Hezec+ --- /+ --- /+ ---

1. Baña va'de ki virdi dilber-i şūḥ
Anuñla cân dil aldı dilber-i şūḥ

Ṭolupdur 'ışḳı-y-ile ḥâne-i dil
Daḥıya yir ḳomadı dilber-i şūḥ
3. Göñül çün mübtelâ oldı ğam ile
Keremden sorageldi dilber-i şūḥ

¹⁸ vr. 23a.

¹⁹ vr. 23b.

Hālūmi ben ne denlū ‘arz idersem
Anuñ tek şefkat itdi dilber-i şūh

5. İderdi āh u feryād u efgān bu Rūhī
Gelüp feryāda irdi dilber-i şūh

Harfū’-d-Dāl

20.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İy gönül maṭlūbı vü maḥbūb-ı cān cānum meded
İy vişālī cān u dil rūh ile reyḥānum meded
İy liḳāsı ḥaste-dil derdine dermān ḳanısın
İy ḥadīşi teşne cāna āb-ı ḥayvānum meded
3. Ḳapusında vālih ü ḥayrān u zār ḳalmışlara
İy mürüvvet kānı iḥsān issi sulṭānum meded
Ger ḥayālūñ naḳşı gözden gā’ib olmaz bir nefes
Gel ber’ iy ḥūrī cemāl şüretde penhānum meded
5. Āb-ı çeşmüm ḳatresidür baḥr-i ‘ummān sensüzün
Ġarḳa virdi bu cihānı işbu tūfānum meded
Yaḳdı cānum yaḳdı gönülüm ḥasret odı şöyle kim
Ḳalmadı hīç bu vücūd şehrinde bünyānum meded
7. Yidi ṭamu senden ayru olduğıdur bu Rūhī
İy cemālī bāğ-ı Firevs ḥūr u rıdvānum meded

21.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Dutdı ‘işḳuñ odı iy cān içüm ü ṭaşum meded
Ḳana döndi bu gözümde aḳan uş yaşum meded

²⁰ vr. 24a.

²¹ vr. 24b.

Giceler feryād idüben zār ile kan ağılaram
Yanadur şām u seher uş kurı vü yaşum meded

3. Ağladur gāh yandurur bil ‘ışk işi kim şöyledür
Fāriğ olmaz bir nefes bu sevdādan başum meded

Şayru düşdi ‘ışk elinden bu gönül yavlağ ‘azīm
Derd ü guşsa oldu her dem sensüzin aşum meded

5. Yoldaş itmiş çün ezelden cānumı ‘ışk kendüye
Koma yoldaşlığıñı Rūhiyle yoldaşum meded

Harfū’z-Zāl

22.

Fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İy kamer şüretlü yār iy şöhetü hūb u lezīz
İy şeker sözlü habīb iy ru’yeti hūb u lezīz
İy firākı acısı ağı gibi cānlar yağan
İy likāsı dil şifās’ iy vaşleti hūb u lezīz
3. Ayrılığın cāna yidi tamu odından beter
İy vişālī rāhatum iy hizmetü hūb u lezīz
Kime kim zülfün hümāsı sāye bıraksa olur
Saltanatı pür-şafā vü devleti hūb u lezīz
5. Hem-dem olmak bir nefes sinüñle biñ cāna deger
İy hümā tal’atlu yār iy fırsatı hūb u lezīz
Çünkü kânun saña ‘aşık kanını dökmekse dök
İy hasen sîretlü yār iy ‘âdeti hūb u lezīz
7. Rūhiyā minnet idüben gamzesi oğlar atar
Zī sa’âdet cānuma iy minneti hūb u lezīz

Ḥarfü'r-Râ

23.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Senden özge bu göñül şehrine şāhum var mıdur
Maṭla' -ı hüsnüñden enver şems ü māhum var mıdur

Cevr ü zulminden firākuñ iy gözüm aydınlığı
Vuşlatuñdan özge hîç puşt u penāhum var mıdur
3. İrmeyüp toprak olursam vaşluña bir gün gele
Eydesin kanı diriğ ol hāk-i rāhum var mıdur

Mūtū kable'l-mevt olursa 'āşık-ı dīdāruña
'İşk şehīdi oldum uş dahı günāhum var mıdur
5. Çünkü kurbān eyledüm kend' özümü dost yoluña
Senden özge kan bahāsı iy İlāhum var mıdur

Rūḥī yüzün ayağūña toprağ olduğın diler
Kend' özine ol naşīb iy kıble-gāhum var mıdur

24.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Senden özge yār-ı dilber iy ḥabībüm kande var
Kanı bir dost senden özge iy nigārum kanı yār

İçmişemdür 'ışk elinden ben şarāb-ı Selsebīl
N'eylerem ben ol meyi kim ola soñında humār
3. Gel ki bülbul gibi zāram gül yüzüñden ayru uş
Fürkatüñden iy nigārum cānumı yandurdu hār

Ger firākı dilberüñ ağı durur nüş iderem
Şerbet-i vaşl içmez isem ider ağı cāna kār

²³ vr. 25b.

²⁴ vr. 26a.

5. Çün cihānuñ māl u mülki ni‘meti fānī durur
Rūhī gönülñ bākīye vir iste ‘ömr-i pāyidār

Kesb-i hikmet eyle lu‘b u lehve meşgūl olma kim
Uş görürsin bir qarār üzre degüldür rüzigār
7. Toğrı yoldur ‘ışk yolu çün Rūhī düşdi ol yola
Toğrı yere vara n’eyler kapularda hor u zār

25.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Gel ki müştāk oldı cānum yine dīdār arzūlar
Mūsī gibi düşüp ānest nārına⁹¹ nār arzūlar

İy ‘aceb ne şem‘ nūrıdur yüzün kim dā’imā
Nühfelek pervāne olup andan envār arzūlar
3. Hüsrevānī humda kaynar çün gönül çün mey müdām
Mey humārı anda n’eyler yār-i huşyār arzūlar

Uşda Mecnūn bigi yollar gözleyüp her rüz u şeb
Dü cihāndan el çeküben vaşl-ı dildār arzūlar
5. Haste olup zār u giryān āh u efğān eyleyüp
Derdine derdün tabībüm yine tīmār arzūlar

Şaldı özin uş gönül bir bahre kim pāyānı yok
Gör ne bahri durur ol kim dürr-i şehvār arzūlar
7. Yine vahdet sırrını fāş idiserdür bu Rūhī
Çün haķīkat bahri mevcin başdan aşar arzūlar

²⁵ vr. 26b.

⁹¹ Kur‘ân-ı Kerīm: Neml 27/7: İz kāle Mūsā li ehlihî innî ānestü nāran seātiküm minhā bi haberin ev ātiküm bi şihābin kabesin le‘alleküm testalün: (Hani Musa, âilesine: “**Ben gerçek bir ateş gördüm.** Size ondan ya bir haber getireyim, yahut size parlak bir ateş koru getireyim. Tâ ki ısınasınız” demişti.)

26.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Yine cüş itdi göñül yāruñ liķāsın arzūlar
Bu fenādan el çeküp yāruñ beķāsın arzūlar

Bunca derd ü cevr ü miḥnet ğam cefā çekdi 'azīm
Dōstına 'azm idüp mihr ü vefāsın arzūlar
3. Beryesinde⁹² hicrünün çekdüm muğaylān zaḥmetin
Ka'be-i vaşluñ içün sa'y u şafāsın arzūlar

Arzū kılan uçmağı dün gün 'ibādet eyleyüp
Gel ki cennet ķamusı yāruñ liķāsın arzūlar
5. Cān u dil derd-i firāķuñdan ḥabībüm ḥastedür
Şekkerinden la'lüñ cānum şifāsın arzūlar

Dü cihānuñ begligini çöpe şaymaz 'ışķ içün
Zīrā ma'sūķ 'āşıķuñ her dem gedāsın arzūlar
7. Dünye 'uķbī cān u dil terkini urdı yolına
Çün rızāsı ol imiş Rūḥī rızāsın arzūlar

27.

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Şād ol bugün ḥaste göñül kim derde dermānuñ gelür
Olsun beşāretler saña çün cān-ı cānānuñ gelür

Miḥnet içinde ğarķ idüñ sen zār u ser-gerdān olup
Şimden girü cem' it özüñ zülf-i perīşānuñ gelür
3. Cennet mişāl bu baḥçede seyr eyleyüp olma melül
Kim dü vücūduñ revnaķı luṭf issi sulṭānuñ gelür

Āb-ı revānı çeşmümün sāil olursa her taraf
Ġam yime kim biñ nāz ile serv-i ḥırāmānuñ gelür

²⁶ vr. 27a.

⁹² Kelimenin aslı "Çöl" anlamına gelen "Beriyye" olup, şâir vezin gereği bu şekilde kullanmıştır.

²⁷ vr. 27b.

5. Şıdķ u şafā-y-ile göñül bil bağlayup hızmetde ol
Çün fażl-ı Rabdan dā'imā bu vecche fermānuñ gelür
- Ger teşne-dil olsañ n'ola la'l-i zülāline yāruñ
Şükr eyle çün ol lebleri çeşme-i hayvānuñ gelür
7. Yāruñdan ayru iy Rūhī gerçi yanarduñ tamuya
Şād ol bugün kırtarmağa ol hūr u rıdvānuñ gelür

28.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Sensüz iy cān baña miñnetler ki devrān gösterür
Bī-ķarār zülfün gibi hālüm perīşān gösterür
- Sen habībün uş cemal-i cān-fizāsından ırak
Eşk-i çeşmüm bu cihānı tıtdı tūfān gösterür
3. Yakdı hasret odı cānum içüm ü taşum benüm
Fürķate düşünlere gör kim ne hicrān gösterür
- Derd-i ğamdan dürr-i nābuñ vaşfidur gözden akan
Zīrā kim her kaçresi dürr ile 'ummān gösterür
5. Tağıdaldan zülfini ruhsārı üzre ol habīb
Ehl-i 'ışkā dā'imā küfr ile īmān gösterür
- Şordum iy cān ben dudağuñ vaşfını 'ārıflere
Hızra la'lün uş şarābın āb-ı hayvān gösterür
7. Her kazāya var rızā vü her cefā olur şafā
Rūhīyā çün kamasın taķdīr-i Sübhān gösterür

29.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ğam yime iy haste dil kim derde dermān bundadur
Şād ol iy cān kim ḥabibüm cān-ı cānān bundadur

Gec bu kayğu tağlarından düş şafā būstānına
Tap akit gözüñ yaşın serv-i ḥırāmān bundadur
3. Vuşlata degşür firākuñ gel ber' iy cān bülbüli
Dāğ-ı hicre yakma özüñ gül gülistān bundadur

Kıl beşāret cāna çün cānāneye irdüñ bugün
Aç gözüñ Ya'kūb-veş kim Yūsuf-ı cān bundadur
5. Müjde iy dil dilberüñ ḥüsni zekātın virmege
Geldi uşta ḥāzır ol kim şāhib-iḥsān bundadur

Geç bu dünyā ḥūblarıyla 'işret itme iy Rūḥī
Çünki ol ḥüsn issi sultān şāh-ı ḥübān bundadur

30.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Nice derddür işbu derdüm bilmezem yoldaşlar
Kim ağıdur gözlerümden dem-be-dem kan yaşlar

Derd-i fūrkat şöyle kār itdi nigārā cānuma
Toğradı bağrum çıkardı yüregümde başlar
3. Ne diyem kim ḥaddi yokdur vaşfa gelmez miḥnetüm
Ne kılam çārem nedür bu derde iy qardaşlar

Cümle 'ālem ḥalkı ḥālüm bilüben ağlaşdılar
'Arş u kürs ü yir ü gök ü tağ ile hem taşlar
5. Bilimezsın iy raqīb sen ḥālümi var fāriğ ol
Nice idrāk eyleyeler gün yüziñ ḥuffāşlar

²⁹ vr. 28b.

³⁰ vr. 29a.

Çünkü derdün yok durur dermân umarsın zî ‘aceb
Derd hâlin bilmeye ‘ışk’ olmayan kulmaşlar

7. İy Rûhî sen çekdüğün cev̄ ü cefâ vü miḥneti
Kānde bilür ‘ışk’ (ḥ)ālinden⁹³ bilmeyen evbaşlar

31.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Taḳdîr ayru kılalı benden seni cān uşta gör
‘Anberîn zülfün gibi oldum perîşān uşta gör

Her ne ḳatre kim gözümden dökilür deryā olur
Çevresinde yüzümün dürr ü ‘ummān uşta gör⁹⁴
3. Haste dil olalı cānum senden ayru istedüm
Çāre derde derdi buldum yine dermân uşta gör

Ġarḳa virdi cān cihānı bu tenûrî ‘ışkuñuñ
Sîle virdi ‘ālemi gözdeki tûfān uşta gör
5. Çün çerāğıdur tecellînün cemālün şem‘i uş
Kim ziyāsın andan alur māh-ı tābān uşta gör

Yıḳalı bu gönümün şehrin firāḳuñ leşkeri
Bir ‘imāret itmeyüpsin ḳaldı vîrān uşta gör
7. Dār ḥālin ‘āşıḳa şor vā‘iz anı ne bilür
Bilmeyen Ḥaḳḳ biñ ene’l-Ḥaḳḳ dise yalan uşta gör

Dost cemālin görenüñdür bu maḳām-ı ‘āşıḳān
Varlığından el yumaḳdur bende nişān uşta gör
9. Zıḳr ü tesbîḥ ü namāz u şavm u erkān u niyāz
Zülfünün küfrine oldu cümle Ġmān uşta gör

Şimdi ol vaşluñ ki cānum fūrḳat oldu şüretā
Ol sebebdan buldı **Rûhî** cāvidān cān uşta gör

⁹³ ‘ışk hālinden: Şâir burada vezin gereği kelimenin başındaki “ḥ” harfini düşürüyor.
vr. 29b.

⁹⁴ Bu mısra’ın vezni bozuktur.

32.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İtdi göñlüm iy ḥabībüm derdüñi yār uşta gör
İtdi қanlu yaşla gözüm yüzümi yar uşta gör

Virdi özin aldı senüñ derdüñi el dutuben
Eyledi çün şıdķ ile hoş қavl ü қarār uşta gör
3. Şems-i ḥüsnüñ çün ṭulu' itdi göñülde iy ḥabīb
İtdi қamu dü cihānuñ ḥubların ḥūr uşta gör

Ṭolu görüp kendüde seni ene'l-Ḥaқķ çağırur
Қıldı zülfüñ girihini özine dār uşta gör
5. İkilikden geçüben çün bitdi göñül birlige
İtdi özini yoluña toz u ğubār uşta gör

Bu tenüm zerrātı dile geldi sırrı söyledi
İtdi mevcin deñizüñ çün başdan aşar uşta gör
7. Gevher içün **Rūḥī** ṭaldı deñize ğavvāş-var
Oldı ğarķ göñli çü kıldı baḥr-i kibār uşta gör

33.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Diller ister kim ruḥuñ şevķine düşüp yanalar
Cān u dilden n'ite kim şem' odına pervāneler

Senden ayru Leyliyā [hep] çekdüğüm bu dertleri
Çekmemişdür bu cihānda 'āşık-ı dīvāneler
3. Çeşm-i giryānumdan iy gül yüzlü penhān olalı
İşüm oldı bülbul-tek⁹⁵ āh u zār efgānlar

³² vr. 30b.

³³ vr. 31a.

⁹⁵ Bu mısradaki vezin problemli görünmektedir; ancak metnin harekelendirilmesinden şâirin bülbul kelimesinin ikinci hecesinde vezin kurallarına uymamasına rağmen med yaptığı anlaşılmaktadır.

Ṭāḳatüm ṭāḳ oldı şabrum ḳalmadı hîḳ bilmezem
Bu oransuz derde dermān n'olısar merdāneler

5. Şūret-i naḳş-ı ruḥuñ 'aynuma⁹⁶ ḳonalıdan
Gözlerümüñ saçusıdur la'l ile dürdāneler

Dü cihānı bir nefes vaşlına virmez bu göñül
Virdüm irsem başum[1] yüz cān ile şükrāneler

7. Ruḥlaruñ şevḳi idüpdür Rūḥiñüñ göñlin vaṭan
Zīrā dā'im genc-ḥāne yiridür vīrāneler

34.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Yine göñlüm şūret-i cānān görüp cānın virür
Zülf ü ruḥsārın görüb[en] dīn ü īmānın virür
Bir nazar ol bī-miṣāl ḥüsnüñi şāhum görmege
Dünyā 'uḳbī sekiz uçmak ḥūr u rıdvānın virür
3. Gül yüzüñi görmez ise bir nefes cān bülbüli
Cennet olur bir ḳafes zāğa gülistānın virür
Hızra bir ḳatre zülālünden irerse iy ḥabīb
El çeküp bu dirliginden āb-ı ḥayvānın virür
5. La'l-i dürr nābüñ ḥayālī gözlerüm 'ummānına
Sensüzün uş gör ki incü dürr mercānın virür
Cānumı ḡam yandurup çarḥa çıkardı āhumı
Ne 'aceb odmış ḡamuñ kim göge duḥānın virür
7. Şehd içine semm ḳatmış **Rūḥī**ye şerbet virür
Çün devādur derde derdi bildi dermānın virür

⁹⁶ 'aynuma: Bu kelimeye vezin bozulmaktadır. Şâirin bu kelimeyi "aynuma" şeklinde düşündüğü anlaşılmaktadır.
³⁴ vr. 31b.

35.

*Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün**Hezec* + - - - / + - - - / + - -

1. Cemālūñ dilberā Ḥaqq manzarıdur
Ki sırr-ı *küntü kenzüñ* mazharıdur
- Bu cismüm halvetinde şem‘ -i cānı
Uyanduran yüzüñ nūrı feridür
3. Dil ü cānı harāb u mest kılan
Yine cām-ı şehūd-ı dilberidür
- Nişār ayağūña şāhā kuluñuñ
Yüzinden zer gözinden gevheridür
5. Fidā için yoluña iy habībüm
Faķīrāne varı cān u seridür
- Demüñden zinde oldı kamu cānlar
Lebüñden Hızr henüz dahı diridür
7. Kōmayan kıymetin yāķūt u dürrüñ
Leb-i la‘lūñ ü dişüñ cevheridür
- Zihī düzmiş seni ol şun‘ -ı Ḥālık
Ki hüsñüñ vaşf olunmaķdan beridür
9. **Rūhī** uş *küntü kenzüñ* hānesinüñ
Daķık remzi muḥaķķaķ sırlarıdur

36.

*Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün**Remel* - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1. Cism ü cānuñ maķşūdı sen dilber-i cānānedür
Vaşluña irmeklige her dü cihān şükrānedür
- Çün ezelden ‘ışķ şarābın içmişemdür tā ebed
Vaḥdetüñ meyḥānesinde cān u dil mestānedür

³⁵ vr. 32b³⁶ vr. 33b.

3. Dilberüñ 'ışkı meyinden içürüp cāna müdām
Mest iden yāruñ ğamından yine ol peymānedür
- Şāhid ü mey rengine hem-reng olupdur çün kadeh
Yā Rab ol pākīze meyden özge rūḥ-efzānedür
5. Şem'-i meclis çün kim ol yāruñ cemāli oldu uş
Bu sebebden baş u cān [hep] iy cānum pervānedür
- Her ki yana ol cemālūñ şem'ine vaşlet bulur
Bes dahı yanmağdan özge 'āşıkā pervā nedür
7. Bir kadeh şundi baña la'l-reng meyden [ol] ḥabīb
Baş u cān kıldum fidī çün himmetüm merdānedür
- Sübḥa vü süccādemo ḥum-hānede kıldum girev
Çün melāmet yolına düşdüm işüm rindānedür
9. 'Aynuma gelmez cehennem korḥusı vü cenneti
Ummazam çün kim içinde ğayr-i Ḥaḳḳ bīġānedür
- Ol ḥarābāt-ı fenāda düşeli bī-'aql u hūş
Rūḥī bu ḥalkuñ dilinde dün ü gün efsānedür

37.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + - -

1. Bu göñül sensüz cihānda iy cānum bī-cān olupdur
Gözlerüm yaşı ṭapuñsuz la'l ile mercān olupdur
- Baş' aġalı 'ışk hevāsı oldu yüzüm yoluña ḥāk
Şevk odından yüregüm şu cigerüm biryān olupdur
3. Kānde varam cān u dil ṭār olmaya (iy) yār fūrḳatūñden
Kim baña iki cihānuñ vüs'ati zindān olupdur
- Gel ki senden ayru bu cān bülbul' iy gül yüzlü yārum
İşi dā'im āh u zār u nāle vü efgān olupdur
5. Dāğ-ı ḥasret çün ğamuñdur **Rūḥī**ñ cānına cānum
İşbu ḥasret āteşinden cān u dil giryān olupdur

³⁷ vr. 34a.

Harfû'z-Zâ

38.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Senden özge gönüm iy yâr kimseyi yâr istemez
Rûhînüñ dildârisin u özge dildâr istemez

Bir nefes şâd olmadı 'âlemde iy cân bülbüli
Çünki gülsüz kıla bülbül dahı gülzâr istemez
3. Gel ki sensin gönümün maşşudı vü maşşubı cân
Maşşudından özge gönül nesne zinhâr istemez

Çün ezelden sırr' ene'l-Hakk gönüme oldu naşîb
Zülfünüñ çîninden özge dâra berdâr istemez
5. Añsuzın uyandığı dem ol 'adem hâbından ol
Sini gördi gözin açup gayri bî-dâr istemez

'Âlem-i ervâhda cānum mestidi mest-i müdām
Tâ ebed mestdür bu cān özini huşyâr istemez
7. Gice gündüz yanadur uş iştiyâkıñ şem'ine
Dilberüm vaşluñ ğamından özge ğam-hâr istemez

Baş u cān u küfr ü îmān yoluña terk eyledüm
Ġayruña 'âlemde hîç cānı hırîdâr istemez
9. Ben seni buldum seni sevdüm saña oldu yönüm
Senden özgeye **Rûh**' özin 'aşık-ı zâr istemez

39.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Senden ayru 'ıyş u 'işret gönüm iy yâr istemez
Fûrkatün kayğusı besdür özge ağıyâr istemez

³⁸ vr. 34b.

³⁹ vr. 35a.

Çün ezelden gülşen-i vaşluñ ile hem-rāz idi
Hem ebedde gül yüzüñden özge gülzār istemez

3. Sen gidelden gitdi göñlüm gitdi ‘aqlum gitdi cān
Her dü kevnün varlığından oldı bī-zār istemez

Çün ki Mecnūn oldı Leylī ‘ışkuña bu cān u dil
Turra-i zülfüñden özge özine dār istemez

5. Sensin āhir zāhir u bātında memlū her nede
Senden özge göñlüm uş dāreynde deyyār istemez

Rūhīyi vaşl-ı bekā bahrine sen garķ eylegil
Çün aña dā’im umu özini bī-yār istemez

40.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + –

1. Kāndesin iy dilber-i dildārumuz
Bülbüli zār eyleyen gülzārumuz

Bir nefes vaşluñ bahāsı olmaya
On sekiz biñ ‘ālem iy dīdārumuz
3. Bendeden yüzüñ nihān itme şehā
Sır içinde sır olan esrārumuz

Çün ezeldendür te‘ārūf kılma yād
Bu kuluñı yād idüp ikrārumuz
5. Derde tīmār yine derd arzūlaram
Eyle dermān iy dil-i āzārumuz

Dest-i ḥasret yakdı göñlüm şehrin
Bir ‘imāret itse n’ola gelüben mi‘mārumuz⁹⁷
7. **Rūhī** ümmīd bağlayupdur şıdķ ile
Yine vaşl’ irişe iy dildārumuz

⁴⁰ vr. 35b.

⁹⁷ Bu mısra’ın vezni bozuktur.

41.

*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün**Remel* – + – – / – + – – / – + –

1. Terk ide mi seni cān iy cānumuz
Cān içinde cān olan cānānumuz
- Zulm-i hicrūñ yıksa cān mülkin n'ola
 Kıla ma'mūr 'adl ile sulṭānumuz
3. İy yüzi gül saçı sünbül māh-rū
Gözi nerges zülfleri reyḥānumuz
- Hasretinden cān u dil yanmış iken
 İre dermān vaşl ile dermānumuz
5. N'ola bir gün **Rūḥī**yi görüp diseñ
Nitesin iy zār u ser-gerdānumuz

42.

*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün**Remel* – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Bu cihānda var mıdur bencileyin dildārsuz
Kim çeker cān bülbüli ḥār zaḥmını gülzārsuz
- Günde biñ kez ölse yigdür dirliğinden 'āşıkuñ
 Kalur olsa fūrkat içre derd ile ol yārsuz
3. Çekdügüm miḥnetleri Eyyüb belāda çekmedi
Kalmışamdur ben bu dertle tā ebed tīmārsuz
- Ağlayup Ya'kūb āḥir buldı vişāl Ken'ānına
 Kānlu yaşum gör ki diñmez sen dil-i āzārsuz
5. Tāmu odın nisbet itsem fūrkatüñe zerredür
Gör ne yanar ḥoş bu **Rūḥī** senden ayru nārsuz

⁴¹ vr. 36b.⁴² vr. 32a. "Bu gazel yazmada 'r' harfi ile yazılmış olan gazellerden 34. Gazelden sonra yer almaktadır. Tertip gereği tarafımızdan 'z' harfi ile yazılan gazellerin sonuna alınmıştır."

Harfû's-Sîn

43.

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Recez -- + - / -- + - / -- + - / -- + -

1. Vaşf-ı cemālūñe i şāh bulunmadı ḥadd ü kıyās
Taḥkīk bu 'ālem varlığına varlığıñ oldu esās

Oldı senūñ nūruñ tecellīsinden işbu dü vücūd
İdrāk kaçan idebile ḥüsnūñ şifātın bu ḥavās
3. Mevhūm varlık varlığıñuñ pertevdür şöyle kim
Vardur kamerde işbu nūr kim görünür amm' in'ikās

Ḥüsnine ay yüzlülerūñ ḥayrān u vālihdür gönül
Zīrā kim ay yüzlüler alur gün yüzüñden iktibās
5. Ğayb u şehādet iy **Rūḥī** Ḥaqq ile kā'im bī-gümān
Ger gerçek erseñ bu iki 'ālemde olgıl ḥaḡ-şinās

Harfû's-Şîn

44.

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

Hezec + --- / + --- / + ---

1. Şu cān kim olmadı sen cāna yoldaş
Degül ādem o ma'nide kara taş

Yaluñuz ḡaluben senden cüdā uş
Fiḡānumdan taḡılur taḡ taşar taş
3. Yürek başlu gözüm yaşlu ciger kan
Araram bulmazam ḥālūme hāldaş

Dilerdüm gizleyeydüm sırrımı līk
Gözüm yaşı kılpudur 'āleme fāş
5. Kesilgil **Rūḥī** sen ḡayrı görenden
Varup müşrikler ile olma yoldaş

⁴³ vr. 36b.

⁴⁴ vr. 37a.

45.

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Hezec + - - - / + - - - / + - -

1. Cihānda kande var bir toğrı yoldaş
Ki hāle haldaş ola sırra sırdaş

Varın terk eyleye yāri için ol
Ki ola ‘ışk yolında rind ü kallaş
3. Geze yāri firākıyle gözi yaş
Esirgeyüp bil’ ağlaşa tağ u taş

Bu sırrum gizleyem dirdüm velīkin
İdüpdür ihtiyārsuz gözyaşı fāş
5. Demidür iy Rūhī sen dost yolına
Viresin ‘ışk ile yüz cān ile baş

46.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1. Fūrkatūñ odı niğāra gör ne hicrān eylemiş
Kara zūlfūñ gibi göñlümi perīşān eylemiş

Çünki yaḥdı ‘adl ile işbu faķīrūñ göñlüni
Faẓl ile ol dem girü tizcek ābādān eylemiş
3. Göre tā vech ile cānum işbu şīrīn rūzigār
Kānuma fetvā virüp yoluña kurbān eylemiş

Zerre zerre bu vücūdum varlığın iy reh-nümā
Kāplamışdur zāhir ü bāḥında pinhān eylemiş
5. Bilmezem ben işbu rāzı kim kılupdur şöyle fāş
Söylenür dillerde ‘ışkum yaḥşı destān eylemiş

Ne bilür Hızır içdügi āb-ı hayātuñ kadrini
Ol kişi kim Hakk anı ma‘nide ḥayvān eylemiş

⁴⁵ vr. 37b.

⁴⁶ vr. 38a.

7. Baña dirler bu ne hâldür bilmeyen ‘ışkuñ ğamın
Kim seni şöyle bugün ğāyetde hayrān eylemiş
Dilberüñ ‘ışkı ğamı genc-i revāndur kim anı
Gizlemekçün cānda **Rūḥ**’ özini vīrān eylemiş

Ḥarfü’ş-Şād

47.

Mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün

Hezec+ ---/+---/+---/+---

1. Riyāzatla eridüp sen iderseñ cismüñi ḥalāş
İrişe ma’nī yüzinden cānuña kimye-i ḥavāş
Dilerseñ Ḥaḳḳ katında t̄ā’atüñ maḳbūl ola dā’im
Düriş dün gün ‘ibādet kıl refīḳ idin saña iḥlāş
3. Me‘ānī dūrlerini ‘ışk ile kılup talep göñlüm
Ḥaḳīḳat bahri içre görince olmuş durur ğavvāş
Kemāl evcinden iy göñül girü ḳomaya saḳıngıl
Ḥazīz-i ‘ālem-i ecnās keşīf-i kesret-i eşḩāş
5. Eger sen Ḥazret-i Maḥmūd’ irem maḥbūb olam dirseñ
Özüñ Ayās gibi eyle **Rūḥī** tā olasin sen ḥās

Ḥarfü’z-Zād

48.

Mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün fe’ülün

Hezec+ ---/+---/+---/+---

1. İder dā’im göñül ü cāna feyz-i ‘ālem-i feyz
O sır ‘ālemlerinden uş ki ya’nī ādem-i feyz
Düşer her dem bu keşret gülşenine tāze ḳılur
Bu vahdet deñizinden uş pey-ā-pey şebnem-i feyz

⁴⁷ vr. 38b.

⁴⁸ vr. 39a.

3. Dem-ā-dem irişür tedric ile ğayb ‘āleminden
Süleymān göñle ‘ilm ü hüküm ü hikmet hātem-i feyz
Niyāz u ‘ışık u zevk u şevk olıcak perde gider
Dil ü cāndan açıla uş tılsım-ı muhkem-i feyz
5. Hākā minnet ki göñlüm olmadı bir dem mu‘ārız
Okunduğda kitābında dürüs-ı mübrem-i feyz
Yağın bildi bu göñlüm kim Hākuñ feyzinsüz açılmaz
Mu‘ammā-yı hūrūf u ism ü vaşf-ı müdgam-ı feyz
7. Gel iy **Rūhī** olagör sen bu baħr-i esmāya ğavvāş
Elüñdedür senüñ çün uşta ism-i a‘zām-ı feyz

Harfü’-t-Tā

49.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Varlıguñ çün oldı şehā bu dil ü cāna muhīt
Olısdur işbu göñlüm sırr-ı a‘yāna muhīt
Bir belürsüz katre-y-idi bu şınuğ göñlüm benüm
Sen nazar kıladan oldı baħr-i ‘ummāna muhīt
3. Çünkü vahdet gülşeninde birlige bitdi göñül
Oldı hüsna bahçesinde bāğ u büstāna muhīt
Her dü kevn göñlüme oldı benüm bu dem muhāt⁹⁸
Oldı çün miskīn göñül ‘arş-ı Raħmāna muhīt
5. Tamdı çün sır noktası ber-şafha-i ekvāna uş
Oldı ol nokta **Rūhī** gör kevn-i insāna muhīt

⁴⁹ vr. 39b.

⁹⁸ Bu misra’ın vezni bozuktur.

Ḥarfü'z-Zā

50.

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

Hezec + --- / + --- / + --- / + ---

1. Kılaldan tahmirinde ādemün esrāruñı maḥfūz
Olupdur senden iy Sübhān gönül ü cān u dil maḥfūz

Bu esrārı idersem şerḥ sığışmaz Levḥ-i Maḥfūza
Zīrā elvāḥ-ı dilden biñde biridür Levḥ-i Maḥfūz⁹⁹
3. Okıyaldan sebaḥ medrese-i ḡayb-ı hüviyyetden
Senün ḥüsnün kitāb' āyātın' oldum ḥāfız u maḥfūz

'Acebdür ger ola esrār-ı kudsī(ye)ye ḥazīne-dār
Şo(l) gönül kim ola nefsanī şehvetler ile maḥfūz
5. **Rūḥī** rūḥ-perver olduḡı bu sözlerün şeker gibi
Zīr' aḡzumda zi vaşfuñ oldı birkaç lafz ile maḥfūz

Ḥarfü'l-'Ayn

51.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1. Senden oldı her dü 'ālem nice kim günden şu'ā'
Cümle varlık hep senüñdür kimsene itmez nizā'

Ol fezā-yı 'ālem-i vaḥdet meyādīnında uş
'Arş tā ferş zerre gelmez kande kaldı bir zīrā'
3. Bu ḥazizden iy gönül pervāz idüp kırtar özüñ
Tā kim ola perde vech-i evc-i Ḥaḡdan irtifā'

Ger dilerseñ dā'imā vaşlet şarābın içesin
Cān u dilden dü vücūddan eylegil sen inḳıṭā'

⁵⁰ vr. 40a.

⁹⁹ Bu mısra'ın vezni bozuktur.

⁵¹ vr. 40b.

5. ‘Ālem-i sırra sefer eyleyicek sen iy göñül
Öz özüñe varlığıña qalmayup eyle vidā ‘
Zerre zerre her dü kevn işit **Rūhī** tesbīh ider
Ġaflet uyqısından uyar cānuñı kıl istimā ‘

Ḥarfü’l-Ġayn

52.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Geçdi ‘ömrüm ele girmez yār-i hem-dem iy dirīġ
Bir vefālu ‘ahdi çin ü qavli muḥkem iy dirīġ
Kime kim cānum didümse ol yüregüm yaralar
Arayup ardum bulunmaz aña merhem iy dirīġ
3. Yaraya merhem vefālu yār imiş ol qande var
Qaldı bu derd tā ebed şöyle [ki] pür-ġam iy dirīġ
Her ki yār oldı diler bu sırrımı fāş eyleye
Bī-vefā vü pür-cefā olmaz çü maḥrem iy dirīġ
5. Bir feraḥ çün bu **Rūhī** yüz biñ teraḥ kıldı qabül
Bir dem anı da bulup olmadı ḥurrem iy dirīġ

Ḥarfü’l-Fâ

53.

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Qapuñ toprağıdur a‘rāf-ı eşrāf
Maḥalleñ Ka‘be-i eşnāf-ı eṭrāf
Cemālün āfitābından tolıdur
Qamu zerrāt-ı ‘ālem qāf tā qāf

⁵² vr. 41a.

⁵³ vr. 41b.

3. Cemālūñ şemsinūñ işrākı-y-içün
Göñül gözgüsi jengin eyledüm şāf

Bu ‘ışkuñ dersinūñ bir harfin okı
Nedür kim okuyasın naḥv ü keşşāf
5. Çü zıkr u zākir u mezkūr sensin
Hem esmā ü nü‘ūt ü zāt ü evşāf

Ne bilsün noḡta-i insānı ḥayvān
Bilür ol meşrebi kim ola şeffāf
7. Bu **Rūḥī** göñlini şol günden aldı
Ki olmadın mümtezic bu nun ile kāf¹⁰⁰

Harfū’l-Ḳāf

54.

Müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün

Recez -- + - / -- + - / -- + - / -- + -

1. Cehd idüben oldum bugün biñ derd ile bīmār-ı ‘ışk
Tā irişe her dem benüm bu derdüme tīmār-ı ‘ışk

Varlığımı terk eyleyüp ‘ışkuñla yār oldı göñül
Anın görünmez gözüme hergiz bu dem aḡyār-ı ‘ışk
3. Yolında ‘ışkuñ tā ebed vīrān olupdur bu göñül
Tā kim gele ma‘mūr ide dā’im anı mi‘mār-ı ‘ışk

Senden Ḥaḳa çok perde var Ḥaḳdan saña hīç perde yok
Yık perdeñi görgil Ḥaḳı kim biline esrār-ı ‘ışk
5. **Rūḥī** saña ‘ışkdur yakīn evvel āḥir ‘ışkdur hemīn
Ma‘nī-y-ile bātında gör zāhirdür uş āşār-ı ‘ışk

¹⁰⁰ Bu mısra’ın vezni bozuktur.

⁵⁴ vr. 42a.

Ḥarfü'l-Kâf

55.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İy yārenler bu fenā mülkin 'imāret eylemeñ
'Ömrüñüz naḳdin virüp bākī ḥasārat eylemeñ

Çün bunuñ sūdı ziyāndur 'ākıbet şeksüz size
Terk idüñ li'llah te'ālā bu ticāret eylemeñ
3. Çāk-i serdür mal ḥisābın ya 'azābın nefsüñüz
Ger ḥelāldür ya ḥarāmdur cāna gāret eylemeñ

Çün bilürsüz cümle varlık şoñucı yok olısar
Terk idüñ bes ne gerek bunca emāret eylemeñ
5. Bu vücūd şehrin dīve virmeñ saḳınuñ dir **Rūḥī**
Nefs Belḳısına varuben ziyāret eylemeñ

56.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ne gerek bunca bu dünyāyı 'imāret eylemek
'Ömrümüz naḳdin virüp bunca ḥasāret eylemek

*Milketi lā yenbeḡi*¹⁰¹ 'aynüme gelmez zerrece
Ne Āsāf gibi Süleymāna vizāret eylemek
3. Bu günüm sermāyesin yile virürsem ger baña
Olıсарdur key ziyān eyle ticāret eylemek

Gırıra olma bu cihānuñ varlığı bākī degül
Çün revā degül saña cānuña gāret eylemek

⁵⁵ vr. 42b.

⁵⁶ vr. 43a.

¹⁰¹ Kur'ân-ı Kerîm: Sâd 38/35: Kāle rabbigfîrlî ve heblî **mülken lā yenbeḡi** li eḥadîn min ba'dî, inneke ente'l-vahhâb: [Dedi ki: "Ey Rabbim, beni yarlığa. Bana öyle **bir mülk** (-ü saltanat) ver ki o, benden **başka hiçbir kimseye lâayık olmasın**. Şüphesiz bütün muratları ihsân eden Sensin, Sen".]

5. Saña vācib olan oldur her nefes biñ cān ile
Hakḫ işiginde yüzüñ sürüp ziyāret eylemek
- Rūḫī** seni iy göñül da‘vet ider Hāḫdan yaña
İşid andan kim sözidür hoş beşāret eylemek

Harfü’l-Lâm

57.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. ‘İşka yoldaş olana yokdur ğam-ı māl ü menāl
Vālih-i ḫāzret olana fikr-i cennet ḫodmelāl
- Şevḫuñuñ kuyındaki müflislere çarḫdur ğulām
Vuşlatuñ yolında sāliklere ‘ālem pāy-māl
3. ‘Ārifān-ı vaşfuña maġbūt durur eşrāf-ı milk
Dergehüñ müdbirleri sergeşte-i tīh-i ḫalāl
- Feyz-i faẓluñdan alalı nühfelek bir şemme bū
Oldı ser-gerdān ḫapuñuñ işiginde māl ü sāl
5. Od ğulistān oldı luṭfuñdan Ḥalīle iy Celīl
İtdi ḫahruñ Nemrūda yarım üyezle ğuşmāl
- Her ki yol buldı işigüñ topraġına buldı ‘izz
Kim anuñ vaşfinda ‘ācizdür ḫamu seyr-i maḫāl
7. Hicrūñuñ mecrūḫlarına nīş-i hicrūñ pür-şafā
Vaşluñuñ şusuzlarına her bir odı biñ zülāl
- ‘İşkuñuñ tīġınd’ ölenler dirliği cāvid olur
Şayd-ı şāhīn ğamuñdur şāh-ı milk-i bī-zevāl
9. Bāde-i ‘işkuñ içenler Şiblī vü ma‘rūf Cüneyd
İşigüñde cān şatan ‘Ammār u Selmān u Bilāl
- Dürdī-i derdüñ senüñ bīmār-ı dil dermānidur
Sırr-ı üzḫür didügidür ḫāl-i her şāḫib-kemāl

⁵⁷ vr. 43b.

11. Çün vişālūñ istemekde oldı Rūḥī cān-feşān
Tā kaçan ḥāşıl ola işbu temennā-yı vişāl

58.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İy yalan dünyā ögünme baña zinhār epsem ol
İy na'īmī 'izz ü nāzı cīfe murdār epsem ol
İy zağal bāzārlu āli çok cefākār u dağāl
Zīnetūñ 'arz itmegil iy pür-ḥıyel var epsem ol
3. Gül didüğüñ diken ü şāduñ kamu guşşa vü renc
Dirmezem dirşürmezem ü senden iy ḥār epsem ol
Ni'metüñle ḥaşmet ü hem devletüñden çekdüm el
Zīrā hep miḥnet ü ḥasretdür i ğaddār epsem ol
5. Baluña çün ağı katduñ nūş-dāruñ var saña
Ṭaduña aldanmayam kim semmdür iy mār epsem ol
Cennet olduñ seni seven aḥmağa biş günlücek
Āḥiretde gör ki yirin eyledüñ nār epsem ol
7. Rūḥī fitneñden kaçuben üç ṭalağ virdi saña
Kesil andan çünki olduñ aña ağıyār epsem ol

59.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + –

1. İy benüm çok sevdüğüm cān gitme gel
İy gönül taḥtına sulṭān gitme gel
İy ki la'lūñ şevkine yanmışlara
Vaşletüñdür āb-ı ḥayvān gitme gel

⁵⁸ vr. 44a.

⁵⁹ vr. 45a.

3. Dün ü gün iñilerem dolablayın
Gözlerümden dökilür kan gitme gel
- Ayrılah gül yüzüñden kıluram
Gice gündüz āh u efgān gitme gel
5. Bu firākuñdan **Rūḥī** dil-ḥastedür
Sende bulur derde dermān gitme gel

Ḥarfü'l-Mîm

60.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ağladur sensüz beni fūrkat i cān kanlar müdām
Miḥnetüñ ider göñül derdine dermānlar müdām
- Gül yüzüñden ayrulalı bülbül-i cān iy dirīg
Oldı işüm āh u zār u derd ü efgānlar müdām
3. Kılmayam bir dem naẓar bu 'ālemüñ gülzārına
Ḥār ola iy gül baña sensüz gülistānlar müdām
- 'İzzet-i kevneyn kesb itmek için bu dünyede
İhtiyār kıldum baña zilletle vīrānlar müdām
5. Gerçi çekdüm fūrkat ü derdüñ ğamını iy nigār
'Āķıbet vaşlunl' idesin baña iḥsānlar müdām
- Bu cihānuñ bī-beķā zīnetlerine kalmayan
Anda yarın yār ol' aña ḥūr u rıdvānlar müdām
7. Dünyī 'uķbī terk idüpdür yoluña miskīn **Rūḥī**
Bes faķīr olan durur dāreynde sulṭānlar müdām

61.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Sensüz iy cān bu cihānda bir nefes şād olmadum
Ğuşşalarda geçdi 'ömrüm hergiz āzād olmadum

Yār olalı ḥasretüñ göñlüme iy gül yüzlü şāh
Devlet-i vaşla irüp cān dil-ferah-şād olmadum
3. Senden ayru 'arşa çıkdı āh u efgānum benüm
Gel ki sensüz iy dil-ārām hīç dil-şād olmadum

Beni Mecnūn itdi 'ışkuñ Leylī hem Şīrīn sözüñ
Gün mi vardur Hüsrevā yoluñda Ferhād olmadum
5. Cān ilin cevrüñle **Rūḥīnūñ** ideli sen ḥarāb
Dem mi var 'ışkuñda ma'mūr olup ābād olmadum

62.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İy dirīgā ben baña bir laḥza yarar olmadum
Şanasın bu dünyenüñ mülkinde hīç var olmadum

Ğaflet ile 'ömrümüñ naḳdin ḥasāret eyledüm
Ma'rifet dürrine cāndan ben ḥırīdār olmadum
3. Cem' idüben özümi bir pīr etegin dutmadum
Tıfl gibi lehv ü lu'bdan zerre bīzār olmadum

Düşmen oldum 'aqlum ile nefsüm içün iy dirīg
Soñra varup yalvarup cehd eyleyüp yār olmadum
5. Oynadı oynın baña uş bilmedin bu rūzigār
Geçdi eyyām şöyle zāyi' hīç der-kār olmadum

Ğālib olup leşker-i 'aqlı şıyısar nefs çerisi¹⁰²
Bu vücūd şehrine bir dem şāh-ı sālār olmadum

⁶¹ vr. 46a.

⁶² vr. 46a.

¹⁰² Bu mısra'ın vezni bozuk

7. Mest olaldan **Rūhī** dünyā guşşasından dün ü gün
Çıkmayup başdan humārı dahı huşyār olmadum

63.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İy ṭabībüm fūrkatūñ derdine dermān n'eyleyem
İrmeyeli ḳalmışam vaşluña ḥayrān n'eyleyem
Vāḳıf olsa 'ayb ḳılma senden özge ḥālūme
Çün ki olmaz ihtiyārum baña fermān n'eyleyem
3. Gāḥ ḡurbet cevri itdi 'aḳl u zihnum tārumār
Gāḥ göñlüm evin iy dost ḳıldı vīrān n'eyleyem
Gāḥ fūrkat odına yandı vücūdum şehri uş
Oldı gāḥ cān iḳlimi ḥāk ile yeksān n'eyleyem
5. Çünkü eyl' olmağidi maḳşūduñ old' iy cānum
Öldüm ölmezden burun işmarladum cān n'eyleyem
İstedüm çok ḥaste dil derdine emsem bulmadum
İnḳıyāddan özge emre derde dermān n'eyleyem
7. Cān u dil ḥüsnüñe ḥayrāndur ezelden tā ebed
Saña cānum **Rūhī** ḳurbān özge burhān n'eyleyem

64.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. 'Ahd idüp didüñ baña yār-ı vefādaruñ olam
Dimemişdüñ iy ḥabīb yār-ı cefākāruñ olam
Ger yıḳarsa göñlümi fūrkatle derd ü ḥasretüm
Yapam ol vīrāneyi vaşl ile mi'māruñ olam

⁶³ vr. 47a.

⁶⁴ vr. 47b.

3. Ger raķīb olsa cihān ḥalkı saña sen ğam yime
Ben saña uş destgīr ü yār-ı ğam-hār[uñ] olam
- Bunca va‘d ü ‘ahd ü kavlüñ dimek imiş ma‘nīde
Şaldı Hāķ beni saña kim yār-ı mekkāruñ olam
5. Kesilem ben **Rūḥī** senden irmeyesin vaşluma
Dağlayam fūrķat odıyla içüñi iy yār ğaddāruñ olam¹⁰³

65.

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

Hezec+ ---/+---/+---/+---

1. Gel iy dilber beni gör kim nice mest ü ḥarāb oldum
Ĝam-ı ‘ışķdan şanasın kim tolu sāĝar şarāb oldum
- Beni meh-ruḥ bu çerḥa getürelden bī-ķarār oldum
Ne çerḥdür bu ḥabībüm ben def ü çeng ü rebāb oldum
3. Beni maḥv eyledi dilber ğamı ser-tā-ķadem şöyle
Bilimezem ki maḥcūbam mı yāḥūd ben ḥicāb oldum
- Senüñ ḥüsnüñ tecellīsi beni benden alupdur uş
Görürsin çün kamu başdan başa şuḥf u kitāb oldum
5. Mey-i ‘ışķdan tolu sāĝar içüp **Rūḥī** ne dir işit
Ki kevneyn zerre-y-imiş uş u ben ḥod āfitāb oldum

Ḥarfü’n-Nûn

66.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1. Çün bilürsin iy göñül bāķī degüldür bu cihān
Ĝāfil olma aç gözüñi sen bu uyḥudan uyan
- Çehresinde dilberüñ görür misin kimdür ‘ayān
Kisvetinde ḥüsninüñ bilür misin kimdür nihān

¹⁰³ Bu mısra’ın vezni bozuktur.

⁶⁵ vr. 48a.

⁶⁶ vr. 48a.

3. Didi gizlüyem görürsin bu nazardan dā'imā
Bes bu zāhirde görinen kim durur uş ĩn ü ān

Halveti cismüñde kimdür nūr ile uyanduran
Kudretinden gice gündüz kim bu veche şem'-i cān
5. Kimdür ol kim hāle-i māh-ruhsār üzre haṭ yazar
Luṭf ile uş raḥmetinden āyet-i seb'a'l-meşān

Kimdür ol kim dutunupdur bu dü kevnden dā'imā
Ger görürseñ uşta kendü çehresine sāyebān
7. İy **Rūḥī** bu aradan ger gider olsañ kim durur
Görinen zāhirde her dem uş 'ayānda der-meyān

67.

Mefā'ülün mefā'ülün fe'ülün

Hezec + --- / + --- / + ---

1. Gel iy gün yüzlü yārum kaçma benden
Şaçı müşg-i tātārum kaçma benden

Karār kılmaz gönül zülfüñden ayru
Gel iy şabr u karārum kaçma benden
3. Murādum dünye vü 'uqbīde sensin
İki 'ālemde varum kaçma benden

Sevindürme rakībi iy ḥabībüm
İ luṭf issī nigārum kaçma benden
5. Ruḥuñdur göñlümüñ bāğ u cinānı
İ yüzi gül-'izārum kaçma benden

Tolupdur bu cihān sensüz nigāra
Fiğān u āh u zārum kaçma benden
7. **Rūḥī**yi haste düşürdi firākuñ
Gel iy vaşlı tīmārum kaçma benden

⁶⁷ vr. 49a.

68.

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Hezec + - - - / + - - - / + - -

1. Hayâtı bülbülün cânım bilürsin
Senüñledür gülistānum bilürsin

Vişālündür benüm şabr u qarārum
Dü ‘ālemde i sulṭānum bilürsin
3. Şehā sensüz bu dünyā vü ‘uḳbī
Dūzaḥdur baña iy ḥānum bilürsin

Dīdāruñ özgesin uçmaḳda görmen
Gözüm iy ḥūr u rıdvānum bilürsin
5. Olımaz bir nefes vaşluñdan ayru
Göñül iy cān-ı cānānum bilürsin

Fenādan soñradur bāḳī şafāmuz
Senüñle iy cāvidānum bilürsin
7. **Rūḥī**nün dilegi iki cihānda
Budur ṭapuñd’ ola cānum bilürsin

69.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1. İy bu mürde cismümüñ sen zinde cānı ḳandesin
Sır içinde sır olan sır cān cānı ḳandesin

Gevher-i kevn ü mekānsın sen i kānlar gevheri
Cān u cihan(uñ) varlıḡ’ iy genc-i nihanī ḳandesin
3. Kā’inātuñ sırrı nūrı rāḥatı vü rūḥusın
İy gözüm nūrı ḥayāt-ı cāvidānī ḳandesin

Deldi fūrḳat ḥārı baḡrum yüregüm ḳan eyledi
İy gül endāmlu ḥabīb-i gülsitānī ḳandesin

⁶⁸ vr. 49b.

⁶⁹ vr. 50a.

5. Yandı cānum ayrılığıñ acısından iy ṭabīb
İy gönül maṭlūbı yār (iy) rūḥ-i revānī ḳandesin
- Cān cihānı yaḥdı sensüz dilberā şevḳuñ odı
İsterem dīdāruñı iy dilsitānī¹⁰⁴ ḳandesin
7. Yoluña bugün **Rūḥī** bu kār u bārı ṭağıdup
Ṭapuñ(ı) arzu ḳılur iy nām u nişānī ḳandesin

70.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Bülbülī tek gülden ayru düşüben efgāna sen
Leylīye irmek dilersin iy delü dīvāne sen
- Olmayınca dünyede bir mürşīd-i kāmīl refīḳ
Ḳaçan irebilesin bu vechile Sübhāna sen
3. Ḳılmayınca sen aña lāyık ‘amel cānuñ içün
Bes nice yol bulasın irmege ol cānāna sen
- Żāyi‘ itme günlerüñ şöyle ‘abeş yaḥşī degül
Ḳıyma özüñ’ ey āḥī n’oldı saña cüvāna sen
5. Niçe bir nefse uyasın bu fenādur līk çün
Añladuñ bāḳī degül ber-vechile devrāne sen
- Ḳadrüñi bilseñ senüñ bir genc-i bī-pāyān idüñ
Virmez idüñ bu ‘ömür sermāyesin zīyāna sen
7. Ne revādur iy **Rūḥī** dosta yaḳīn olmış iken
İraḳ olasın bugün uymağile düşmāna sen

¹⁰⁴ Yazmada bu kelime “dilsitānum” şeklinde imlâ edilmiş olup, kâfiye gereği düzeltilmiştir.

⁷⁰ vr. 50b.

71.

*Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün**Remel* – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Bir dahı nuhtün göresin iy göñül dildarı sen
Ya kaçan bulıbilesin ancılayın yări sen
- Günde biñ kez kırbān itseñ cānuñı cānān içün
Görmeyesin bu cihānda bir nefes dīdārı sen
3. Hüsni cennet gülünñ Dāru's-Selāmda göresin¹⁰⁵
Yohsa ya¹⁰⁶ kaçan göresin bunda ol gülzārı sen
- Bu temennī mümkün olmaz līki kesme ārzūsın
Tā göresin dar'emānda ol cemāl-i yāri sen
5. Ol ayuñ gün yüzini görüp düşesin nūrına
Kırtılasın fūrkatinden görmeyesin nārı sen
- Bāğ-ı Firdevsüñ gül-i handānın' irince **Rūhī**
Mest ü şeydā Leylī tek eyle figān u zārı sen

72.

*Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün**Hezec* + – – – / + – – – / + – –

1. Baña sensüz cinānı hār idersin
Yüzüñsüz bülbülüñi zār idersin
- Ene'l-Hakḳ didügüm çün zülfüñe yār
Beni Manşūr gibi berdār idersin
3. Hayāl-i zülfüñ ile iy habībüm
Göñül ü 'aqlumı tār-mār idersin
- Yoluña cān u baş terkin uranuñ
Neden 'ışkuñ aña inkār idersin

⁷¹ vr. 51a.¹⁰⁵ Bu mısra'ın vezni bozuktur.¹⁰⁶ Metinde bu kelime "ka" şeklinde imlâ edilmiştir.⁷² vr. 51b.

5. Meger kim bu faķırũñ iy nigārā
Muħibbũñ olduđına ‘ār idersin
Anuñ çũn ħaste göñũl derdine’y yār
Cefā vũ cevır ile tĩmār idersin
7. **Rũĥĩ** bugũn raķĩbi yād idũben
Özũñe ķaşd ile sen yār idersin

Ĥarfũ’l-Vāv

73.

Mefā’ĩlũn mefā’ĩlũn fe’ũlũn

Hezec + ---/+---/+---

1. Ĥālũm şorma nigārum senden ayru
N’olısardur řũmārum senden ayru
Nedendũr derdũmi sen ħod bilũrsin
Yine dertdũr tĩmārum senden ayru
3. Īnan kim diñmedi varduķca artdı
Fiğān u āĥ u zārum senden ayru
Kimũñle eglenem bir laĥza sensũz
Ya ķaydadur ķarārum senden ayru
5. Eger ‘arz ideler cennet-i ‘Adnĩ
Yok anda iĥtiyārum senden ayru
Sekiz uçmaķ durur nĩrān-ı sũzān
Ger olursa diyārum senden ayru
7. **Rũĥĩ**nũñ dertleri başdan ařupdur
Bu ġurbetde i yārum senden ayru

⁷³ vr. 52a.

74.

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Hezec + - - - / + - - - / + - -

1. Temām oldı vefāñ yār epsem ayru
Dağı cevır itme zinhār epsem ayru

Baña öñden şöña iy seng-dil sen
Cefādan özge neñ var epsem ayru
3. Ne vakt bir dem gülüp göñlümüz alduñ
Ki kılmaduñ bizi zār epsem ayru

İgen çok cevır idersin ‘āşıkūña
Haṭādur iy nigār var epsem ayru
5. Muḥabbet çün göñülden olmayınca
Olinur ‘ışka bes ‘ār epsem ayru

Ne yüzle yüz çevürdüñ bu muḥibbden
Cihān’ itdüñ baña ṭār epsem ayru
7. Kemiş anı ki sözi ḥaḳ degüldür
Yanarsa **Rūḥī** uş nār epsem ayru

Ḥarfü’l-Hâ

75.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1. Kānķı ‘āşıkdur ki bakmaz dilberüñ dīdārına
Ya özini özlemez aşmağa zülfüñ dārına

Nice bülbüldür gülüm ol bahçede kim istemez
Dem-be-dem her laḥza bakmaḳ zār ile gülzārına
3. Yaluñuz varduğı çün düşdi Sikender zūlmete
Āb-ı ḥayvān içmege nūr bahrinüñ kenārına

⁷⁴ vr. 52b

⁷⁵ vr. 53b.

Kim ki maḫṣūda delilsüz varur āvāre olur
Bulımaz yol kim iriše kendü şehr-i yārına

5. Yanaram pervāne tek düşüp cemālūñ nūrına
Göynürem her dem firāk u derd ü ḥasret nārına

İre **Rūḥī** maḫṣūdına vaşl oluben ḳalmayup
Dünyī ‘uḳbī ser-te-ser kevn ü mekānuñ varına

76.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İy gönül çün dertlūsin derdüñe dermān eyleme
Sırr-ı ‘ıṣḳuñ fāş olursa sen de penhān eyleme
Çünki rüsvā olmışam gözüm yaşıyla sen daḥı
Yaşını gözlerümüñ baḡrum gibi ḳan eyleme
3. Müşğ ü ‘ıṣḳuñ ḳoḥusı gizlenmek olmaz degme kez
Bu melāmetliḡi senden baña bühtān eyleme
Ḥānesidür dilberā çün ‘ıṣḳuñuñ bu cān u dil
Vaşluñ ile ḳıl ‘imāret bi’llāhi vīrān eyleme¹⁰⁷
5. Olma ḡayra sen muḳayyed iy gönül ḥayvān-şıfat
Ḡayri yār idinenüñ adını insān eyleme
Virme zinhār ‘ömr naḳdin aşşısuz ticārete
Bāḳīyi fānīye tebdīl itme ḥusrān eyleme
7. **Rūḥī** ezelden tā ebed uşbu kevineyn içre sen
Dostdan özge kimseyi özüñe sulṭān eyleme

⁷⁶ vr. 54a.

¹⁰⁷ Bu mısra’ın vezni bozuktur.

77.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İy gönül bi'llāh beni derde giriftār eyleme
Bu cihān giñligini gözlerüme tār eyleme

Gül yüzinden ayru fūrkat derdine şabr eylegil
Bülbül tek bir naẓar içinde biñ zār eyleme
3. Ol kara zülfi hayālin terk idüp dün ü günü
Qo bu fikri bu uzun sevdāları var eyleme

Ma'sūkuñ cevır ü cefāsın sen vefā bil iy gönül
Halk-ı 'ālem ger melāmet eylese 'ār eyleme
5. Luṭf u ihsānın yāruñ sen umagör fazlı-y-ile
Sen rızāsın gözle her dem özgesin kār eyleme

Saña ger rām olmasa **Rūhī** gönül terkini ur
Özge yār itse saña anı dağı yār eyleme

78.

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Allāhuekber iy cānum ne fitne şalduñ cānuma
Şuçum günāhum yoğiken ne diyü girdüñ qanuma

Yā Rabb bu gönüm şehrini yakdı firākı leşkeri
Görmez 'imāret kılmağa n'oldı 'aceb sulṭānuma
3. Tāmu görünür gözüme sensüz cihān uçmağısa
Kimdür varup bu hālümü 'arz eyleye rızvānuma

Yanduruben kül eyledi hep varlığıum fūrkat odı
Bir kimseden bulunmadı bugün meded hicrānuma
5. Bülbül gibi bunc' ağladum leyl ü nehār senden cüdā
Bağmadı kimse iy gülüm bu derd ile efğānuma

⁷⁷ vr. 54b.

⁷⁸ vr. 55a.

Çün benden ayru ğurbete düşdüñ nigāra ben dahı
Hîç bilmezem gine irem mi iy ‘aceb dermānuma

7. Bir lahza senden dilberüñ hergiz kesilmezd’ iy ‘aceb
Şimdi **Rūhī** yıllar geçer uğramaz ol hîç yānuma

79.

Mef ā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Hezec + --- / + --- / + ---

1. Şikāyet eyleyem senden zamāna
Getürem cevruñi bir bir beyāna

İşitsünler āhum senüñ elüñden
Göñül bülbülleri gelsün fiğāna
3. Senüñ cevruñ mi ya Leylī firāķuñ
Çekeyüm dünyede bu ben dīvāne

Saña n’itdüm ‘aceb ben iy emānsuz
Ayırduñ beni yār vaşlından yabāna¹⁰⁸
5. Kātı zār oldı göñlüm ayrılıķdan
Hālūme bir nażar kıl kıyma cāna

Dükendi şabrum oldı tākātüm tāk
Kül oldum derd odına yana yana
7. Göñül derdin bilen söyler ser-ā-ser
Elüñden çekdüğini işidene

Niçelerüñ kanın içdüñ dirīğā
Şu gibi kanmayuben kana kana
9. Bu **Rūhī**nüñ kanını içmedin sen
Cefālar göre kim cāndan uşana

⁷⁹ vr. 55b.

¹⁰⁸ Bu mısra’ın vezni bozuktur.

80.

Mef ā'īlūn mefā'īlūn fe'ūlūn

Hezec + - - - / + - - - / + - -

1. Neler devr eyledi devr-i zemāne
Getürdi gül gele bülbül figāna

Yürürken kaygulardan cümle āzād
Düşürdi sensüzin kayğu bu cāna
3. Düşeli ayru vaşluñdan olupdur
Göñül derdüñ ile Leylüm dīvāne

Perīşān eyledi zülfüñ hayāli
Kararı yok nigārā bir mekāna
5. Gezer leyl ü nehār vahşī olupdur
Kaçar insān görür olsa yabana

Yazukdur kuluñı öldürme iy şāh
Günahsuz Teñriye bak girme қana
7. Saña teslīm olupdur **Rūhī** cānı
Gerek yandur gerek irgür cināne

81.

Mefā'īlūn mefā'īlūn fe'ūlūn

Hezec+ - - - / + - - - / + - -

1. Dirīgā bendeñi devr-i zamāne
Düşürdi sensüzin şāhum figāna

Düşeli senden ayru zār u hayrān
Yürürem derd odına yana yana
3. Döker gözden yaşımı şanki ceyhūn
İçer қanum şu gibi қana қana

O cānānuñ firāķı ağuların
İçürür dem-be-dem қahr' ile cāna

⁸⁰ vr. 56a.

⁸¹ vr. 56b.

5. O ‘āşık kim işitse vaşf-ı hālüm
İçi yana bu derdūme inana
Tağıtdı cem‘ iken şemlem n’idem dost
Karārūm kıomadı hīç bir mekāna
7. Di iy **Rūhī** firāk ile okıgıl
Bu ‘ışk nāmelerin sen işidene

82.

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Hezec + - - - / + - - - / + - -

1. Dīvāneyem eyā Leylī dīvāne
Hālüm Mecnūn bigi oldı dīvāne
İkimüz ‘ışkuña nāgeh şataşduk
Meşel oldı sözümüz bu cihāna
3. Cemālūñ şem‘inūñ pervānesidür
Bu dil kim nūr olupdur yana yana
Fenā oldum beķā içün ki ya‘nī
Görem o dost yüzün irem emāna
5. Saña diyem sözüñ Hakkın yalansuz
Hakı gör sen de y’irişgil görene
Senüñledür degül ayru özüñden
Ne hācet isteyü gitmek yabana
7. Gel āhī iste sen de ol Hakı gör
İşit **Rūhī** sözün olma dīvāne

⁸² vr. 57b.

83.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Yaluñuzlık cānuma kār eyledi iy vāh vāh
Dünyeyi ḥasret baña ṭār eyledi iy [v]āh vāh

Bu kamu cev̄ ü cefā kim ḥadden aşdı iy göñül
Düşmen itmedi saña yār eyledi iy [v]āh vāh
3. Çün beni şöyle melāmet gördi 'ālem ḥalkına
Bu ḥaḳīrden ol nigār 'ār eyledi iy vāh vāh

Vuşlatı aydınlığı kim cānuma virürdi nūr
Şimdi yirin fūrḳatūñ nār eyledi iy vāh vāh
5. Gice gündüz gözlerüm derd ü firāḳuñdan senūñ
Ağlamağı diñmedi zār eyledi iy vāh vāh

İy göñül aldanma ayruḳ degme yārūñ ḳavline
Gör saña bu hicri ol var eyledi iy vāh vāh
7. Nice feryād itmeyem **Rūḥī** bugün Mañşūr gibi
Zülfini dilber baña dār eyledi iy vāh vāh

84.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Tāze ḥüsnūñ nev-bahārı irdi gülzārum yine
Yiñilendi derd ü āhum artdı uş zārum yine

Çün tecellī eyledūñ [sen] işbu şeydā göñlüme
Söyleyem Mañşūrlayın bu rāz u esrārum yine
3. Düşmiş iken çün Sikender zulmetine fūrḳatūñ
Ḥamdüli'llāh Hızr-veş ḳurtardı envārum yine

⁸³ vr. 58a.

⁸⁴ vr. 58b.

Yahmış idi bu vücūdum şehri-yile
Vaşl ile şimdi ‘imāret kıldı mi‘mārum yine

5. Yüregüm şındurduğun kalmışdı hasret cānuma
Ḳudretünle cebr kılduñ kesr-i dildārum yine
- Āh ü efgān eyle bülbül gibi **Rūhī** sen ki çün
Gonca tek dutmuş niķāb yüzine gülzārum yine

85.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Bizi zulmetden çıkardı nūra Sübhān bu gice
Oldı dönmegi bu çarhuñ baña fermān bu gice
- Bir mübārek sa‘d ılduzdur ki toğdı yahtulu
Çün şeref burcına iletd’ anı devrān bu gice
3. Kalmış iken dest-i fūrķat içre göñlüm iy nigār
Geldi vaşluñ kılmaga derdüme dermān bu gice
- Meclisün erenleri hep gördiler iy Kirdigār
Gözleriyle şöyle şeksüz sırr-ı bürhān bu gice
5. Şuşamışken teşne-diller key zülāl-i la‘lüne
İrdi kanduk Hızr tek uş āb-ı hayvān bu gice
- Çıkıdı Mi‘rāca göñül iy kadd-i Sidre’l-müntehā
Çün haķīķat milketine oldı sultān bu gice
7. Kalduk ölmekden dahı ‘İsī gibi olduķ diri
Çünki ‘ayn u lām u yī geldi bize cān bu gice
- Seni gördük Haķķ senün çün sekiz uçmak bezemiş
Reşk iledür işigüne hūr u rıdvān bu gice
9. Çünki hālüm fāş kılduñ sırrum oldı āşikār
Kim ene’l-Haķķ dise haķdur ola kurbān bu gice
- Baķduğınca sihr ile şehlē gözüñ cān aparur
Gör bu hūn-rīz fitneyi nice döker kan bu gice

11. **Rūhī** görüp yüzüñi unuduben kend' özini
Okur ol tebārek-Allāh hüsne hayrān bu gice

86.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Başladum 'ışkuñ hadīsin söyleyem cān 'āşığa
Düzeyüm bülbül gibi bir hūb gülistān 'āşığa
Hüsnuñ elinden şikāyet kılmayam çün kim olur
Küfr-i zülfüñden yañağuş nūr-ı ĩmān 'āşığa
3. Fürkatüñden çekdügüm bu dertleri yād itmeyem
İncine diyü okıyanlar göñülden 'āşığa
Ola her söz kim gele bu hasta göñlümde dile
İşidicek 'ışk ile biñ derde dermān 'āşığa
5. Verhem olursa dağı ümmīd-vār Hāğdan i yār
Gele şeksüz bu neme lūtf ile ihsān 'āşığa
Gizlemeyem sözümi zerrece ayruğ iy nigār
Görüne güneş gibi 'ālemde rüşen 'āşığa
7. Söyleyem cānum anı kim eyledi sensüz bugün
Evvel āhir zūlm ile göñlüme devrān 'āşığa
Müşkil olan işleri kılsam gerek her vechile
Okıyıcak bu kitāb içinde āsān 'āşığa
9. Vireyüm **Rūhī** haber işbu cihāndan gitmedin
Feth olan ma'nīleri sözüm işiden 'āşığa

87.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İstedüm fâş itmek sırruñı cānum 'āşıkā
Hem işitdürmemegi iy dost fiğānum 'āşıkā

Mümkin olmadı yayıldı on sekiz biñ 'āleme
Mü'min ü kâfir didi hālüm ĩmānum 'āşıkā
3. Kāla tā devr-i kıyāmet bu kitābda varlıgum
Yog olursam da hemīn nām u nişānum 'āşıkā

Okıya söz ehli söz ü saz u 'ışk u derd ile
Bencileyin gözyaşı döküp dīvānum 'āşıkā
5. Çün baña bākī degül bildüm fenādur rūzigār
Yādigār u tuhfe qoram cāvidānum 'āşıkā

Evvel āhir **Rūhī** çekdügi cefāyı dünyeden
Söylese gerek kamu nazm ile cānum 'āşıkā

88.

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Şataşdum nāgehān biñ biñ melāle
Düşeli bu gönül naşş u hayāle

Gözüm yaşı bugün ceyhūn olupdur
Akar durmaz gice gündüz bu hāle
3. Bu āhumdan boyandı göge gökler
Fiğānumdan güneş irdi zevāle

Taḥammül idemez bu halk-ı 'ālem
Ol oda ki düşüpdür işbu bāle
5. Gönül ben çekdügüm miḥnetleri bil
Saña vaşf eylemek gelmez mecāle

⁸⁷ vr. 60b.

⁸⁸ vr. 61a.

Bu derdüm neydügin benden şorarsañ
Raķīb olduğıdur bize havāle

7. Anuñ men‘i bize ger olmayaydı
Rūhī düşmezdi hergiz işbu hāle

89.

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Hezec + --- / + --- / + ---

1. Bugün düşdi göñül bir hūb cemāle
Ki hūsninden güneş düşdi zevāle

Anuñ gibi laţif cevher ki nūrdan
Yazılmışdur cebīninde celāle
3. Şu pākīze şerīf zātdur ki vaşfi
Dile gelmez ne hūd hūsnī mişāle

Yüzi gündür saçı leylüñ sevādı
Muķavves kaçları beñzer hilāle
5. Anuñ hūsnin kimesne vaşf idemez
Anuñ hulkı virür hūsnā kemāle

Kadi serv-i hırāmānın şanasın
Kamışdur şalınur sāğ u şimāle
7. Kuluñ **Rūhī** ayağa düşmiş iken
Kerem kıl şāhum anuñ elin al a

90.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel - + - - / - + - - / - + - - / - + -

1. Düşme ol derde ki dermān bulmağ olmaz dünyede
Müşkil olan nesne āsān bulmağ olmaz dünyede

Ne şorarsın anı kim görünmez ol bu göz ile
Çünki bildük aña nişān bulmağ olmaz dünyede

⁸⁹ vr. 61b.

⁹⁰ vr. 62a.

3. Gerçi kim her yerdedür ansuz mekân olmaz velî
Kendüye bir yir mu‘ayyen bulmağ olmaz dünyede
- Mişli olmayınca anuñ fehme şıgmaz neydügi
Vaşf ile ‘ömrince insân bulmağ olmaz dünyede
5. Sözüñi kes baña şorma her sâ‘at ol nesne kim
İstedüğüñ gibi inan bulmağ olmaz dünyede
- Rûhî** sözine uyarsañ iy Hâka tâlib olan
Geçmeyince kend’ özüñden bulmağ olmaz dünyede

Harfû’l-Yâ

91.

Mefû‘ilün mefû‘ilün fe‘ülün

Hezec + - - - / + - - - / + - -

1. ‘Aceb ‘ışk baħrinüñ var mı kenârı
Ya olur mı anuñ ĥadd ü qarârı
- Bu baħrûñ baħrîsi olan gönüller
Ala mı ‘aynına o şakķ-bihârı
3. Ya ol gönül ki bu ‘ışk dertlûsidür
Tapuñdan özge var mıdur tîmârı
- Yil oluben yilerseñ ele girmez
Yüzüñ sürmek içün pâyı ġubârı
5. Bu gönlüm derdinüñ biñde birin uş
Beyâna gelmedi vaşf u şümârı
- Gönül kim mübtelâñ oldı ĥabîbüm
Qalur mı daħı anuñ ihtiyârı
7. Ne ĥod zülfüñ hevâdârı olaldan
Dil ü cânuñ qalur bir dem qarârı
- Tavâf eyle **Rûhî** dost işigini
Ki Ka‘beñdür senüñ yâruñ diyârı

⁹¹ vr. 62b.

92.

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

+ - - - / + - - - / + - -

1. Dime vardur bu deryānuñ kenārı
Ya ‘umķ-ı ‘arżı ya ola ķarārı

Bulınur mı aña evvel ya āhir
Hısabsuzdur anuñ vaşf u şümārı
3. Ne ‘ālemdür o ‘ālem hīç bilinmez
İdemez vaşf kimesne ol diyārı

Niçeler şaldı özin işbu baħre
Ala getüre ya‘nī vaşl-ı yārı
5. Niçesi oldı bu rence giriftār
Bulunmadı anuñ derdi tīmārı

Kimini ğarķa virmişdür bu deryā
Ķaçan idrāk ide şebnem biħārı
7. Ne mümkindür kişi bu baş göziyle
Bu dünyāda göre ol Kirdigārı

Ħaķı gel sen de görgil olma ğāfil
Ki yarın göresin anda dīdārı
9. Görelden **Rūhī** hüsnuñ pertevini
Düşer bir baħre kim yokdur kenarı

93.

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

+ - - - / + - - - / + - -

1. Cihāna şığmayan cānān degül mi
Beyāna gelmeyen ol cān degül mi

Göñül kim hāli ola *küntü kenzüñ*
Aña sırrı ‘ayān bürhān degül mi

⁹² vr. 63b.

⁹³ vr. 64a.

3. Ben ādemven diyen bu halk içinde
Anı ger bilmese hayvān degül mi
- Sözüme münkîr olan bî-başarlar
Baña tanuḡ diñüz Qur’ān degül mi
5. Bu dervîşi görüp yüzüñ çevürme
Haḡı gören faḡîr sultān degül mi
- Rûḡî** rāzın cihānda bilmeyenler
İki ‘ālemde ser-gerdān degül mi

94.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Dost cemālūñ oldı çün cān u cihānuñ maḡşūdı
Müşṭaḡ oldum görmege iy cism ü cānuñ maḡşūdı
- Nirede gizlendi ol zāt-ı şerîfūñ iy ‘aceb
Bu vücūduñ varı vü kevn ü mekānuñ maḡşūdı
3. Āyet-i ḡüsnuñ yazılmış levḡ-i dilde tā ebed
Oḡur anı bu ḡöñül rûḡ-ı revānuñ maḡşūdı
- ‘Ālem üzre çün zuḡūr olmış iken ‘ālî boyuñ
Ġāib oldı nāḡehān nām u nişānuñ maḡşūdı
5. Cennet ehlini müşerref eyledi ḡüsnuñ velî
Beni maḡrûm eyled’ iy ḡûr u cinānuñ maḡşūdı
- Raḡmete vardı yitişdi zāt-ı pākūñ vaşl olup
Terk idicek bu fenāyı cāvidānuñ maḡşūdı
7. Kaldı ḡasret içre **Rûḡî** ḡaşr olunca iy dirîḡ
Görmeyiser bir daḡı iki cihānuñ maḡşūdı

95.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Bi'llāh iy gül yüzlü yārum қandesin sen gel beri
Mūnisūm 'ālemde varum қandesin sen gel beri

Ayrılıқdan şabr u ārām қalmamışdur iy ḥabīb
Geçdi ḥadden intizārum қandesin sen gel beri
3. Āh u efgān nāle girye zārılıq oldu işüm
Sensüzin iy gül-'izārum қandesin sen gel beri

Bülbül-i cān niçe kış zahmın çeke biñ zār ile
Gel iriş iy nev-bahārum қandesin sen gel beri
5. Būy-ı zūlfüñ armağan şal getürür baña nesīm
Yüzi gül serv ü çenārum қandesin sen gel beri

Gel ki derdüñ key katı ḥasta düşürdi göñlümi
İre derdüme tīmārum қandesin sen gel beri
7. Gel ki 'ışkuñ yolına vīrān olupdur tā ebed
Қıl 'imāret iy nigārum қandesin sen gel beri

Yücedür 'arşdan dahı 'ışk evinüñ bacaları
Şerḥa şıgmazsın i rāzum қandesin sen gel beri
9. Bu **Rūḥī** uş 'āleme ma'nī қоһusın fāş ider
İy şaçı müşk-i tātārum қandesin sen gel beri

96.

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Muntazır oldum gele diyü nigārum gelmedi
Çok gözetdüm yollarını şehriyārum gelmedi

Ḥasreti zindāna şaldı göñlümi Manşūr gibi
Söyleden dā'im ene'l-Ḥaḥ zülfi dārum gelmedi

⁹⁵ vr. 65a.

⁹⁶ vr. 66a.

3. Diñmeyiser gözlerüm kanı fıraķından anuñ
Nicesi kan dökmezem derde tîmārum gelmedi

Zārum uş bülbül gibi fâş eyledi rāzum benüm
Çün bu bâğuñ seyrine ol gül-‘izārum gelmedi
5. Fırķat odına düşüp yanar bu cān u dil çün ol
Gülşen-i vaşlına ırgürmege yārum gelmedi

Ol şanevber kadlū yārum āh görünmez n’eyleyem
Zeyn iden cān bâğını serv ü çenārum gelmedi
7. Bî-kerān derde şataşdı nāgehān **Rūhî** dirîğ
Düşecegüme bu hāle hîç şümārum gelmedi

97.

Müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün müstef’ilün

Recez— + — / — + — / — + — / — + —

1. Yārsuz kalan ol kul benem hūsn issi sultānum kanı
Gülsüz kalan bülbül benem bâğ u gülistānum kanı

İşbu cihānuñ cenneti tamu görünür ‘aynuma
Yā Rab beni kurtarmağa vaşl ile rıdvānum kanı
3. İki cihānda maķşūdum nedür bilürsin dilegüm
Ol Muştafā dört yār haķı göster baña cānum kanı

Şevkuñ odı yaħdı beni iy cānumuñ cānānesi
Hîç bilmezem bu gönlümüñ derdine dermānum kanı
5. Cevr ü cefā hadden aşup **Rūhî** ider āh ile zār
Hasretde kaldı iy dirîğ ol şāh-ı sultānum kanı

⁹⁷ vr. 66b.

98.

Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Hezec+ ---/+---/+---

1. Bu hasta cāna cānānum gel āhī
 ẖādem baş rence dermānum gel āhī
 Hayātı n’eylerem senden cüdā ben
 Cefā vü cevr ile cānum gel āhī
3. Murādı bu ẖuluñ iki cihānda
 Cemālūñdür i sulṭānum gel āhī
 N’iderem uçmağı seni gerekdür
 Baña iy hūr u rıdvānum gel āhī
5. Yaşurup gül yüzüñi bülbulūñden
 Yiter zār it gülüstānum gel āhī
 Şuşamışları ẖandur sen lebūñden
 Hızır tek āb-ı hayvānum gel āhī
7. Şalāḥ u zühd ü taḳvāyı [da] virdüm
 Şaçuñ küfrine imānum gel āhī
 Yoluña cān u dil ẖurbān dilerseñ
 Muṭī‘am emrūñe ḥānum gel āhī
9. Bu hicrāndan **Rūḥī** bī-cān ẖalupdur
 Bu mürde cisme iy cānum gel āhī

99.

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Remel - + --- / - + --- / - + --- / - + -

1. Bağlama göñül hayāle özüñi hayvān bigi
 ẖurtarığör bu duzaḥdan nefsüñi insān bigi
 Key saḳın aldanma zinhār cāhil olma nefsüñe
 ‘Arif ol kim yoğimiş bir kān daḥı ‘irfān bigi

⁹⁸ vr. 66b.

⁹⁹ vr. 67b.

3. Geçdi ‘ömr-i nāzenīnüm iy dirīğ uş lu‘b ile
Qocalığa itdi hırşla dahı bir oğlan bigi

Haq viren ni‘metlere kılma hased bir kulına
Qalbi pāk it vesvese kılan olur şeytān bigi
5. Hukı zibā sözi tatlu ol hemīşe halk ile
Zulmi terk it ‘ādil-i dā’im Nūşirevān bigi

Turşu yüzlü olma zinhār ağlama gülsün yüzüñ
‘Ādet itme kükremek halk üstine tūfān bigi
7. Kimsene haqqında gaybet söyleme bir yüzlü ol
İki dil gösterme şağın ağulu yılan bigi

‘Ādet itme şöreti saña gerekse yahşı ad
İşiñe katma riyā bilüp saña bühtān bigi
9. Hikmete uy şehveti ko olmağıl hayvān-şifāt
Vir naşihat hāşa ‘āma oğluna Loqmān bigi

Nefsüñi sen çün bilürsin bir güherdür kadrini
Sen seni unutma zinhār ‘ākıbet nādān bigi
11. Şerr-i fitnedür işüñ kibr ile kīn miskīnlere
Var ziyānuñ hoş görürsin kamuya ihsān bigi

Bī-haber ger olmayayduñ dünyede şeksüz bugün
.....ān bigi
13. Bu beķāsuz dünyeyī şöyle dutarsın.....
Kaçuram diyu komazsın şöyle cāvidān bigi

Gel bu fāsīd fikri terk it **Rūhī**
Yāre toğrı varasın sen sevgülü mihmān bigi

SONUÇ

Dîvân'daki şiirlerin çoğu gazel nazım şekliyle yazılmakla birlikte farklı nazım biçimlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Mevcut 103 şiirin dağılımı şöyledir: Gazel (99), mesnevi (2), kaside (2).

Çalışmamız sırasında *Dîvân*'da Kuran-ı Kerim'den ayetler, hadis-i şerifler, peygamber ve halife isimleri, bazı tarihi şahsiyetler, millet isimleri, dini ve tasavvufi terimler tespit edilmiştir. Bu kültürel zenginlik şâiri besleyen entelektüel arka planın gücünü ortaya koymaktadır.

Dîvân'da karşımıza çıkan başka bir durum ise şâirin halk kültürüne ve tasavvuf geleneğine vakıf olduğunu gösteren söyleyiş zenginliğidir. Bu zenginlik inceleme bölümünde örneklerle gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahdî, *Tezkîretü 'ş-Şu 'arâ*, İstanbul Ün, Ktb, TY, 2604.
- AK, Coşkun, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*, Bursa, 2011.
- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 2 c. İstanbul, 1989.
- ALİZADE, Samed, “*Oguznâme (Emsâl-i Mehmedalî) XVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı*”, Eklerle haz. Ali Haydar BAYAT, İstanbul, 1992.
- Ârif Hikmet Beg, *Tezkîre-i Şu 'arâ*, Millet Ktb, Ali Emiri, Nu: 789.
- ASLAN, Şehmus, *Kuzey Mezopotamya'nın Gani Kenti Ergani*, Diyarbakır, 1998.
- ATEŞ, Süleyman, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 119-121.
- ATEŞ, Süleyman, “İhlas”, *DİA*, c. 21, İstanbul, 2000, s. 535-537.
- AYDIN, Abdullah, *Fenâyî Cennet Mehmed Efendi ve Divânı*, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.
- AYDIN, Abdullah, *Hanyalı Nûrî Osman ve Dîvânı*, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2009.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Kudret”, *DİA*, c. 26, Ankara, 2002, s. 317-318.
- CAFEROĞLU, Ahmed, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul, 1974.
- CLOT, André, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı*, çev. Turhan ILGAZ, İstanbul, 2005.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Fitne”, *DİA*, c. 13, İstanbul, 1996, s. 156-159.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Hayır”, *DİA*, c. 17, İstanbul, 1998, s. 43-46.
- ÇAKIN, Kamil, “Ene'l-Hakk”, *DİA*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 233.
- ÇELEBİ, İlyas, “Gayb”, *DİA*, c. 13, İstanbul, 1996, s. 404-409.
- ÇELEBİ, İlyas, “Hızır”, *DİA*, c. 17, İstanbul, 1998, s. 406-409.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1998.
- DEMİRLİ, Ekrem, “Vahdet-i Vücûd”, *DİA*, c. 42, Ankara, 2012, s. 431-435.
- DENİZ, Sebahat, *Tecellî Dîvânı*, İstanbul, 2005.

DÖNDÜREN, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı: Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Meâlî ve Açıklaması*, 2 c. İstanbul, 2003.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfî, “Vâcip”, *DİA*, c. 42, Ankara, 2012, s. 410-414.

DURUSOY, Ali, “Vahdet”, *DİA*, c. 42, Ankara, 2012, s. 430-431.

ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, 1986.

ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1972.

ERSOY, Ersen, “Memlükler Döneminde yazılmış Bilinmeyen Bir Eser: Dîvân-ı Rûhî”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 25, Kocav Yayınları, İstanbul 2011.

Fâizî, *Zübde-i Kafzâde Merhûm*, Süleymânîye Ktb, Esad Ef. No: 2726.

FAYDA, Mustafa, “Ammar b. Yâsir”, *DİA*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 75.

GÜL, Halime, *İbrahim Bin Edhem ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008.

GÜRER, Dilaver, “Şiblî, Ebû Bekir”, *DİA*, c. 39, Ankara, 2010, s. 125.

HANYAVÎ, Nûrî Osman, *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 326, v. 18b.

HARMAN, Ömer Faruk, “Lokman”, *DİA*, c. 27, Ankara, 2002, s. 205-206.

Hasan Çelebi, *Tezkîretü's-Şu'arâ*, Süleymânîye Ktb, Lala İsmail, Nu: 315.

HATİPOĞLU, İbrahim, “Selmân-ı Fârisî”, *DİA*, c. 36, İstanbul, 2009, s. 441-443.

İlmihal, 2 c. TDV Yay., Ankara, 2005.

İmam Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri, Tercüme ve Şerh*, 8 c, haz. Prof.Dr. M. Yaşar KANDEMİR, Prof.Dr. İsmail Lütfi ÇAKAN, Doç.Dr. Raşit KÜÇÜK, İstanbul, 1997.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Asaf”, *DİA*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 455.

KANDEMİR, M. Yaşar, “Hadis”, *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 27-64.

KILAVUZ, Ahmet Sâim, “Ezel”, *DİA*, c. 12, İstanbul, 1995, s. 49-50.

KILIÇ, Atabey, “Manisa-Demirci’de Görülen Alevî-Bektâşî-Rifâ’î Meşrepli Bir Tarikat: Ma’riflik”, *Turkish Studies*, S. 6, Ankara, 2007.

KIZILTOPRAK, Süleyman, “Memlûk”, *DİA*, c. 29, Ankara, 2004, s. 87-90.

- KORKMAZ, Zeynep, “*Türk Dili Üzerine Araştırmalar*”, Ankara, 1995.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, haz. Orhan F. KÖPRÜLÜ, Ankara, 2004.
- KURNAZ, Cemal, *Hayalî Bey Divânı’nın Tahlîli*, İstanbul, 1996.
- KUT, Günay, “British Museum’daki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar ve Teva’if-i ‘Aşere’den Ta’ife-i Bektaşîyan”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1971.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, İstanbul, 1984.
- ÖĞÜT, Sâlim, “Sa’y”, *DİA*, c. 36, İstanbul, 2009, s. 206-207.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Atasözleri*, İstanbul, 1956.
- ÖZTOPRAK, Nihat, *Bagdatlı Rûhî*, İstanbul, 2001.
- POYRAZ, Yakup, “Uzaktaki Yazmalarımız: İngiltere Ulusal Kütüphanesi’ne İlk Kaydedilmiş Divanlar ve Mecnûalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, Sayı/Voluma 3/12, Summer, 2010.
- POYRAZ, Yakup, “Uzaktaki Yazmalarımız: İngiltere Ulusal Kütüphanesi’ne Kayıtlı İlk Doğu Türkçesi Yazmaları (Çağatayca)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, Sayı/Volume 4/16, Kış/Winter, 2011.
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat, *Nevî Divânı’nın Tahlîli*, Ankara, 2001.
- Seyyid Cafer Seccadi, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü (Ferheng-i Istilahat ve Tabirat-i İrfanî)*, çev. Hakkı Uygur, İstanbul, 2007.
- Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, haz. İhsan Kara, İstanbul, 2008.
- SİNANOĞLU, Mustafa, “Küfür”, *DİA*, c. 26, Ankara, 2002, s. 533-536.
- SOLAK, Kürşat, “Çerkez Memlûkler Çerkez mi?”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi(TAD)*, S. 51, Ankara, 2012.
- TAŞ, Hakan, “On Altıncı Yüzyıl Divan Şairlerinde Vezin Kullanımı”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.
- TATCI, Mustafa, “*Yunus Emre Divânı*”, 2 c. İstanbul, 1997.
- TEFAZZÜLİ, Ahmet, “Enûşirvân”, *DİA*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 255.
- TERGİP, Ayhan, “British Library’deki Muhtelif Türkçe Yazmalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, Volume 4/17.

Tezkîre-i Rızâ, Süleymaniye Ktb, İ. Hakkı, Nu: 3593.

Tezkîrelere Göre Dîvân Edebiyatı İsimler Sözlüğü, haz. Haluk İpekten, Mustafa İsen vd, Ankara, 1988.

TOPALOĞLU, Bekir, “Bâtın”, *DİA*, c. 5, İstanbul, 1992, s. 187.

TOPALOĞLU, Bekir, “Hûri”, *DİA*, c. 18, İstanbul, 1998, s. 387-390.

TOPBAŞ, Osman Nuri, *Nebîler Silsilesi*, İstanbul, 1997.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, 12 c, T.D.K.Yay., Ankara, 1993.

ULUDAĞ, Süleyman, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 377-381.

ULUDAĞ, Süleyman, “Nefis”, *DİA*, c. 32, İstanbul, 2006, s. 226-229.

ÜNAL, Halit, “Berat Gecesi”, *DİA*, c. 5, İstanbul, 1992, s. 475-476.

XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, 8 c, T.D.K.Yay., Ankara, 1963.

YAVUZ, Salih Sabri, “Mi‘râc”, *DİA*, c. 30, Ankara, 2005, s. 132-135.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Gılman”, *DİA*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 50.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Hidâyet”, *DİA*, c. 17, İstanbul, 1998, s. 473-477.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Levh-i Mahfûz”, *DİA*, c. 27, Ankara, 2002, s. 151.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Şer”, *DİA*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 539-542.

YILMAZ, Mehmet, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, İstanbul, 1992.

YİĞİT, İsmail, “Kayıtbay”, *DİA*, c. 25, Ankara, 2002, s. 80-81.

YİĞİT, İsmail, “Memlükler İlim ve Kültür Hayatı”, *DİA*, c. 29, Ankara, 2004, s. 90-97.

YURDAGÜR, Metin, “Tesbih”, *DİA*, c. 40, Ankara, 2011, s. 527-528.